

İslam Hukukunda Aile*

Hüseyin ESEN**

Öz

Bu yazının amacı, fıkıh kitaplarında çok ayrıntılı olarak ciltlerce kitap hacminde anlatılan aile ile ilgili konuları, belirli bir sistematik ve bütüncül bir yaklaşım içinde, ilgili ayet ve hadisler dışında fazla kaynak göstermeksizin, güncel yorumlarla zenginleştirerek özet halinde sunmaktır. Bu amaca uygun olarak, fıkıh kaynaklarında aile konusunun ele alınışı, İslam hukukunda ailenin önemi, ailenin nikâh yoluyla kurulması, aileye nesep yoluyla katılım, evlatlık, nikâh öncesi görüşme, eş seçimi, evlilikte denklik, evlenme engelleri, nikâhın rükün ve şartları, sahîh nikâhın sonuçları, karı-kocanın birbirine karşı hak ve sorumlulukları, ailede eşlerin görevleri, ana-babanın çocuklarına karşı sorumlulukları, çocuğun ana-babasına karşı sorumlulukları, çok eşlilik ve adalet, çocuklar arasında adalet, eşler arasında cinsellik ve sınırları, ailede dini terbiye, eğitim ve ibadet, aile içi mahremiyet, aile fertleri arasında din farklılığı, aile üyeleri arasında mirasçılık, aile içi sorunlar ve çözüm yolları, evliliği sona erdiren durumlar, kadının iddeti, boşanan kadının nafaka ve mesken hakkı, ayrılık sonrası çocuğu velayet ve hadânesi gibi konular üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Aile, Nikâh, Talâk.

Family in Islamic Law

Abstract

The purpose of this paper is to present the family-related issues described in volumes of books in detail in fiqh books, in a systematic and holistic approach, enriched with current interpretations, without showing much resources other than related verses and hadiths. In accordance with this aim, these issues were discussed: the issue of family in fiqh sources, the importance of family in Islamic law, the establishment of the family through marriage, participation in the family through birth, adoption, pre-marriage interview, spousal selection, marriage equivalence, marriage barriers, elements and the conditions of marriage act, husband's and wife's rights and responsibilities against each other, the duties of the spouses in the family, the responsibilities of the parents towards the children, the responsibilities of the child against the parents, polygamy and justice, justice between children, sexuality and limits between spouses, religious education in the

* Makale Gönderim Tarihi: 17.01.2020 Makale Kabul Tarihi: 15.06.2020

** Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı

Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Divinity, Department of Islamic Law
huseyin.esen@deu.edu.tr ORCID: 0000-0003-3150-5450

family, education and worship, intimacy in the family, religious differences among family members, inheritance among family members, problems in the family and their solutions, cases ending the marriage, woman's waiting time for new marriage after divorce, alimony and residence rights of the divorced woman, child welfare after separation of spouses.

Keywords: Islamic Law, Family, Marriage, Divorce.

1. Fıkıh Kaynaklarında Aile Konusunun Ele Alınışı

Aile günümüzde genellikle “Akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluk” şeklinde tanımlanmaktadır.¹ Fıkıh kaynaklarında aileyi ifade eden özel bir kelime veya tanım bulunmamaktadır. Buna karşılık, nikâh ve nafaka gibi ele alınan konuya göre, kişinin aile içindeki konumunu gösteren sıfatların kullanıldığı görülmektedir: Zevc ve zevce (koca-karı), eb (baba), üm (anne), ibn (oğul), bint (kız), ah (erkek kardeş), uht (kız kardeş), ced (dede), nine (cedde), amme (hala), hâle (teyze), hâl (dayı), ammun (amca), ibn ammih (amcaoğlu) gibi.

Aileyle ilgili konular, fıkıh kitaplarında, nikâh, mehir, nafaka, kasm/kısmet, talâk, hul', iddet, zihâr, îlâ, nesep, lakît, hadâne, radâ', vasiyet, miras/ferâiz ve benzeri başlıklar altında ele alınmıştır. Mufassal ve müstakil fıkıh kitaplarında bu konular, ciltler dolusu hacme sahiptir. Ayrıca mezkûr konular hatta alt başlıklarına tahsis edilmiş müstakil kitaplar da bulunmaktadır. Zira İslam aile hukuku konuları, yüzyıllar içinde ve farklı coğrafyalarda gelişmenin bir sonucu olarak, çok zengin bir muhtevaya ulaşmıştır.

Diğer taraftan bazı fıkıh kaynaklarında, âl, iyâl, ehl, ehlü'l-beyt, etbâ', evliyâ, aşîret, ekârib gibi kelimeler kullanıldığı da görülmektedir. Bu tabirler arasında, âlimlerin ihtilaflarına bağlı olarak, bazen eş anlamlı kullanım, bazen de kapsam bakımından farklılıklar olmakla birlikte, genel ortak noktanın, kişinin ev ahalisi ve diğer yakınları olduğu söylenebilir.² Mesela ehl ve ehlü'l-beyt tabirleri, bazen sadece kişinin hanımı/hanımları, bazen de çocuklar dâhil ev ahalisi için kullanılmaktadır.³ Günümüz ansiklopedik fıkıh çalışmalarından el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-küveytiyye, ehl ve ehlü'l-beyt maddelerini, âl maddesine yönlendirmiştir.⁴

¹ Mehmet Akif Aydın, “Aile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/196.

² *el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-küveytiyye*, “ehl” ve “ehlü'l-beyt” maddelerini, “âl” maddesine yönlendirmiştir. Bk. “ehl”, 7/100; “ehlü'l-beyt”, 7/104.

³ Hûd 11/72-73.

⁴ *el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-küveytiyye*, “âl”, 1/97-98. Burada âl tabirinin, vakıf ve vasiyet konularındaki kullanım üzerinde durulmuştur. Ayrıca özel bir kullanım olarak “Peygamberin âli” tabiri ele alınarak,

Günümüz modern Arapçasında, aile anlamında *el-üsra* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda aile hukukunu ele alan bazı eserlere “*ahkâmu'l-üsra*” gibi başlıklar konulmuştur.⁵ Ancak gerek Kur'an-ı Kerim ve sünnet, gerekse fıkıh kaynaklarında “*el-üsra*” kelimesine rastlanmaz.⁶ Yine günümüz batı hukukuyla karşılaştırmanın ve kanunlaştırma hareketinin etkisinin bir sonucu olarak, 18. Yüzyıldan itibaren İslam aile hukukunu ele alan bazı kitaplara “*el-ahvâlü's-şahsiye*” başlıklarının konulduğunu da vurgulamak gerekir.⁷

Şu halde fıkıh kaynaklarında ailenin tam bir tanımının yapıldığı söylenemez. Bunu yerine mevcut aile üyelerinin konumlarına göre sıfatı üzerinden (baba, koca, kız vb.) ilgili hükümleri açıklama yoluna gidildiği görülmektedir. Nitekim konuya göre de ailenin kapsamının değiştiği görülür. Mesela sadece karı-kocanın veya sadece anne ve çocuğunun varlığı ile bir aile oluşmakta, duruma göre diğer üyelerin varlığıyla kapsam genişlemektedir. Yine nikâh ve talak gibi konularda sadece karı-koca şeklinde iki taraf olmakla birlikte, nesep konusunda çocuklar konuya dâhil olmakta, nafaka ve miras gibi konularda ise nine-dede, kardeşler ve hatta yerine göre hala ve teyze gibi daha uzak akrabalarla ilgili hükümler bulunmaktadır.

2. İslam Hukukunda Ailenin Önemi

Yüce Allah, insanlığın atası, ilk insanı ve aynı zamanda ilk peygamberi (Âdem) yarattığında, aynı nefisten (öz) hanımını (Havva) da yarattığını ve akrabalık ilişkilerinin büyük bir nimet olduğunu vurgulamaktadır. Bütün insanlık, peygamber ailesi olan bu ilk karı-kocadan çoğalıp yayılmıştır.⁸ Yani ilk insanlar aynı zamanda ilk aileyi oluşturmuşlardır. Buna göre aile, insanlık tarihi kadar köklü bir kurumdur. Böylece insanın, aile ortamında dünyaya gelmesinin ve hayatını tek başına değil ictimai olarak sürdürmesinin esas olduğu, kendisinin de zamanı geldiğinde aile kurarak neslini devam ettirmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Aile, toplumun en küçük birimidir. Üreme yoluyla çoğaldıkça soylar ve kabileler, daha sonra da devlet gibi teşkilatlanmış yapılar ortaya çıkmıştır.

onlara özel hükümler olmak üzere zekât, ganimet, fey, salavat, imamet/hilafet (devlet başkanlığı) gibi hususlar üzerinde durulur.

⁵ Örnek olarak bk. Muhammed Mustafa Şelebi, *Ahkâmü'l-üsra fi'l-İslâm*, (Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1977), Abdüsselam Buhüş- Abdülmecid Şefik, *Müdevvenetü'l-üsra*, (Rabat: Darü'l-Eman, 2003/1424.)

⁶ *el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-küveytiyye*, “üsra”, 4/223-224.

⁷ Örnek olarak bk. Muhammed Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-şer'iyye fi'l-ahvâli's-şahsiyye*, Dirase ve tah. Muhammed Emin Sirac- Ali Cum'a Muhammed (Kahire: Darü's-Selam, 2006/1427). Kadri Paşa'nın (ö. 1306/1888) bu eseri, fıkıhı, Roma hukuku esasına göre kanunlaştırma gayretinin bir ürünüdür.

⁸ en-Nisâ 4/1-2.

İnsanın yaratılış amacı, yüce Allah'ı tanıyıp ona kulluk etmek (ibadet)⁹ olduğuna göre, ailenin amacı ve vazifesi de yaratılış amacıyla uyumlu olmalıdır. Bu sebeple din ile aile, ilk zamandan beri birliktedir. Nitekim bütün ilahi dinler, aile hayatını düzenlemiştir. Ailenin kurulması ve korunmasında dini düzenlemeler önemlidir; dinin yaşanması ve korunmasında da aile önemlidir. Buna göre ailenin en önemli amacı ve faydasının, insanın yaratılış amacı olan kulluğunu gerçekleştirmesini sağlamak olduğu söylenebilir.

Kendisini son hak din olarak tanıtan İslam'a göre aile, kadın ve erkek arasında yapılan nikâh akdiyle kurulur. Aile kurmanın tek meşrû yolu nikâhtır. Nikâhsız birliktelikler haramdır, zinâdır. Nikâh yaparak evlenmek ve hatta evlenemeyenleri evlendirmek teşvik¹⁰ edilmiş; buna karşılık zinâ ve zinâyâ götürebilecek sebepler¹¹ ve ayrıca uygunsuz birliktelikler¹² yasaklanmış, kötülenmiştir. Böylece insanın fitri olan cinsellik ve çoğalma ihtiyacı, bir takım dini kurallara bağlanmıştır.¹³ İnsan çiftleşmesi ve üremesinin kıyamete kadar bu normal şekliyle, yanlış yollara sapmadan, sürmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Nikâh, bir yönüyle ibadet; diğer bir yönüyle de insanlar arası dünyalık bir muameledir (akit/sözleşme). Özellikle Hanefî fıkıh kitaplarında¹⁴ ve bazı hadis kitaplarında¹⁵ nikâh konusunun genellikle, zekât ve hac gibi ibadetlerden sonra fakat alış-veriş ve kiralama gibi akitlerden önce olmak üzere ibadetler ile muameleler arasında bir yerde ele alındığı görülmektedir.

Nikâh ile kurulan aile, bir kadın ile bir erkek arasında kurulur. Böylece kadın ve erkek, birbirine eş olur. Arapçada tarafların cinsiyetini belirtmek üzere kocaya zevc, karıya ise zevce denir. Çocuk sahibi olduklarında, ana-baba anlamında *ebeveyn* veya *valideyn* tabirleri kullanılır. Hiçbir ilahi dinde ve son din İslam'da erkek erkeğe veya kadın kadına eşcinsel evliliğe izin verilmemiştir. Yaradılış itibarıyla farklı olan kadın ve erkek, bir araya gelerek, her biri tek başına eksik ve karşı cinse muhtaç ve mahkûm iken, farklı özellikleri ve rolleriyle birbirini tamamlamakta, teskin etmekte, birbirinde ihtiyacını gidermekte, harama düşmekten korunmakta,

⁹ ez-Zâriyât 51/56.

¹⁰ en-Nûr 24/32.

¹¹ el-İsrâ 17/32.

¹² Erkek eşcinselliği hakkında bk. en-Nisâ 4/16; el-A'râf 7/80-81; eş-Şuara 26/165-166; en-Neml 27/54-56; el-Ankebût 29/28-29. Kadın eşcinselliği hakkında bk. en-Nisâ 4/15. Aybaşı halindeki kadına yaklaşma ve dübürden yaklaşma hakkında bk. el-Bakara 2/222. Ayrıca dübürden (makat) ilişkiyi yasaklayan çok sayıda hadis bulunmaktadır.

¹³ Aile hukukuyla ilgili ayetlerin sayısı 70 civarındadır. Ayrıca aile konusunda yüzlerce hadis bulunmaktadır.

¹⁴ es-Serahsî'nin *el-Mebsût* adlı eseri ve el-Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eseri örnek olarak zikredilebilir.

¹⁵ Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce örnek olarak zikredilebilir.

birlikte bir bütün oluşturmakta, üremeyi sağlamakta, sevgi ve merhamet temelinde huzur bulmaktadır. İşte bu eş (zevc-zevce) olma durumu, yüce Allah'ın varlık ve birliğinin delillerindedir.¹⁶ Bu sebeple kadınlar, erkekler için bir elbise, erkekler de kadınlar için bir elbise sayılmıştır.¹⁷ Kadın ve erkek, birbirinin düşmanı, birbiriyle çatışan, rekabet eden taraflar değildir. Onları böyle göstermeye çalışmak, ikisine de zarar verir, huzurlu aile ve huzurlu toplum olmanın önünü keser. Eş olmak bakımından, taraflardan birinin diğerine üstünlüğü değil; doğuştan sahip olunan özelliklere göre erkek ile kadın arasında bir görev ve rol paylaşımı söz konusudur. İslam, karı-kocaya, fitratlarına uygun farklı haklar ve sorumluluklar yüklemiştir. Allah katında en üstün olan ise, kadın veya erkek olmasına bakılmaksızın, en takvalı olandır.¹⁸

Hz. Peygamber bir defasında konuşması arasında şöyle demiştir: *“Sizden birinin eşi ile birleşmesinde sadaka sevabı vardır.” Sahabe bu cümleyi duyduğunda şaşırıp ve sordu: ‘Ya Rasûlellah! Nasıl olur, bizden biri şehvetini giderir de ondan sevap kazanır?’ Bunun üzerine buyurdu ki: ‘Ne dersiniz, o işi bir haramda yapsaydı günaha girmiş olmayacak mıydı?’ ‘Evet, öyle olacaktı’ dediler. Buyurdu ki: ‘İşte bunun gibi, helali kullandığında da sevabı olur.’¹⁹ Bu hadis, tabii ihtiyaç olarak yapılan işlerin ve hatta dünyalık zevklerin bile, bir Müslüman tarafında kulluk şuuruyla yapıldığında sevap vesilesine dönüşeceğini bildirmektedir.*

Cinsi istek (şehvet), insanın en zayıf noktalarından biridir. Bu ihtiyacı helalinden gidermenin tek meşrû yolu nikâhtır (evlilik). İslam, Müslümanları zinâdan korumaya çalışır. Müslüman erkekler ve kadınlar, namuslarını korumak, avret yerlerini örtmek ve başkasının avretine bakmaktan sakınmakla sorumlu tutulmuştur.²⁰ Nikâh, zinâdan koruyan bir kalkandır. Güzel ve mevki sahibi bir kadının zinâ davetine “Ben Allah’tan korkarım” diyerek ret cevabı veren yiğit erkek övülmüştür.²¹ *“Bir genç, Allah Rasûlü’nün huzuruna gelir ve ona şöyle der: “Ey Allah’ın Elçisi! zinâ etmeme izin ver!” Rasûlullah onu yanına çağırır ve aralarında şu konuşma geçer: “Böyle bir şeyin senin annenle yapılmasını ister miydin?” Genç, “Anam babam sana feda olsun, Ey Allah’ın Rasûlü, istemezdim” der. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Hiçbir insan da anasına böyle bir şey yapılmasını istemez! Kızı, kız kardeşi, hala ve teyzesi içinde de istemez.”²² Bu hadiste Hz. Peygamber’in, akıl ve psikoloji ile söz konusu genci zinânın kötülüğü konusunda ikna etme yöntemini kullandığı görülmektedir.*

¹⁶ er-Rûm 30/21.

¹⁷ el-Bakara 2/187.

¹⁸ el-Hucurât 49/13.

¹⁹ Müslim, “Zekât”, 16.

²⁰ el-Müminûn 23/5-7; en-Nûr 24/30-31; el-Ahzâb 33/35.

²¹ Buhârî, “Ezan”, 36; “Hudûd”, 19.

²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/256-257.

Zinâ, bütün dinlerde ve kültürlerde kötü sayılan bir fiildir. Zinâ, aile yapısına terstir. Aile kurmaya engeldir, aileyi yıkmaya sebeptir. İslam'da evli olan veya olmayan şeklinde ayırım yapılmaksızın,²³ nikâhsız birliktelik zinâ²⁴ sayılırken; maalesef bazı günümüz batı toplumlarında sadece evlinin eşine sadakatsizliğine zinâ denilmekte, zinâ bir suç olarak görülmemekte, sadece eşin talebi halinde boşanma gerekçesi yapılmakta; evli olmayanların nikâhsız ilişkisine ise karşı çıkılmamakta hatta özgürlük ve fitri ihtiyaçlar çerçevesinde teşvik dahi edilebilmektedir. Zinâ yoluyla da insanlığın neslini devam ettirmesi mümkündür. Ancak zinâ, toplumda kavga ve kan dökülmesi, zulüm, neseplerin bozulup karışması gibi maddi ve manevi birçok zarara ve helake sebep olur. Nikâhın getirdiği düzen ve huzurun aksine zinânın, ferdî ve içtimaî, dünyevî ve uhrevî çok büyük zararları vardır.²⁵

Nikâh akdi, Kur'an-ı Kerim'de eşler arasında yapılmış ağır bir anlaşma (mîsâkan ğalîza);²⁶ evlilik, cinsellik, boşanma ve miras gibi konularda Allah'ın belirlediği kurallara uymak da Allah'ın sınırları (hudûdullah)²⁷ olarak ifade edilmiştir. Hz. Peygamber ve eşleri, ashabı ve sonraki sâlih mümin erkek ve kadınlar, aile hayatına dair güzel örnekler sunmuşlardır.

3. Ailenin Nikâh Yoluyla Kurulması ve Nikâhın Hükümü

Nikâh (evlilik), İslam dininde teşvik edilmiştir. Bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Ey gençler topluluğu! Sizden kim evlenmeye güç yetirirse hemen evlensin. Çünkü evlenmek gözü haramdan daha çok uzaklaştırıcı ve namusu daha çok koruyucudur”*.²⁸ Başka bir hadiste *“Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir. Evleniniz. Çünkü ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar ederim”*²⁹ buyurarak, hem nikâhı teşvik etmiş, hem de evlenmekten kaçınanları ağır bir şekilde uyarmıştır. Bu hadis, şu olay üzerine söylenmiştir: *“Enes b. Mâlik'in (r.a.) anlattığına göre: Hz. Peygamber'in evine, onun ibadetini sormak üzere, üç kişilik bir heyet geldi. Rasûlullah'ın (s.a.v) gizli ibadeti kendilerine haber verilince onu az buldular ve 'Biz neredeyiz, Nebî (s.a.s.) nerede? Onun geçmiş ve*

²³ Muhsan olan ile muhsan olmayanın zinâsı arasında, uygulanacak ceza bakımından fark olması, fiilin zinâ sayılması bakımından önemli değildir.

²⁴ Hata sonucu yaşanan cinsel birliktelikler (eşi sanma vb.) zinâ sayılmamaktadır.

²⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûkî İslâmiyye ve İstîlâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, II, 44-45; Mustafa Genç, “İslâm Hukukunda Ailenin Önemi ve Evlilik Hayatının Faydaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/30 (Kasım 2018), 284.

²⁶ en-Nisâ 4/21.

²⁷ el-Bakara 2/187, 229-230; en-Nisâ 4/11-13; el-Mücâdele 58/4; et-Talâk 65/1.

²⁸ Buhârî, “Nikâh”, 3; Müslim, “Nikâh”, 1; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 1; Tirmizî, “Nikâh”, 1; Nesâî, “Nikâh”, 3; İbn Mâce, “Nikâh”, 1.

²⁹ Benzer lafızlarla: Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim, “Nikâh”, 5; İbn Mâce, “Nikâh”, 1; Nesâî, “Nikâh”, 4.

gelecekte işlenmesi muhtemel bütün günahları bağışlanmıştır' dediler. İçlerinden biri: 'Ben geceleri daima namaz kılacağım' dedi. Diğeri: 'Ben de yıl boyunca devamlı oruç tutacağım' dedi. Bir diğeri ise: 'Ben de kadınlardan uzaklaşıp, asla evlenmeyeceğim' dedi. Rasûlullah (s.a.v.) gelerek şöyle buyurdu: "Şöyle şöyle söyleyenler sizler misiniz? Allah'a yemin olsun ki, ben sizin Allah'tan en çok korkunuz ve ondan en çok sakınanızım. Fakat ben bazen (nafile) oruç tutarım, bazen tutmam. Bazem (nafile) namaz kılar, bazem uyurum. Kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir." Bu hadis, evlenmeyerek bir tür ruhbanlıkla³⁰ Allah'a daha yakın olunacağı fikrini şiddetle reddetmektedir. Hz. Peygamber'in hayatında güzel örneklik (üsvetün hasenetün) olduğuna göre, evlenmeyerek ondan başkasını örnek almaya ve evlenmemek için ilim tahsili, cihad ve benzeri sözde daha önemli bahaneler bulmaya çalışmak yanlış bir yoldur. Kişinin evlenememesinde, âlimler tarafından geçerli sayılan bir mazeretinin olduğu durumlar, istisnalardır. Ayrıca hiç kimse, evlenememe gerekçesini açıklamaya zorlanamaz.

Yüce Allah, şöyle buyurur: "İçinizden evli olmayanları; köle ve cariyelerinizden de elverişli (sâlih) olanları evlendirin. Eğer fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir."³¹ Yine bir hadiste belirtildiğine göre, Allah'ın mutlaka kendisine yardım edeceği ifade edilen üç kişiden biri, iffetli olmayı isteyerek evlenen kimsedir.³² Bu tür ayet ve hadisler, bir taraftan topluma, kendiliğinden evlenemeyenleri aracılık yaparak ve yardım ederek evlendirme sorumluluğu yüklemekte; diğer taraftan da fakirliğin evlilik önünde bir engel olarak görülmemesini istemektedir. Bu tür nasları anlamada, nikâh yapmanın masrafsız bir işlem olması, nikâhın eşleri haramlardan koruyan ve huzur veren özelliği, sade bir yaşam tarzının imkânı, tevekkül ve çocuk yapmanın eşlerin kontrolünde olması hususlarıyla birlikte değerlendirilmesi uygun olacaktır. Aksi takdirde, Allah her evleneni mutlaka zengin edecektir düşüncesiyle evlenmek, gereksiz masraf etmek ve kontrolsüz çocuk yapmak doğru görülemez. İslam toplumlarında, diğer toplumlardan bariz bir farkla, varlıklı Müslümanların gerek ferdi olarak gerekse vakıflar aracılığıyla evlenemeyenleri evlendirmek için gayret ettikleri görülmektedir.

Fıkıh kitaplarında, özellikle Hanefî kaynaklarda, kişinin zinâyâ düşme tehlikesi, evliliğin gereklerini yerine getirme imkânı ve eşine zarar

³⁰ el-Hadîd 57/27. Burada İslâm dışındaki bazı din adamlarının (rahip, rahibe vb.) evlenmesinin yasak edildiğini hatırlamak gerekir. Evlenme yasağının insan tabiatına aykırı olduğu açıktır. Boşanma yasağı da böyledir.

³¹ en-Nûr 24/32.

³² Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 20; Nesâî, "Nikâh", 5.

verme ihtimali gibi durumlara göre, evlenmenin hükmüne dair kabaca aşağıdaki açıklamaların yapıldığı görülmektedir:

Farz Nikâh: Evlenmediği takdirde zinâyâ düşeceği kesin olan kimsenin evlenmesi farzdır. Çünkü nikâh ile zinâdan korunacağı kesindir. Haramdan koruyacağı kesin olan şeyi yapmak farz olur. Bu hüküm, mehir ve nafakaya gücü yeten ve eşine zulmetmeyecek olan kişi içindir.

Vacip Nikâh: Evlenmezse zinâyâ düşme tehlikesi bulunan kimsenin evlenmesi vaciptir. Harama düşme tehlikesi, duruma göre farklılık gösterir. Bu hüküm de mehir ve nafakaya gücü yeten ve eşine zulmetmeyecek olan kişi içindir.³³

Sünnet Nikâh: Normal halde bulunan kişilerin evlenmesi müekked sünnettir. Fitri ihtiyacı Hz. Peygamber'in örneklik ve tavsiyesiyle karşılayarak, kendini ve eşini haramdan koruma ve Müslüman nesil yetiştirme düşüncesiyle evlenmek sevaptır.

Mubah Nikâh: Evliliğin gereklerini yerine getirememe ve eşine eziyet verme konusunda biraz endişesi olanın evlenmesi mubahtır. Sünneti yerine getirmek değil de, sadece fitri ihtiyacını gidermek için evlenmek de mubah sayılmıştır.

Mekruh Nikâh: Eşine zulüm ve haksızlık yapma ihtimali/korkusu bulunan kimsenin evlenmesi mekruhtur. Haksızlığın durumuna göre buradaki kerahet tenzihî veya tahrîmî olabilir.

Haram Nikâh: Evlenince, eşine zulüm yapacağı ve zarar vereceği kesin olan kimsenin evlenmesi haramdır. Zulüm ve zarar, haram olup, nikâhtan beklenen faydaların sağlanmasına engeldir. Aids vb. öldürücü ve bulaşıcı hastalıkları olanların; eşinin bir organını etkisiz hale getirecek, ağır yaralayacak veya öldürecek şekilde geçimsiz olanların evlenmesi böyledir.³⁴

Mâlikîler, zinâyâ düşme korkusu olmamakla birlikte, ilişkiye gücü yetmeyen (iktidarsız), nafakayı karşılayamayacak durumda olan ve bütün kazancı haramdan olan erkeğin evlenmesini de, kadına zarar vereceği gerekçesiyle haram saymışlardır. Şâfiîler de, evliliğe ihtiyacı olmayan sefihin (malını tedbirsiz harcayan) nikâhını; evlenmeye ihtiyaç duymayan ve eşinin cinsel ihtiyacını karşılayamayacak durumda olan kadının nikâhını haram saymışlardır.³⁵

³³ *El-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, "Nikâh", 41/210-212.

³⁴ *El-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, "Nikâh", 41/212-216.

³⁵ *El-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, "Nikâh", 41/215-216.

4. Aileye Neseap Yoluyla Katılım

Yüce Allah, bütün insanları bir erkek ve diřiden yarattığını ve insan neslini o ikisinden türettiğini açıklamaktadır.³⁶ Buna göre başlangıçtan beri insan, sahîh bir nesebe sahiptir. Neseap akrabalığı, genellikle zî rahim/erhâm kelimeleriyle bazen de zî'l-kurbâ/akrabûn kelimeleriyle ifade edilir ki ana rahminden dolayı oluşan, yani Yüce Allah'ın, insanın tercihinde olmayan bir kader olarak doğuştan insanlar arasında kurduđu akrabalık demektir. Evlilikte ise, nesebin aksine, eşlerin kendi iradeleriyle birbirini tercih etmesi söz konusudur. Neseap (soybağı) insan için büyük bir nimettir.³⁷ Aile içinde doğan çocuk, normal şartlarda, başta ana-babası olmak üzere, kardeşleri ve diđer akrabalarından oluşan bir akraba topluluđu içinde dünyaya gelmektedir. Bu aile topluluđu, doğal ve zaruri olarak, hayatı paylaşma ve birbiriyle yardımlaşma içindedir. Akrabalık bağlarını gözetmek (sıla-i rahim) ve onlara iyilik yapmak emredilmiş, akrabalarla ilişkileri kesmek de yasaklanmıştır.³⁸ Yakınlık derecesine göre bu akraba aile üyeleri arasında, velayet, evlenme engeli, nafaka mecburiyeti, diyet ödemeye iřtirak (akile) ve miras gibi hükümler geçerli olur. Her insan doğal ve manevi olarak da, nesebini bilme ihtiyacı içindedir. Nesebin korunması, bütün dinlerin ve son din İslam'ın korumayı amaçladığı ve normal bir hayat sürmek için insanın vazgeçilmezi sayılan beř temel deđer (zarûrat-ı hamse veya mekâsıd-ı hamse) arasında bulunmaktadır.

Diđer taraftan, insanı Allah katında deđerli kılan nesebi deđer amelidir. Amelinin geri bıraktığı kimseyi nesebi ileri götürmez.³⁹ Allah katında en üstün olan, en takvalı olandır.⁴⁰ Kıyamet günü de, kişinin kendi imanı ve ameli bulunmuyorsa, peygamber çocuđu bile olsa,⁴¹ akrabalar birbirini kurtaramayacaktır.⁴²

Aile üyeliđi normal hallerde, çocuklar için, aile içinde doğmakla sabit olur. Doğuran kadın, dinî ve hukukî bakımdan tartışmasız olarak çocuđunun annesidir. Ancak erkeğin babalığı konusunda farklı durumlar oluşabilmektedir. Sahîh bir evlilik içinde doğan çocuđun annesiyle evli olan erkek (hukuki koca), evlilikten sonra normal doğum süresi içinde (en az altı ay sonra) doğmuş olma ve liân⁴³ yoluyla reddedilmeme şartlarıyla,

³⁶ en-Nisâ 4/1; el-Hucürât 49/13.

³⁷ el-Furkân 25/54.

³⁸ el-Bakara 2/83, 177, 180, 215; el-Enfâl 8/75; el-Ahzâb 33/6; Muhammed 47/22; Buhârî, "Edeb", 10, 13.

³⁹ Ebû Dâvûd, "İlim", 1; Tirmizî, "Kur'ân", 10.

⁴⁰ el-Hucürât 49/13.

⁴¹ Buhârî, "Vesâyâ", 11.

⁴² el-Mümtehine 60/3.

⁴³ Liân konusu, evliliđi sona erdiren durumlar başlığı altında ele alınacaktır.

baba kabûl edilir. Eşlerin liân ile ayrılması halinde, çocuk babasız sayılır. Liân dışında keyfi başka bir yolla nesebin reddi mümkün değildir.

Nesebi meçhul olan buluntu çocuk (lakît, menbûz) ve benzerleri, babalık iddiasında bulunan biri çıktığında, aralarındaki yaş farkı babalık için uygun olduğu (en az 12 yaş) takdirde, ayrıntılı bilgiler sorulmaksızın, o kişinin nesebine bağlanmaktadır. Burada çocuğun, nesepsiz kalmaktansa, ona sahip çıkacak birine bağlanması ciheti tercih edilmektedir.

Zinâ ürünü olduğu belli olan veled-i zinâ, âlimlerin çok büyük çoğunluğunca, biyolojik babasının nesebine bağlanmamaktadır.⁴⁴ Zira önemli bir nimet olan babalık sıfatının zinâ gibi haram bir yolla elde edilemeyeceği, diğer taraftan zinâkâr bir babaya nispet edilmenin çocuk açısından, babasız kalmaktan daha büyük olumsuzluk oluşturacağı kabûl edilmektedir. Ayrıca zinâ yoluyla nesep ispatına imkân verildiği takdirde, nikâhın, sahîh nikâh içinde doğmanın ve zinâyı yasaklamanın nesep bakımından bir anlamı kalmayacaktır.

5. Evlatlık

İslam öncesinde evlat edinme (tebennî, deiy) uygulaması vardı. Nesebi bilinen veya bilinmeyen kimsesiz çocuklar alınıp bakılır, koruyucu erkek ve kadın onun ana-babası sayılırdı. Hz. Peygamber'in de önceden Zeyd adında bir evlatlığı vardı. Babasının Hârise olduğu bilindiği halde, geleneğe göre, Hârise'nin oğlu Zeyd değil de Muhammed'in oğlu Zeyd diye anılırdı.

Evlatlık konusunu şu ayetler açıklamaktadır: *"Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır. Kendilerine zihâr yaptığımız eşlerinizi de anneleriniz yapmamıştır. Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarımız (gibi) kılmamıştır. Bu, sizin ağızlarınızla söylediğiniz (fakat gerçekliği olmayan) sözünüzdür. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir. Onları (evlatlıklarınızı), babalarınıza nispet ederek çağırın. Bu, Allah katında daha (doğru ve) adaletlidir. Eğer babalarınızı bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Hata ile yaptığınız bir işte size hiçbir günah yoktur. Fakat kasten yaptığımız şeylerde size günah vardır. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*⁴⁵

Ayetten anlaşıldığı üzere, İslam'ın yasakladığı evlatlık, çocuğun bilinen nesebini değiştirerek, koruyucu ailenin nesebine öz çocuklarıymış gibi katmaktır. Yoksa kimsesiz (yetim vb.) çocuklara sahip çıkarak besleyip büyütme ve yardımcı olmak anlamındaki evlatlık, insani ve İslami bir

⁴⁴ Bu hükmün en önemli delili şu hadistir: "Çocuk, yatağın (kadının sahibi) olan kocaya aittir. zinâ eden erkeğe (biyolojik baba) ise mahrumiyet (taş) vardır." Buhârî, "Husûmât", 6, "Hudûd", 23, "Ahkâm", 29; Müslim, "Radâ", 36, 37; Ebû Dâvûd, "Talâk", 34; Tirmizî, "Vesâyâ", 5; İbn Mâce, "Nikâh", 59.

⁴⁵ el-Ahzâb 33/4-5.

görev ve sevap vesilesidir. Nesebi başkasına ait çocuğun evlatlık olarak alınıp bakılması, öz çocuktan farklı olarak, aralarında mahremiyet, evlenme engeli ve miras gibi hükümler meydana getirmez. Buna göre nesebi başkasından olan evlatlık çocuk büyüdüğünde, koruyucu kadın ve kocası bakımından yabancı sayıldığından, avret ve halvet konularına dikkat etmeleri gerekir. Evlenme çağına geldiğinde, evlatlık kız ise koruyucu erkeğin; erkek ise koruyucu kadının onunla evlenmesine bir engel yoktur. Cahiliyede evlatlığı öz çocuk gibi saydıklarından, onun eşini de öz gelin gibi evlenilmesi yasak biri olarak görürlerdi. İslam'da ise evlatlık öz çocuk sayılmadığından, evlatlığın eşi de, evlenme engeli bakımından, öz gelin sayılmaz. Hz. Peygamber, Allah'ın emri üzerine, evlatlığı Zeyd'in boşadığı Zeynep ile evlenmek suretiyle bu cahiliye uygulamasını kaldırmıştır.⁴⁶ Koruyucu aile, kendileri hayattayken evlatlık çocuk lehine hibe yapabilirler. Ölümlelerinden sonra mallarının üçte birine kadar bu çocuk lehine vasiyet yapabilirler.

Bakım için alınan çocuk şayet yirmi dört aylıktan (Ebû Hanîfe'ye göre otuz aylıktan) küçükse, koruyucu kadın tarafından mümkünse emzirilmesi (Hanefilere göre birkaç damla bile yeterlidir) tavsiye edilebilir. Çünkü bu emme, sütannelik ve o kadının kocasıyla sütbabalık ilişkisi oluşturacağından, çocuk büyüdüğünde aralarında avret ve halvet konularında (öz çocuk gibi) daha rahat olmalarına imkân verir.

6. Nikâh Öncesi Görüşme

Hz. Peygamber, evlenmeden önce adayların birbirini görmesini tavsiye etmiş ve bu görüşmenin mutlu bir aile için en uygun vesile olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Buna göre eş adaylarının, henüz nikâh bulunmadığı için birbirilerine yabancı oldukları unutulmadan, avret ve halvet⁴⁸ sınırlarına dikkat ederek görüşmeleri uygun görülmüş ve teşvik edilmiştir. Ağırlıklı görüşe göre yabancı bir kadının el, yüz ve ayakları dışındaki yerleri avret sayılmıştır.

Bir kadına evlilik teklif etmek, Arapça kaynaklarda hutbe tabiriyle ifade edilir. Hz. Peygamber, birinin evlilik teklifine henüz bir cevap verilmeden başka birinin daha evlilik teklifinde bulunmasını yasaklamıştır.⁴⁹ Böyle bir durumun huzursuzluğa yol açacağı muhakkaktır.

⁴⁶ el-Ahzâb 33/37.

⁴⁷ Müslim, "Nikâh", 74, 75; Nesâî, "Nikâh", 17; Tirmizî, "Nikâh", 5.

⁴⁸ "Sizden kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, yanında mahremi olmayan bir kadınla baş başa kalmasın. Çünkü bunu yaparsa üçüncüleri şeytan olur." Buhârî, "Nikâh", 111, 112; Müslim, "Hac", 424.

⁴⁹ Buhârî, "Büyü" 64, 70; Müslim, "Nikâh", 51-56.

Bazı kültürlerde görülen söz kesme, nişan ve kına gibi uygulamalar, bir akit olmayıp asla nikâh sayılmaz. Fıkıh ilminde bunların yeri yoktur. Buna göre söz ve nişan gibi işlemlerin, taraflarca açıklanan veya açıklanmayan çeşitli gerekçelerle bozulması mümkün ve caizdir. Fıkıh ilminde, nişan bozulduğunda, daha önce verilmiş hediyeler ile kısmen veya tamamen ödenmiş mehrin durumu üzerinde durulmuştur. Bazı günümüz âlimleri ayrıca, nişanın bozulmasıyla bir zarar meydana gelmesi halinde, kusurlu taraf aleyhine tazminat kararı verilmesini de caiz görmüşlerdir.

7. Eş Seçimi

Hadislerde ve fıkıh kitaplarında, evlenecek kadın ve erkeği seçerken aranması tavsiye edilen bazı özelliklerden, özellikle de dindarlık ve güzel ahlaktan bahsedilmiştir. Kaynaklarda bu tür özelliklerden bahsedilmesinin, gençlere ideal örnekler gösterme, kendisinin ve muhtemel eşinin hayatını olumlu yönde değiştirmek için evliliği bir vesile olarak görme gibi olumlu amaçlara hizmet edeceği açıktır.

Evlenecek kadında aranması tavsiye edilen özellikler: Bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kadın (genellikle şu) dört şeyi için nikâh edilir: Malı, asâleti (soyu), güzelliği ve dini. Sen dindâr olanını tercih et ki, ellerin topraklansın (bereket ve huzur bulasın)”*.⁵⁰ Başka bir hadiste şöyle geçer: *“Dünya, faydalanılacak bir varlıktır (metâ’); Dünyanın en iyi varlığı ise, sâliha (iyi) kadındır.”*⁵¹ *“Siz Allah’a şükreden bir kalbe, O’nu anıp zikreden bir dile ve dindar (mü’mine) bir kadına sahip olmaya bakın. Böylesi bir kadın, âhireti kazanmanıza da yardımcı olur.”*⁵² Başka hadislerde bâkire⁵³ ve doğurgan⁵⁴ kadınların tercih edilmesi istenmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Âişe dışındaki bütün eşlerini dul olarak nikâhlamıştır.⁵⁵ Bazı fıkıh kitaplarında babası bilinmeyen, zinâ çocuğu olarak doğmuş, kötü bir çevrede yetişmiş veya önceden zinâ etmiş bulunan kadınlarla evlenmek mekruh görülmüştür.⁵⁶ Bu bağlamda ayetlerde hem erkek hem de kadın için “muhsan=iffetli olma” tabirinin özellikle vurgulandığı görülmektedir.⁵⁷

Evlenecek erkekte aranması tavsiye edilen özellikler: Bir hadiste geçtiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Dinî ve ahlâkî*

⁵⁰ Buhârî, “Nikâh”, 15; Müslim, “Radâ”, 53.

⁵¹ Müslim, “Radâ”, 64.

⁵² İbn Mâce, “Nikâh”, 5.

⁵³ Buhârî, “Büyü”, 34; Müslim, “Radâ”, 55; İbn Mâce, “Nikâh”, 7.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 3; İbn Mâce, “Nikâh”, 1. *“Kocasını sevebilen doğurgan kadımla evlenin. Çünkü ben kıyamet gününde diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim.”* Bu rivayet, zayıf kabul edilmiştir.

⁵⁵ Buhârî, “Nikâh”, 9.

⁵⁶ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü* (Dımaşk: 1405/1985), 7/13.

⁵⁷ en-Nisâ 4/24-25; el-Mâide 5/5.

bakımdan beğendiğiniz birisi, sizden kızınızı isterse, kızınızı onunla evlendirin. Aksi takdirde yeryüzünde fitne ve fesat çıkar.” Dediler ki: ‘Ey Allah’ın Elçisi! Şayet onda mal ve denklik bakımından noksanlık varsa da mı?’ Buyurdu ki: “Dinî ve ahlâkî bakımdan beğendiğiniz birisi, sizden kızınızı isterse, kızınızı mutlaka onunla evlendirin!” Hz. Peygamber bu sözünü üç kere tekrarladı.”⁵⁸ Bu hadis, evlenecek erkekte dindarlık ve ahlakın tercih edilmesini vurgulamaktadır.

8. Evlilikte Denklik

Fıkıh kitaplarında, kadının durumu esas kabûl edilerek, evlenecek erkeğin kadına denkliği (kefâet) konusuna da yer verildiği görülür. Bu konuda iki ana görüş ortaya çıkmıştır:

Âlimlerin az bir kısmı tarafından savunulan görüşe göre, denkliğin aranması gerektiğine dair hiçbir ayet veya hadis yoktur. Hasan el-Basri, es-Sevri ve el-Kerhi gibi bazı âlimler denkliğe karşı çıkarak, mümin olmak dışında başka bir konuda denklik aranmayacağını söylemişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber döneminde yapılan birçok evlilikte iman dışında başka bir konuda denkliğe bakılmadığı, böylece yerleşik denklik anlayışının kırıldığı görülmektedir. Mesela siyahi azatlı bir köle olan Bilal el-Habeşî'nin Kureyşli bir kadınla evlenmesi, bunun gibi Ebû Taybe ve Zeyd'in evlilikleri böyledir.

Çoğunluk âlimler ise denkliği önemsemiş ancak bunu bir sıhhat şartı değil lüzum (bağlayıcılık) şartı olarak değerlendirmiştir. Buna göre kadın, dengi veya daha üst konumdaki bir erkekle evlenmelidir. Denkliğin sıhhat şartı sayılmaması, denklik bulunmayan evliliklerin, tartışmasız olarak sahîh kabûl edildiği anlamına gelir. Denkliğe riayet konusunda Hanefilerin öne çıktığı ve ailenin müslüman olma tarihi, hür olmak, nesep, mal ve meslek gibi hususlarda, lüzum şartı saydıkları denklik bulunmadığı takdirde, kadının velisine, mahkemeye giderek nikâhın feshini isteme hakkını tanıdıkları görülmektedir. Evlilikten sonra denkliğin bozulması, nikâha zarar vermez.

Geçmişte denklik adına söylenen ve fıkıh kitaplarında yer bulan hususların, mevcut toplum yapısına bağlı değişime açık kültürel hususlar olduğu; günümüzde ise özgürlüklerin, insanların farklı tercihlerine saygının ve farklı kültürlerle kaynaşmanın yüksek seviyede oluşu gibi hususlar dikkate alındığında, kadınların dengiyle evlenmesinin, ancak çevresinden gelen bir tavsiye niteliğinde olabileceği, bağlayıcı olamayacağı ve son sözü kadının kendisinin söylemesi gerektiği açıktır. Buna göre, Müslüman olma dışında –ehli kitap kadınlar hariç– başka bir hususun denklik adına lüzumlu görülmesi isabetli olmayacaktır.

⁵⁸ İbn Mâce, “Nikâh”, 46; Tirmizî, “Nikâh”, 3.

9. Evlenme Engelleri

İslam hukukunda evlenme engelleri, ömür boyu sürecek devamlı engeller ve şartlar değiştiğinde ortadan kalkabilecek geçici engeller olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan bir kısmı doğrudan ayet⁵⁹ ve hadislerden⁶⁰ anlaşılakta, bir kısmı ise âlimlerin içtihatlarına dayanmaktadır. İctihada dayanan hususlarda farklı görüşler de mevcuttur. Evlenilmesi haram olan kadınlara “muharramât” denir ki haram kelimesi, bir taraftan yasağı, diğer taraftan da bu kişilere karşı duyulan hürmet ve saygıyı ifade eder. Zira bu kişilerle evlenmenin, akrabalık ilişkilerini bozma ve neseplerin karışmasına sebep olma gibi olumsuzlukları bulunmaktadır. Bu yüzden ki bütün dinlerde ve hukuk sistemlerinde, ayrıntılarda bazı farklılıklar olsa bile, evlenilmesi yasak olan kişiler bulunmaktadır.

İslam’da devamlı evlenme engelleri, kan (nesepe) bağı, süt emme ve evlilik olmak üzere üç ana sebebe dayanmaktadır. Bunları şöylece özetleyebiliriz:

a. Kan (nesepe) bağı sebebiyle haram olanlar: Kişinin usulü (ana, nine, baba, dede...), kişinin fûrû’u (oğul, kız, torun...), ana-babanın fûrû’u ve onların çocukları (erkek kardeş, kız kardeş, kardeşlerin çocukları...), dede ve ninenin sadece çocukları (amca, dayı, hala, teyze).

b. Süt emme sebebiyle haram olanlar: Süt yönünden usül (sütanne, sütbaba, sütnineler, süt dedeler), süt yönünden fûrû’ (süt çocuklar, süt torunlar), sütanne ve sütbabanın gerek nesepe gerekse süt yoluyla fûrû’u (süt kardeşler ve diğerleri), süt dede ve sütninenin çocukları (süt hala, süt teyze, süt amca, süt dayı), eşin süt usulü (eşinin sütannesi, sütbabası, sütnineleri, süt dedeleri), eşin süt fûrû’u (eşinin süt çocukları, süt torunları), süt usulünün eşleri (sütannenin, sütbabanın, sütninenin, süt dedenin eşleri), süt fûrû’unun eşleri (süt çocuklarının ve süt torunlarının eşleri).

Âlimlerin çoğunluğuna göre, süt emmenin ilk iki yaş (24 ay) içinde, Ebû Hanîfe’ye göreyse 30 ay içinde olması gerekir. Hanefiler ve Mâlikîlere göre sütün az veya çok olması fark etmezken; Şâfiîler ve Hanbelîlere göre en az beş doyurucu emme gerekir.

c. Evlilik sebebiyle haram olanlar (hurmetü’l-müsâhara): Kişinin usulünün eşleri (babanın ve dedelerin eşleri. Yani üvey anne, üvey baba, üvey nine, üvey dede), kişinin fûrû’unun eşleri (gelin, damat), eşin usulü (eşinin babası, eşinin anası...), eşin fûrû’u (üvey kız). Üvey kızın haram olması için, annesiyle nikâh kıymanın ötesinde fiili birleşme (duhûl) de şarttır. Hanefîlere göre bir kadınla zinâ eden, ona şehvetle dokunan veya

⁵⁹ el-Bakara 2/221, 230, 235; en-Nisâ 4/22-25; Maide 5/5; el-Mümtehine 60/11.

⁶⁰ Örnek: “Nesepten haram olanlar, süt yoluyla da haram olurlar.” Buhârî, “Şehâdât”, 7; Müslim, “Radâ”, 1.

fercine bakan erkekle, o kadının usul ve fûrûu arasında; aynı şekilde o kadın ile o erkeğin usul ve fûrûu arasında –evlilikteki gibi- evlenme engeli oluşur. Zinânın evlenme engeli oluşturduğunu Hanbelîler de kabul etmiştir.

Geçici evlenme engellerini ise şöyle özetleyebiliriz: Başkasıyla evli veya başkasından iddet bekleyen kadın, bir erkek tarafından üç talakla boşanmış kadın, din farkı (Müslüman olmayan erkek veya kadın. Ehli kitap kadın hariç), erkeğin aynı anda beşinci kadını alması (dört sınırı vardır), liân/mülâane ile ayrılmış kadın (bazı âlimlere göre eski kocasıyla ebedî evlenme engeli oluşur), iki akraba kadın (iki kız kardeş ve bir kadınla onun teyzesi veya halası aynı anda bir erkeğin nikâhı altında bulunamaz. Nesepten veya süt akraba olan iki kadından biri erkek kabûl edildiğinde, diğeriyle evlenmesi mümkün değilse, bu ikisi aynı anda bir erkeğin nikâhı altında da bulunamaz), zinâdan olan biyolojik kızı (Hanefîler ve Hanbelîlere göre), ihramlıyken evlenme (Hanefîler dışındakilere göre).

10. Nikâhın Rükün ve Şartları

Hanefîlere göre nikâh akdinin rükünü, icap ve kabûldür. Diğer mezheplere göre ise nikâhın rükünleri şunlardır: Sıyga (icap ve kabûl), kadın (karı), erkek (koca), kadının velisi, eşler arasında evlenme engeli bulunmaması. Şâfiîler, iki erkek şahidin bulunmasını; Bazı Mâlikîler ise ilan ve mehri de rükün olarak görürler. Rükünlerden biri bulunmadığında nikâh batıl olur.⁶¹

Nikâhın şartları, mezheplere göre farklılık arz etmektedir. Mesela Hanefîler, nikâhın şartları dört grup halinde ele alınmaktadır ki özetle şöyledir:

- a. Kuruluş (in'ikâd) şartları: Tarafların nikâh ehliyetine sahip olması ve îcâb ile kabûlün usulüne uygun yapılmasıdır. Bu şartlara uygunsu mün'akid; aksi halde batıldır. Nikâhta tarafların vekâleten temsili de mümkün görülmüştür. Nikâh, sözlü veya yazılı olarak yapılabilir.
- b. Sıhhat şartları: Evlenecek kişiler arasında evlenme engeli bulunmaması, îcâb ve kabûlün süreklilik taşıyan bir üslupla yapılması, şahitlerin bulunması, rıza ve ihtiyarın bulunmasıdır. Bu şartlara uygunsu sahih; aksi halde fâsit olur. Fesat giderilirse, sahihe dönüşür. Süreli (muvakkat) nikâh, nikâh akdinin özüne aykırı bulunarak caiz görülmemiştir. Süreye ilaveten kadına bir ödeme karşılığında yapılan mut'a nikâhını sadece Şii'lerin Ca'ferî kolu caiz görür. Hanefîlere göre şahitlerin iki erkek veya bir erkek ile iki kadın

⁶¹ Bk. *El-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, "Nikâh", 41/233 vd., 301; Saffet Köse, "Aile Hukuku" *İslam Hukuku El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018) 287 vd.

olması; çoğunluğa göre ise her iki şahidin de erkek ve adil olması gerekir. Asgarî sayıda şahit bulunan bir nikâh gizli sayılmaz ancak Mâlikîlere göre ayrıca ilan şart olup, şahitlere, başkalarına söylemeyerek gizleme talimatı verilen nikâh batıldır. Günümüzde yapılan resmi nikâhta, işlem imza ile kayıt altına alındığından, nikâhın gizlenmesinden bahsedilemez.

c. Yürürlük (nefâz) şartları: Eksik ehliyetlinin yaptığı nikâh, velinin icazetine, yetkisiz üçüncü şahsın (fuzûlî) yaptığı nikâh da ilgili tarafın icazetine/kabulüne bağlıdır. İcazete bağlı değilse nâfiz; aksi halde mevkuf olur.

d. Bağlayıcılık (lüzûm) şartları: Akdi yapanların veya veli ya da vekil gibi temsilcilerin, bazı durumlarda bu akdi bozma yetkisine sahip olmamasıdır. Böyle nikâha lâzım denir. Gayr-i lâzım ise, bağlayıcı olmayan, tek taraflı olarak bozulabilen nikâhtır.

Mesela Hanefîlere göre reşit bir kadın ve erkeğin, iki şahidin huzurunda, birbirilerini eş olarak kabûl ettiklerine dair irâde beyanında bulunmalarıyla (icâb-kabûl) nikâh yapılmış olur. Nikâh kısıyıcı bir kişiye gerek yoktur. Nikâhın din bilgini veya resmi bir memurun huzurunda yapılması da şart değildir. Ancak günümüz şartlarında devlet tarafından tescil edilmeyen nikâhlarda, genellikle kadın tarafın mağdur olması, sözlü nikâhların kötüye kullanılması ve devletin bu mağduriyetleri giderebilmesinin zor olması gibi gerekçelerle, özellikle resmi tescile önem verilmesi gerektiği açıktır. Nikâh akdinin yapılmasında mali bir harcamada bulunmak gerekmez ancak maddi durumu müsait olanların çevresine düğün yemeği (velime) ikram etmesini Hz. Peygamber tavsiye etmiştir.⁶² Düğünde meşrû eğlenceler, özellikle kadınlar arası eğlenceler tertiplemek de caizdir.⁶³

İslam açısından nikâhın en kısa sürede, kolay ve masrafsız şekilde yapılarak, tarafların bir an önce evlilik hayatına başlamaları esastır. Hz. Peygamber'in ifadesiyle: *"Nikâhın en hayırlısı, en kolay olandır"*.⁶⁴ Günümüzde ailelerin çeşitli gereksiz zorluklar çıkarması, kan testi yapma, kursa devam edip sertifika alma, ağaç dikme veya parasını vermeye zorlama, nikâhı sadece iş günleri mesai içinde kıyma, yoğunluk gerekçesiyle ileri tarihe nikâh randevusu verme gibi işlemlerin, nikâhı zorlaştırdığı ve geciktirdiği bir gerçektir. Yakın zamanda internet üzerinden nikâh işlemlerinin yapılabileceği düşünülebilir.

⁶² Buhârî, "Nikâh", 68, 69; Müslim, "Nikâh" 87.

⁶³ Tirmizî, "Nikâh", 6; Nesâî, "Nikâh", 72; İbn Mâce, "Nikâh", 21.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 31.

11. Sahih Nikâhın Sonuçları

Rükün ve şartları tam olarak yerine getirilmiş sahîh bir nikâh akdi, kendiliğinden ve zorunlu olarak şu sonuçları doğurur:

Eşlerin İslami ölçüler içinde birbirinin cinsel yönlerinden faydalanması caiz olur. Eşler arasında avret yasağı bulunmaz. Eşine arkadan yaklaşmak, aybaşı, lohusalık veya ihramlı olma hallerinde cinsel ilişki helal değildir.

Kadın, aralarında anlaşmayla belirledikleri mehre (müsemmâ) hak kazanır. Mehir, maddi değeri olan bir mal veya menfaattir. Mehir belirlenmemişse, emsal mehir (mehr-i misil) alır. Emsal mehir, kadının özelliklerine yakın akraba ve komşu kadınlara göre belirlenir. Mehrin anlaşmaya göre peşin (muaccel) veya vadeli (müeccel) olarak ödenmesi mümkündür. Cinsel ilişki, sahîh halvet, eşlerden birinin ölümü halinde mehrin tamamının ödenmesi gerekir. Cinsel ilişki yaşanmadan boşanan kadınlara, müsemma mehrin yarısı verilir.⁶⁵ Halvet veya duhûlden önce boşanma olursa ve müsemma mehir belirlenmemişse, emsal mehir verilmez, gönül alma amaçlı elbise gibi bir hediye (mut'atü't-talâk) verilir.⁶⁶ Hanefilere göre mehrin asgarî miktarı 10 dirhemdir ki bu miktarla eskiden yaklaşık iki koyun alınmaktadır. Mehrin üst limiti belirlenmemiş, örfe ve karşılıklı anlaşmaya bırakılmıştır. Mehir, herhangi bir şeyin bedeli olmayıp, kadına rağbetin bir göstergesi ve onu memnun etme amaçlı, Allah'ın verilmesini istediği (ferîza) ve kocanın gönlünden kopan bir hediye (nihle) şeklinde kadına verilir. Kadın isterse hiç mehir istemeyebilir veya mehrini tamamen veya kısmen kocasına verebilir.⁶⁷ Hz. Peygamber, mehirsiz nikâhı yasaklamının⁶⁸ yanında, bir taraftan kocaya, demirden bir yüzük bile olsa kadına mehir olarak vermesini teşvik, şayet hiç malı yoksa Kur'ân'dan ezberindeki sûreleri kadına öğretmesini isterken;⁶⁹ diğer taraftan da kadına, mehrini kolaylaştırmayı tavsiye etmiştir.⁷⁰ Muaccel mehrini tam olarak veya ilk taksitini alan kadının, koca evinde ikameti gerekir. Muaccel mehrini almadan koca yanına gitmek istemeyebilir.

Kadın, evlilik süresince kocasından nafaka hakkına sahip olur. Nafaka, geçimlik demek olup yeme, içme, giyim, tedavi ve barınma gibi ihtiyaçlarını kapsar. Çocukların nafakası da babaya aittir.⁷¹ Ancak kadının kendi rızasıyla kocası, evi veya çocukları için (iç güveysi gibi) harcama yapması da mümkündür. Nafaka konusunda eşlerin kendi aralarında

⁶⁵ el-Bakara 2/237.

⁶⁶ el-Bakara 2/236.

⁶⁷ en-Nisâ 4/4, 24.

⁶⁸ Buhârî, "Nikâh", 29.

⁶⁹ Müslim, "Nikâh", 76.

⁷⁰ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 30, 31.

⁷¹ el-Bakara 2/233.

anlaşmaları ve mahkemelik olmamaları halinde, İslam hukuku tarafları hiçbir şekilde zorlamaz.

Kadın çalışmaya zorlanamaz. Kocanın izni olmadan da çalışamaz. Kocasının izni ile çalışan kadının, kocasından nafaka alacağı düşer.

Eşlerden her biri ile diğerinin usul ve fūrûu arasında, evlenme engeli olan sıhrî hısımlık (hürmet-i müsâhera) meydana gelir.

Nikâh içinde doğan çocuğun nesebi, reddetmediği sürece hukuki babaya aittir. Çocuğun ana tarafından nesebinde ise şüphe bulunmaz, çünkü doğuran kadın, anadır.

Eşler arasında mirasçılık sabit olur. Çok eşli olan erkeğin, eşleri arasında adaleti gözetmesi gerekir.

Kadının malı kendinin, kocanın malı da kendindedir. Yani evlilikte mal ayrılığı rejimi esastır. Bu sebeptendir ki evlendikten sonra malına ortak olmak amacıyla veya evlendikten kısa bir süre sonra bir şekilde boşanmayı sağlayıp ömür boyu nafaka almak düşüncesiyle evlilik yapılamaz. Mal paylaşımı sebebiyle uzun yıllar süren boşanma davaları da görülmez.

12. Karı-Kocanın Hak ve Sorumlulukları

Karı kocanın, ailenin temeli olan sevgi ve merhamet⁷² duygularıyla hareket ederek birbirine iyi (ma'rûf)⁷³ davranmaları emredilmiştir. Hz. Peygamber *“Sizin en hayırlınız, kadınlarınıza en hayırlı olanınızdır”*⁷⁴ buyurmuştur. Başka bir hadiste şöyle geçer: *“Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır. Ailesine en hayırlı olanınız da benim”*.⁷⁵ Eşlerin birbirine iyi davranmaları konusunda çok sayıda hadis bulunmaktadır. Biz bunlardan bir kısmına yer vermekle yetineceğiz.

Hz. Peygamber veda hacında şöyle buyurmuştur: *“Ashâbım! Kadınlara iyi davranmanızı tavsiye ediyorum. Vasiyetimi tutunuz. Zira onlar sizin idarenize ve himâyenize verilmişlerdir. Kesin olarak bildiğiniz bir ahlâksızlık yapmadıkları takdirde, onlar üzerinde zorbalık kurmaya hakkınız yoktur. Eğer ahlâk dışı bir hareket yaparlarsa, onları yataklarında yalnız bırakın. İncitmeyecek şekilde vurun. Şayet size itaat ederlerse, artık onlara zarar verecek bir şey yapmayın. Şunu bilin ki, sizin kadınlar üzerinde haklarınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin onlar üzerindeki haklarınızı; yatağınızı yabancıardan korumaları, istemediğiniz kimseleri evinize almamalarıdır. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise; giyim-kuşam ve yeme-içme konularında kendilerine*

⁷² er-Rûm 30/21.

⁷³ en-Nisâ 4/19.

⁷⁴ Tirmizî, “Radâ”, 11.

⁷⁵ İbn Mâce, “Nikâh”, 50.

iyi imkânlar sağlamanızdır.”⁷⁶ Bir hadiste Hz. Peygamber, kadının kocası üzerindeki haklarını şöyle açıklıyor: “Kendi yediğinden ona da yedirmen, giydiğin zaman ona da giydirmen, yüzüne vurmaman, takbih etmemen (çirkin görmemen), evin içi hariç onu terk etmemendir.”⁷⁷

Erkek bakışına göre kadının nezaket, letâfet ve zarâfetini anlatan bazı rivayetler de şöyledir: *“Kadınlara iyi davranmanızı tavsiye ediyorum; vasiyetimi tutunuz. Zira kadın kısmı kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri yeri üst taraftır. Eğri kemiği doğrultmaya kalkarsan kırarsın. Kendi hâline bırakırsan, yine eğri kalır. Öyleyse kadınlara hakkındaki tavsiyemi tutunuz.”⁷⁸ Başka bir rivayette şöyle geçer: “Kadın kaburga kemiği gibidir. Onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın. Eğer ondan faydalanmak istersen bu hâliyle de faydalanabilirsin.”⁷⁹*

Hz. Peygamber’den, kadınlara vurma konusunda şu rivayetler gelmiştir: *“Sizden biriniz karısını köleyi dövmeye kalkışıyor. Belki de o akşam onunla aynı yatakta yatacaktır!”⁸⁰ Hz. Peygamber hayatı boyunca hiçbir hizmetçiyi dövmemiş, hiçbir hanımına tokat atmamış, hiçbir kimseye eliyle vurmamıştır. Bunu on yıllık eşi Hz. Âişe söylemektedir.⁸¹ “İyâs b. Abdullah b. Ebû Zübâb’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah: “Kadınlara dövmeyiniz” buyurmuştu. Hz. Ömer, Peygamber’in huzuruna çıkarak: “Kadınlara kocalarını dinlemez oldular”, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber kadınlara dövülmesine izin verdi. Bu defa birçok kadın, Resûlullah’ın (s.a.v) hanımlarına gelerek kocalarını şikâyete başladılar. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: “Büyük kadın, Muhammed ailesine gelerek kocalarını şikâyet ediyorlar. Kadınlara döven o kimseler, sizin hayırlınız değildir.”⁸²*

“Bir kimse karısına kin beslemesin. Onun bir huyunu beğenmezse, bir başka huyunu beğenir.”⁸³

Hz. Peygamber’e “hangi kadın hayırlıdır?” diye soruldu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *“Kocası baktığında onu sevindiren; bir şey istediğinde onu yerine getiren (itaat); kocası evde bulunmadığı zaman hem kendini hem de onun malını koruyan kadın.”* Sonra Hz. Peygamber Nisa 4/34. ayeti okudu.⁸⁴

⁷⁶ Tirmizî, “Radâ”, 11. Bu tür hadisler, Nisa 4/34. ayetin tefsiri mahiyetindedir. Yakın ifadelerle başka rivayetler de vardır.

⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 42.

⁷⁸ Buhârî, “Enbiyâ”, 1.

⁷⁹ Buhârî, “Nikâh”, 79

⁸⁰ Müslim, “Cennet”, 49.

⁸¹ İbn Mâce, “Nikâh”, 51.

⁸² Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 42. Ayrıca bk. İbn Mâce, “Nikâh”, 51.

⁸³ Müslim, “Radâ”, 61.

⁸⁴ Nesâî, “Nikâh”, 14; İbn Mâce, “Nikâh”, 5; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 32.

Kadınlara hitap eden bazı hadisler de şunlardır: “Siz çok lânet eder ve kocanızın iyiliklerini görmezden gelirsiniz.”⁸⁵ “Kocasını memnun ederek ölen kadın cennetlidir.”⁸⁶ “Kadın, beş vakit namazını kılar, Ramazan orucunu tutar, namusunu korur ve kocasına itaat ederse, ona «Hangi kapısından dilerse oradan cennete gir!» denilir.”⁸⁷ İtaatin sınırı da şöyle belirlenmiştir: “Allâh’a isyan olan yerde kula itaat yoktur; itaat, ancak meşrû olanda gerekir.”⁸⁸

İslam’da tek tip aile zorunlu tutulmamıştır. Karşılıklı rızaya dayanan esneklik tanınmıştır. Şartlara, örfe ve rızaya dayalı olarak, karı-kocanın hakları ve görevleri farklılık gösterebilir. Mesela damadın gelin evine taşınması ve evlilikte mali harcamaların kadın tarafından üstlenilmesi (iç güveyi) gibi uygulamalar, İslam’da yasaklanmış değildir. Hz. Peygamber de evlendiğinde Hz. Hatice’nin evine yerleşmişti.

13. Ana-Babanın Çocuğa Karşı Sorumlulukları

Ana-babanın çocuğuna karşı sorumluluğunun esası, insanın yaratılış amacına uygun olarak iyi bir kul⁸⁹ yetiştirmek olduğu söylenebilir. “Ey îman edenler! Kendinizi ve ev halkınızı cehennemden koruyunuz.”⁹⁰ ayetini açıklayan müfessirler, kişi günahları terk ederek ve tâatları (ibadet ve hayır işleri) yaparak kendisini korur; ailesinin de böyle yapmasını sağlayarak onları korur demişlerdir.⁹¹ Kıyamet günü, hem kendilerini hem de ailelerini hüsrana uğratanlar, asıl hüsrana uğrayanlar olarak ifade edilmiştir.⁹² Çocuk ve diğer akraba sevgisi, Allah’a ve Rasûlün’e itaat ile cihad görevine engel olmamalıdır.⁹³

Kur’an’da Hz. Peygamber’e hitaben “Ailene namazı emret. Sen de namaza sabırla devam et” denilmiştir.⁹⁴ Hz. Peygamber, evde koca ve kadının sorumluluğunu şöyle anlatır: “Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek ailesinin çobandır ve sürüsünden sorumludur. Kadın kocasının, evinin çobandır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr efendisinin malının çobandır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibariyle hepiniz çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz.”⁹⁵

⁸⁵ Buhârî, “Hayız”, 6.

⁸⁶ Tirmizî, “Radâ” 10.

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/191, (No. 1661).

⁸⁸ Buhârî, “Âhad”, 1.

⁸⁹ ez-Zâriyât 51/56.

⁹⁰ et-Tahrîm 66/6.

⁹¹ Zemahşerî. *el-Keşşâf*, (Beyrut, 1407 h.), 4/568.

⁹² Zümer 39/15-16.

⁹³ Tevbe 9/24.

⁹⁴ Tâhâ 20/132.

⁹⁵ Buhârî, “Cum’a”, 11, “İstikrâz”, 20, “Nikâh” 81, 90, “Ahkâm”, 1; Müslim, “İmâret”, 20.

Çocuğun haklarının, iyi bir anne adayı (eş) seçmekle başladığı söylenebilir. Doğduğunda çocuğa güzel bir isim koymak gerekir. Hz. Peygamber, olumsuz anlamı olan ve kişinin itibarını zedeleyecek isimleri değiştirmiştir.⁹⁶ İyi bir terbiye vermek ve güzel ahlak kazandırmak,⁹⁷ helal lokma yedirmek, söz ve davranışlarıyla güzel örnek olmak, kötülüklerden men edip iyiliklere teşvik etmek, ibadetlere ve özellikle namaza alıştırmak⁹⁸ ve zamanın şartlarına göre eğitim ve meslek öğretmek hayata hazırlamak gerekir.

Çocuklar arasında, mal verme (hibe) ve ilgi gibi konularda, makul bir gerekçe olmadan ayırım yapmamak esastır. Hz. Peygamber (s.a.v.), malının bir bölümünü bir oğluna vermek isteyip, kendisini şahit tutmak isteyen Numan b. Beşir'e, diğer çocuklarına da aynı miktarda mal verip vermediğini sormuş, vermediğini öğrenince, ona şahit olmamış, başkasını şahit tutmasını istemiş, "onu geri al", "çocukların arasında âdil davran", "zulmüne beni şahit tutma" gibi ifadelerle Numan'ı reddetmiştir. Numan da hibeden vaz geçmiştir.⁹⁹ Bu hadis üzerine görüş bildiren âlimlerden, eşit davranmak müstehap, ayırım yapmak ise mekruh diyenler olduğu gibi, eşit davranmak vacip, ayırım yapmak ise haramdır diyenler de olmuştur. Ayrıca kız erkek ayırımı yapmadan hepsine eşit mi vereceği yoksa mirasta olduğu gibi erkek çocuğuna iki, kız çocuğuna bir pay mı vereceği konusu da tartışmalıdır. Ağırlıklı görüş, eşit verme yönündedir.¹⁰⁰ Çocuklar arasında ayırım yapma yasağının, normal şartlarda geçerli genel bir ilke olduğu, ihtiyaç durumuna göre makul gerekçelerle farklı davranılabileceği görüşü isabetli görünmektedir.¹⁰¹

Babanın çocuğunu evlendirmek zorunda olup olmadığı hususu da tartışılmıştır. Hanefiler ve Şâfiîler, babanın buna zorlanamayacağını ifade ederken; Hanbelî mezhebinde, çocuğun nafakası babasına aitse, nafaka kapsamında babasının çocuğunu evlendirmek zorunda olduğunu söylemişlerdir.¹⁰² Bu konuda duruma göre hükmün değişebileceğini, imkânı olan babanın, çocuğun evlenmeye olan ihtiyaç seviyesine göre, onu evlendirmesinin müstehap ve hatta vacip olabileceği söylenebilir. Kız çocuklarının evlendirilmesi, özellikle Şâfiîler gibi, kızların ancak veli tarafından evlendirilebileceği görüşünü savunanlar bakımından özel bir öneme sahiptir. Burada evlendirmeden maksadın, mehir ve barınma gibi

⁹⁶ Ebû Dâvûd, "Edeb", 61; Muvatta', "İsti'zân", 24.

⁹⁷ "Bir kimsenin üç kızı olup da, onları besler, merhamet eder, terbiye ederse, cennet ona vacip olur." Ebû Dâvûd, "Edep", 120, 121.

⁹⁸ Ebû Dâvûd, "Salat", 25, 26. Ayrıca Lokmân'ın oğluna namaz ve diğer bazı hususları emretmesi hakkında bk. Lokmân 31/17.

⁹⁹ Buhârî, "Hibe", 10-12; Müslim, "Hibât", 9, 13, 19. Rivayetlerde lafız farklılıkları mevcuttur.

¹⁰⁰ İbn Kudâme. *el-Muğni*, 6/256-259.

¹⁰¹ Şeyhîzâde Damad Efendi, *Mecme'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (İstanbul: ty.), 2/610.

¹⁰² İbn Kudâme. *el-Muğni*, 11/380.

temel ihtiyaçlar olarak anlaşılması gerekir; düğün yapmak değil. Ana-babanın, çocuğun uygun eş seçiminde ona yardımcı olması ve yol göstermesi de güzel bir davranış olur.

Çocuğun şahsı ve malı üzerindeki tasarruf yetkisi anlamındaki velayeti babaya; çocuğun bizzat kendisiyle ilgilenip bakımını yapmak anlamındaki hadânesi ise annesine aittir. Bunlar bulunmadığında, fıkıh kitaplarındaki sırasıyla diğer yakınlarla geçer. Gerektiğinde hâkim uygun birini tayin eder.

14. Çocuğun, Ana-Babasına Karşı Sorumlulukları

Kur'an ve sünnette ısrarla ana-babaya iyi davranmak, teşekkür etmek, incitmek ve özellikle yaşlılıklarında merhametli olmak emredilmiştir. Onların meşrû istek ve ihtiyaçlarını karşılarken bir bıkkınlık belirtisi olan "öf" bile demek yasaklanmıştır.¹⁰³ Ana-babaya asi olmak, büyük günahlar arasında sayılmıştır.¹⁰⁴ Ancak şirk ve küfre çağırarak, adaletten ayrılmayı ve yalancı şahitlik yapmayı istemek gibi meşrû olmayan konularda, ana-babaya itaat edilmez.¹⁰⁵ Kıyamet günü, imansızlık ve günah konularında, ana-babanın çocuğuna veya çocuğun ana-babasına faydası olmayacağı bildirilmiştir.¹⁰⁶

Bazı âlimler, ana-babanın evlenme ihtiyacı varsa, imkânı da yoksa ana-babayı evlendirmenin de çocuğun sorumluluğunda olduğunu belirtmişlerdir.

15. Akrabalara Karşı Sorumluluklar

Akrabalık bağları, Yüce Allah'ın bahsettiği önemli nimetlerden biridir. Yakın olsun uzak olsun, akrabayı gözetmek ve onlara iyilik yapmak, affedici olmak emredilmiştir.¹⁰⁷ Akrabalarla irtibatı sürdürmek (sıla-i rahim) ve irtibatı kesmemek emredilmiş, irtibatı kesmenin cennete girememeye sebep olabileceği uyarısı yapılmış,¹⁰⁸ ziyareti keseni dahi ziyaret etmek teşvik edilmiş,¹⁰⁹ akraba ziyaretinin rızkı bollaştıracığı,¹¹⁰

¹⁰³ en-Nisâ 4/36; el-En'âm 6/151; el-İsra 17/23-24; el-Ankebût 29/8; Lokman 31/14-15; el-Ahkâf 46/15-18; Buhârî, "Edeb", 1; Müslim, "İmân", 137.

¹⁰⁴ Buhârî, "Edeb", 1; Müslim, "İmân", 143, 144.

¹⁰⁵ en-Nisâ 4/135; et-Tevbe 9/23, 24, 114; el-Mümtehine 60/4.

¹⁰⁶ Lokmân 31/33.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/215; en-Nisâ 4/ 1, 8, 36; er-Ra'd 13/21, 25; en-Nûr 24/22; Muhammed 47/22.

¹⁰⁸ Buhârî, "Edeb", 11; Müslim, "Birr", 18, 19.

¹⁰⁹ Buhârî, "Edeb", 13.

¹¹⁰ Buhârî, "Edeb", 12; Müslim, "Birr", 20, 21.

akrabaya yardımda bulunmanın iki kat sevap kazandıracığı¹¹¹ belirtilmiş, özellikle komşu¹¹² ve yetim olan akrabaya sahip çıkılması istenmiştir.¹¹³ İslam miras hukukunda akrabalar, yakınlıklarına göre birbirine mirasçı olmaktadır.¹¹⁴

İmânî ve dinî konularda akrabaları uyarmak da bir görevdir.¹¹⁵ Akribanın hatırına adaletten sapılmamalı, yalancı şahitlik yapılmamalıdır.¹¹⁶ Akriba da olsa kimse kimsenin günahını yüklenemez.¹¹⁷ Ana-baba, çocuk ve diğer akriba sevgisi, Allah'a ve Rasûlün'e itaat ile cihad görevine engel olmamalıdır.¹¹⁸

16. Çok Eşlilik ve Adalet

İslam'dan önce cahiliye Arap toplumunda ve başka toplumlarda çok kadınla evlenme (taaddüd-ü zevcât) vardı ve kadın sayısında bir sınır yoktu. İslam kadın sayısını dörde indirdi ve aralarında adalet şartını getirdi. Eşler arasında adaleti sağlayamama korkusu olan için, tek kadın ya da sahip olduğu cariye ile yetinmesi bildirilmiştir.¹¹⁹ Eşler arasında adalet konusunda Kur'an şu açıklamayı yapar: *"Ne kadar hırslı olsanız da, kadınlar arasında adaletli davranmaya asla gücünüz yetmez. Öyleyse bir tarafa meyledip diğer tarafı askıda gibi bırakmayın."*¹²⁰

Hız. Peygamber, eşleri arasında geceleme için günlük olarak sıraladıktan sonra şöyle demiştir: *"Ey Allah'ım! Bu taksim, benim gücümün yettiğince yaptığım bir taksimdir. Senin gücünün yettiği fakat benim gücümün yetmediği bir şeyden dolayı beni kınama".* Râvî, Hız. Âişe der ki: *Benim gücümün yetmediği şey ifadesiyle kalbi kastedirdi.*¹²¹ Bu hadis, emredilen adaletin mali adalet olduğunu, sevginin ise eşit olarak dağıtılma imkânının bulunmadığını ifade etmektedir. Hız. Peygamber, bazı eşlerinin rızasıyla, onların gününde diğer eşlerinin yanında kalırdı.¹²² Yeni evlendiği eşi bakireyse onun yanında yedi gün, dul ise üç gün kalırdı.¹²³ Peygamber'in eşleri arasında geceleme ve buna bağlı meseleler sebebiyle kıskançlıklar da

¹¹¹ Nesâî, "Zekât", 82; Tirmizî, "Zekât", 26.

¹¹² en-Nisâ 4/36.

¹¹³ el-Beled 90/14-16.

¹¹⁴ el-Enfâl 8/75. İleride aile üyelerinin birbirine mirasçılığa konusu ayrıca gelecektir.

¹¹⁵ eş-Şuarâ 26/214.

¹¹⁶ en-Nisâ 4/135; el-En'âm 6/152.

¹¹⁷ el-Fâtır 35/18.

¹¹⁸ et-Tevbe 9/24.

¹¹⁹ en-Nisâ 4/3.

¹²⁰ en-Nisâ 4/129.

¹²¹ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 39; Tirmizî, "Nikâh", 42.

¹²² Buhârî, "Nikâh", 98; Müslim, "Radâ", 46, 47; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 39.

¹²³ Buhârî, "Nikâh", 100, 101; Müslim, "Radâ", 41, 44; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 35. Bakire olarak evlendiği tek eşi Hız. Aişe idi.

oluyordu.¹²⁴ Adaletli davranmayan koca şöyle uyarılmıştır: *“İki zevcesi olup da birine tamamen meyledip diğerini ihmal eden kimse, kıyamet gününde, bir yanı felçli (veya bedeninin yarısı eğik) olarak gelir.”*¹²⁵

Bir kadının, çok eşliliğe razı olmaması hakkıdır. Hatta evlenirken kocasının, üzerine kuma getirmemesi şartını koşması mümkündür. Koca bu şartı kabûl ederek evlendiğinde, şarta uyması gerekir. Aksi takdirde koca, sözünde durmamış, eşinin hakkına girmiş ve adaletine zarar vermiş olur. Ancak fakihler kocanın, ikinci evliliği yapmak istediğinde, ilk hanımından izin almasının gerekip gerekmediğini ve kabul ettiği kuma almama şartının hukuken bağlayıcı olup olmadığını tartışmışlardır. Kuma almama şartı kayıt altına alınmışsa, ihlali halinde tefrik (kazaî boşanma) sebebi yapılabilir. Hz. Peygamber ve kızı Hz. Fatıma, Fatıma'nın üzerine ikinci bir kadınla evlenmek isteyen Hz. Ali'ye karşı çıkmış ve Hz. Ali ikinci evlilikten vazgeçmiştir.¹²⁶ Ancak Hz. Fatıma'nın vefatından sonra, Hz. Ali başka kadınlarla çok evlilik yapmıştır. Tek eşliliğin hâkim olduğu toplumlarda kadının, nikâh öncesinde, kocasına kuma getirmeme şartını koşması aklıdan bile geçmez. Böyle bir ortamda, bu şartın koşulmamış olmasını, kadının baştan çok eşliliğe rızası olarak değerlendirmek yanlış olacaktır.

17. Eşler Arasında Cinsellik ve Sınırları

Nikâh akdi ile eşlerin birbirlerinin cinselliğinden faydalanması mubah hale gelir. Kadınlar, ekilip biçilen tarlaya benzetilmiştir. Buna göre mubah olan cinsellik, normal zamanda ve üreme yolundan (ferc) yapılandır. Aybaşı halinde¹²⁷ veya dübürden (makat)¹²⁸ yaklaşmak haram kılınmıştır. Kadınlar, kocalarının haram olan isteklerine razı olmamalıdır. Çünkü Hz. Peygamber *“Allah'a isyan olan yerde (kula) itaat yoktur. İtaat ancak meşrû olanda gerekir”*¹²⁹ buyurmuştur.

Kadının rızası olmadan, kocanın azil yapması mekruh veya haram görülmüştür. Buna karşılık kadının mazereti olmadan, kocasının cinsel davetini reddetmemesi gerektiğine dair rivayetler vardır. Bir rivayet şöyledir: *“Bir erkek karısını yatağına çağırır da karısı gelmez ve kocası ona dargın olarak gecelerse, melekler o kadına sabaha kadar lânet ederler.”*¹³⁰ Başka bir rivayet şöyledir: *“Bir koca karısına ihtiyaç duyup da onu yanına çağırdığında,*

¹²⁴ Müslim, “Radâ”, 46.

¹²⁵ İbn Mâce, Nikâh, 47; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 38, 39; Tirmizî, “Nikâh”, 42.

¹²⁶ Buhârî, “Nikâh”, 109.

¹²⁷ el-Bakara 2/222-223.

¹²⁸ Tirmizî, “Tahâret”, 1084.

¹²⁹ Buhârî, “Âhâd”, 1.

¹³⁰ Buhârî, “Bed’u'l-halk”, 7.

kadın ocak başında bile olsa, hemen kocasının yanına gelsin.”¹³¹ Başka bir rivayet de şöyledir: “Bir kadın kocası yanındayken onun izni olmadan oruç tutamaz. Kocasının izni olmadan bir kimseyi evine misafir alamaz.”¹³²

18. Aile İçi Mahremiyet

Aile içinde önemli konulardan biri de aile üyelerinin birbirlerinin mahremiyetine dikkat etmeleridir. Mahremiyet, başkalarının görmesi ve bilmesi istenmeyen kişiye özel alandır. İslam dini, kişilerin mahremiyetini korumak amacıyla evlere izinsiz girilmemesi,¹³³ avret yerlerinin örtülmesi (tesettür) ve bakışların sakınılması¹³⁴ ve tecessüsün yasaklanması gibi bir takım tedbirler getirmiştir. Özellikle kayın (kocanın erkek kardeşi) gibi mahrem olmayan yakınların, yabancı sayıldıkları unutulmamalıdır.¹³⁵ Karı-koca arasındaki özel durumlar, onların mahremiyeti ve sırrı olup başkalarına duyurulmamalıdır.¹³⁶

Mahremiyet kelimesi, mahrem olmak anlamına gelir. Mahrem: Haram olan, yani evlenmesi ebediyen caiz olmayan akrabaları demektir. Her akraba mahrem değildir. Kayın ve baldız gibi geçici evlenme engeli olanlar mahrem sayılmaz. Nâmahrem (Ecnebi): Haram olmayan, yani evlenmesinde dinen mahzur bulunmayan demektir. İlgili ayetler¹³⁷ ve fıkıh kitaplarındaki bilgilere bakıldığında, kadın için mahrem olan başlıca erkekler şunlardır: Babası, dedesi, kayınpederi, oğlu, kocasının eski hanımından olan oğlu (üvey oğlu), erkek kardeşi, erkek ve kız kardeşlerinin oğulları, amcası, dayısı, süt erkek kardeşi, sütbabası, kızının kocası (damadı)... Erkek için mahrem olan başlıca kadınlar da şunlardır: Annesi, ninesi, kızı, kız kardeşi, halası, teyzesi, erkek ve kız kardeşlerinin kızları, sütannesi, sütkızı, süt kız kardeşi, kayınvalidesi, zıfaf yaşadığı hanımının önceki kocasından olan kızı (üvey kızı), oğlunun hanımı (gelini), babasının evlendiği kadın (üvey annesi)...

Mahremler arası avret ve tesettür hükümleri, yabancılara (ecnebi, namahrem) nispetle daha hafiftir. Erkeklerin avreti: göbek ile diz kapağı arasındır. Hanefiler diz kapağı avret sayarken; Şâfiî göbeği avret sayarlar. İhtiyaç olmadıkça belden yukarısını açık tutmak mekruh sayılmıştır. Kadının mahremlerine karşı avreti: Göbek ve diz kapağı arası ve sırt bölgesi sayılmıştır. Baş, göğüs, diz kapağı altı avret sayılmamıştır. Kadının

¹³¹ Tirmizî, “Radâ”, 10.

¹³² Buhârî, “Nikâh”, 84, 86.

¹³³ en-Nûr 24/27-29; Buhârî, “İsti’zân”, 13.

¹³⁴ en-Nûr 24/30-31, 60; el-Ahzâb 33/59.

¹³⁵ Tirmizî, “Radâ”, 16.

¹³⁶ Müslim, “Nikâh”, 123-124; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 32; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 50.

¹³⁷ en-Nisâ 4/22-24; en-Nûr 24/31.

yabancı kadınlara karşı avreti: Göbek ile diz kapağı arasındır. Yani erkeğin avreti gibidir. Kadının, gayri müslim kadınlara karşı avretini, yabancı erkeklere karşı avreti gibi sayanlar olduğu gibi, Müslüman kadınlara karşı avreti gibi sayanlar da vardır.

Avret sınırları, asgarî sınırlardır. Güzel ahlak, edep ve medeniyet sınırları daha ihtiyatlı ve hassas olmayı gerektirir. Elbisenin, avreti örtmenin ötesinde, içini göstermeyen, vücuda yapışmayan, organları belli etmeyen tarzda olması gerekir. Tekin kabûl edilmeyen insanların yanında, akraba bile olsa, tedbirli ve ihtiyatlı giyinmek esastır. Çocukların avret ve tesettür konusunda eğitmek gerekir. Hadislerde, çocuklar yedi veya on yaşlarına geldiklerinde yataklarının ayrılması istenmiştir.¹³⁸

Aile için mahremiyet konusuna dikkat çeken bir ayet şudur: *“Ey iman edenler! Size hizmet eden kimseler ve içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar (çocuklar) yanınıza gelmek için sizden şu üç vakitte izin alsınlar; Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı elbisenizi çıkardığımızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği (avret) üç vakittir. Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır. Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir.”*¹³⁹

Özellikle kalabalık ailelerde, bir evde birden fazla ailenin ikamet etmesi, yabancı misafir bulunması gibi durumlarda avret, tesettür ve halvet hükümleri önem arz etmektedir. Bir diğer husus da, koruyucu ailelerin, baktıkları çocuk buluşa yaklaşıncaya, avret, tesettür ve halvet konularında ona yabancı olarak davranmaları gerektiğidir. Mahremiyet konusu gerçek hayatta ne kadar önemliyse, sanal medya ortamında da aynı şekilde önemlidir.

19. Aile İçi Sorunlar ve Çözüm Yolları

Eşlerden birinin geçimsizlik ve aileyi yıkabilecek yanlışlar yapması nüşûz kelimesiyle ifade edilir. Nüşûz iki taraftan karşılıklı oluyorsa şikâk adını alır.

Kadının nüşûzü halinde yapılabilecek işlemleri şu ayet açıklamaktadır: *“Allah’ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmasına bağlı olarak ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle, erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha kadınlar Allah’a itaatkârdırlar. Allah’ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) başkaldırmasından endişe ettiğiniz (nüşûz) kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat*

¹³⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 26.

¹³⁹ en-Nûr 23/58.

ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.”¹⁴⁰

Kocanın nüşûzü halinde yapılabilecek işlemleri şu ayet açıklamaktadır: “Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden (nüşûz) yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır. Nefisler de cimriliğe meyillidir. Eğer güzel davranır ve Allah’a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarımızdan haberdardır.”¹⁴¹

Karı ve kocanın karşılıklı geçimsizliği (şikâk) halini ise şu ayet açıklamaktadır: “Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından (şikâk) korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.”¹⁴²

Aile içi sorunların yukarıdaki ayetlerde belirtildiği üzere çözülememesi ve evliliğin artık çekilemez hale geldiğine karar verilmesi halinde, evliliği bitirici işlemler olarak, kocanın karısını boşama hakkı; karının da kocasından hul’ talep etme veya makul bir gerekçeyle (cinsel kusur vb.) mahkemeden tefrik talep etme hakkı bulunmaktadır.

20. Evliliği Sona Erdiren Durumlar

Bütün çabalara rağmen yürümeyen, devamı için zorlandığında daha büyük zararların ortaya çıkacağı evliliklerde son çare olarak ayrılmak da meşrû kılınmıştır. Katolik nikâhında olduğu gibi, bir kere evlendikten sonra ömür boyu o kişiyle nikâhlı kalma gibi bir mecburiyet, İslam’da yoktur. Zira din adamlarına getirilen evlenme yasağı gibi, boşanma yasağının da eşyanın tabiatına ters olduğu açıktır.

İslam hukukunda evliliği sona erdiren çeşitli durumlar özetle şunlardır:

Talak/Boşama الطَّلَاق: Tek taraflı boşamadır. İslam hukukunda boşama veya boşanma arızî bir vasıftır. Asıl olan, nikâhın bir ömür boyu sürmesi istenerek yapılmasıdır. Talak, evlilik çekilmez hale geldiğinde başvurulabilecek son çaredir. Hz. Peygamberin ifadesiyle “Allah’ın, helal kıldıkları arasında en sevmediği (buğz ettiği) şey talaktır.”¹⁴³ Talak yetkisi ilke olarak kocaya aittir ve üç boşama hakkı vardır. Üç boşama hakkını bitiren koca, bir daha aynı kadınla evlenemez. Ancak hayatın doğal akışında

¹⁴⁰ en-Nisâ 4/34.

¹⁴¹ en-Nisâ 4/128.

¹⁴² en-Nisâ 4/35.

¹⁴³ İbn Mâce, “Nikâh”, 1.

kadın başka bir erkekle evlenir, ondan da boşanır veya kocası ölürse, önceki kocayla tekrar evlenebilir.¹⁴⁴ Boşama yetkisinin kocaya verilmesi, toplumda erkeğe ve ailede, kadından farklı olarak, kocaya yüklenen sorumluluklar ve genel olarak erkeğin tabiatında mevcut özelliklere bağlı olarak açıklanmaya çalışılır. Ancak koca kendi rızasıyla talak yetkisini karısına da verebilir (tefvîz-i talâk) ki bu durumda kocanın boşama yetkisi devam eder ve her ikisinin de tek taraflı boşama yetkisi olur.¹⁴⁵ Böyle bir durumda, evliliğin sona erme ihtimalinin iki katına çıktığı söylenebilir. Günümüz batı ve Türk hukuk sistemlerinde boşama yetkisi sadece mahkeme hâkimine aittir; eşlerden biri ancak hâkimden boşanma talebinde bulunabilir. Talak esnasında şahit tutmak,¹⁴⁶ âlimlerin çok büyük çoğunluğunca, nikâhta şahit tutmanın şart veya rükün sayılmasının aksine, gerekli görülmemiştir. Böylece nikâhın kolaylığına kıyasla, talakın çok daha kolay olduğu görülmektedir. Burada talak yetkisini kullanan kocayı – veya yetkiyi alan kadını- dikkatli olmaya sevk edecek, keyfi ve kötüye kullanım, ani ve geri dönüşü zor karar vermekten alıkoyacak en temel hususun, Allah’a karşı hissettiği sorumluluk duygusu olduğu açıktır.

Talakın hükmü, nikâhın hükmünün değişmesi gibi, duruma göre değişmektedir. Mesela kadının dini konularda büyük günahlar işlemekte ısrar etmesi veya kadının şikâk sebebiyle ayrılma talep etmesi halinde boşamak mendûb sayılmıştır. Geçimsizlik, ahlaki zaaf veya sevginin bitmesi gibi gerekçelerle boşamak mubah sayılmıştır. Hiçbir sebep yokken boşamak, kadına zarar vermek anlamına geldiği için, mekruh veya bazı âlimlere göre haram sayılmıştır. Talakı sünnette belirtilen usule uygun yapmamak da (aybaşlı halinde veya bir temizlik halinde cinsel ilişkiden sonra boşamak vb.) günah/haram sayılmıştır.¹⁴⁷

Fesih اُلْفَسْحُ: Usulüne uygun yapılmış olan sahîh bir nikâh akdinin hüküm ve sonuçlarının belirli sebeplerle bozulmasıdır. Fesih bazen kendiliğinden olur, bazen mahkeme tarafından yapılır. Eşler arasında evlenme engeli bulunduğu ortaya çıkması (öz kardeş, sütkardeş vb.) ve irtidât gibi durumlarda kendiliğinden fesh olur. Dengiyle evlenmeme halinde velinin itirazı üzerine mahkemenin ayırması ve buluş muhayyerliğini kullanarak fesih gibi durumlarda mahkeme feshinden bahsedilir. Fesih nikâha derhal son verir. Fesih sebebi ortadan kalkarsa yeni bir nikâhla evlenebilirler. Nikâh feshedilince, boşama hakkı sayısında bir eksilme olmaz.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/229-232; et-Talâk 65/1-2.

¹⁴⁵ Abdussamet Bakkaloğlu, "Tefviz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/310-311.

¹⁴⁶ et-Talâk 65/2-3. Bu ayetteki şahit tutma, talâk sırasında değil, talâktan sonra süre sonuna gelindiğinde ric'at veya ayrılmaya şahit tutmak olarak anlaşılmış, bunun dahi hükmünün mendûb olduğu söylenmiştir.

¹⁴⁷ *el-Mevsûa'tü'l-fikhiyye*, "Talâk", 29/8-9.

Tefrik التَّفْرِيقُ : Tefrik: Hâkimin bir gerekçeye bağlı olarak eşleri ayırmasıdır. Erkeğin boşama yetkisini tek taraflı kullanabilmesine karşılık; kadının bir gerekçeyle mahkemeye gitmesi söz konusu olmaktadır. Kadının mahkemeye gidebilme sebeplerini en sınırlı tutan Hanefîlerdir. Hanefîlere göre sadece cinsi ilişkiye engel kusurlar, akıl hastalığı, cüzzam, alaca hastalığı gibi ciddi durumlar, tefrik sebebi olabilir. Kocanın nafakayı/geçimi sağlayamaması veya sağlamaması, kocanın gâib veya mefkûd oluşu, kocanın fena muamele ve geçimsizliği gibi hususların tefrik sebebi kabûl edilip edilmeyeceği tartışmalıdır. Bunları tefrik sebebi saymayan âlimler, evliliği sona erdirmek yerine, sorunun başka yollardan çözülerek ailenin yıkılmaması gerektiğini açıklamaktadırlar. Eşlerden birinin zinâsı, nikâhı bozamaz ancak diğer eş isterse bunu bir boşanma sebebi yapabilir. Tövbe etmeyerek zinâyâ devam eden bir erkek veya kadınla evlenmek veya evli kalmak da caiz olmaz.¹⁴⁸

Hakem: Eşler arasında karşılıklı anlaşmazlık yaşandığında yüce Allah, kadının ailesinden bir hakem ve kocanın ailesinden bir hakem belirlenmesini ve bu hakemlerin durumu düzeltmeye çalışmasını emretmiştir.¹⁴⁹ Ayette hakemlerin boşama yetkisi üzerinde durulmamıştır. Hanefîler ve Hanbelîlere göre, hakemlerin boşama yetkileri yoktur. Mâlikîlere göre, boşama veya muhâleaya hükmetme yetkileri vardır. Şâfiîlerde bir rivayette boşama yetkileri var, diğerinde yoktur.

Îlâ الإيلاء: Kocanın, dört ay veya daha uzun süreli olarak eşine yaklaşmama yeminidir.¹⁵⁰ Cahiliyede bir talak çeşidi olarak görülürken, İslam buna özel hüküm getirerek dört ayla sınırlamıştır. Koca, dört ay içinde yemininden dönerse, yemin keffareti öder ve evliliğe devam eder. Dört ay içinde dönmediği takdirde, Hanefîlere göre nikâh doğrudan/kendiliğinden sona erer ve bu bâin talaktır. Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göreyse, kadın mahkemeye başvurulmalıdır.

Zihâr الظَّهَارُ: Kocanın, eşini annesi vb. bir mahremine veya onun bir uzvuna benzeterek kendine haram kılmasıdır. Cahiliyede bir talak çeşidi idi. İslam buna özel hüküm getirdi. Zihâr yapmak haramdır.¹⁵¹ Zihârda eşler ayrılmış olmazlar ancak koca, keffâreti yerine getirmeden eşine yaklaşamaz. Keffâreti yerine getirmemekte direnen koca, mahkeme tarafından buna zorlanır. Normalde ibadetlerde zorlama olmamakla birlikte, burada kadın zarar gördüğü için zorlama caiz görülmüştür.

Liân / Mülâane اللَّعَانُ / مَلَأَعْنَةً: Kocanın hanımına zinâ isnad etmesi fakat bunu dört şahitle ispat edememesi halinde mahkemede usulünce

¹⁴⁸ en-Nûr 24/3.

¹⁴⁹ en-Nisâ 4/35.

¹⁵⁰ el-Bakara 2/226-227.

¹⁵¹ el-Mücâdele 58/1-4.

yapılacak işlemler sonunda ayrılmalarıdır.¹⁵² Herhangi birine yönelik zinâ isnadının dört şahitle ispat edilmesi gerekir.¹⁵³ zinâ isnadı dört şahitle ispat edilemezse, isnadda bulunanlara 80 sopa gerekir ve ebediyen şahitliği kabûl edilmez.¹⁵⁴ Mülâane bir ceza davası değil, boşanma davasıdır. Mülâane sonunda eşler ayrılı ve varsa çocuk babasız sayılır. Mülâane, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre ebedî evlenme engelidir; bu kişilerin bir daha birbiriyle evlenmeleri mümkün değildir. Hanefîlere göreyse, mülâane geçici evlenme engelidir; koca iftira attığını itiraf ederse, kendisine 80 sopa vurulur ve bundan sonra isterlerse tekrar evlenebilirler.

Hul'/Muhâlea **الْخُلْعُ / مُخَالَعَةٌ**: Kadının teklif ettiği bir bedel karşılığında kocanın ayrılmaya razı olmasıdır.¹⁵⁵ Bedel, mehrin iadesi veya başka herhangi bir miktarda mal olabilir. Bedelin, mehirden fazla olması bazı âlimlerce mekruh, bazılarınca haram görülmüştür.

İrtidât: İslam dininden çıkmak, nikâhı da iptal eder. Zaten Müslüman olmayanlarla evlilik, ehli kitabın namuslu kadınları hariç, yasaklanmıştır. İrtidât halinde nikâh derhal sona erer, mahkeme kararına gerek yoktur. Karı-koca birlikte irtidât ederlerse, araları ayrılmaz, tekrar İslam'a dönerlerse nikâhları devam eder. Müslüman kadın, Hristiyan veya Yahudi olursa yahut Hristiyan kadın Yahudi, Yahudi kadın Hristiyan olursa, nikâh devam eder çünkü böyle bir evlilik ilkten caizdir.

Ölüm: Hayatı bitiren ölüm, nikâhı da bitirir. Ancak kocası ölen kadın, önceki nikâha bağlı sonuçlardan biri olarak iddet bekler.

Evliliği sona erdiren durumlar, nikâhı sona erdirse de, boşanan eş dışındaki kişilerle aile bağları devam eder. Çocuklar, kayın valide ve kayınpederle evlenme yasağı ve benzerleri gibi.

21. Evliliğin Sona Ermesinin Neticeleri

Nikâh, yukarıda sayılan yollardan herhangi biriyle sona erdiğinde, öncelikle ortaya çıkan sonuçlar, kadının iddet beklemesi ve bu sürede önceki kocasından nafaka almasıdır. Talâk ve vefat iddetleri farklıdır. Âlimler, boşanan eşin nafakası konusunu ele alırken, genellikle çocuğun nafakası, usûl-furû' nafakası ve diğer akrabaların nafakası konularına da değinmişlerdir. Şayet boşanan veya kocası ölen kadının çocuğu varsa veya iddet süresi içinde doğarsa, çocuğun nesebi, süt emzirilmesi ve bakımı (hadâne) konuları da gündeme gelmektedir.

¹⁵² en-Nûr 24/6-9.

¹⁵³ en-Nûr 24/2.

¹⁵⁴ en-Nûr 24/4, 23-24.

¹⁵⁵ el-Bakara 2/229.

Kadının İddeti

İddet; Boşanan veya kocası ölen kadının, başka bir evlilik yapmadan beklemesi gereken süredir. Yüce Allah, talâkın iddeti gözeterek yapılmasını ve iddetin titizlikle sayılmasını emretmiştir.¹⁵⁶ İddet bekleyen kadınla nikâh yapmak veya açıktan evlilik teklif etmek harâmıdır ancak ta'riz (üstü kapalı dokundurma) yapılabilir.¹⁵⁷

Kadının iddet beklemesini gerektiren sebepler şunlardır: 1. Kocanın ölmesi. Halvet veya duhûl olup olmaması fark etmez. 2. Sahîh nikâh sonrası halvet veya duhûl olduktan sonra boşama. Halvet veya duhûl olmamışsa, iddet beklemez. 3. Fasit nikâh sonrası duhûl olmuşsa. Bu sebeplerden biri varsa, iddet farzdır. Koca, iddet beklemez.

İddet süresi, kadının durumuna ve iddetin sebebine göre farklılık arz etmektedir. İddet, aybaşı, gün hesabı veya hamileliğe göre olabilmektedir. "Boşanmış kadınlar, kendiliklerinden üç kar' beklerler"¹⁵⁸ ayeti gereğince, hamile olmayan ve aybaşı gören normal kadınlar, kar' kelimesinin anlamındaki ihtilafa bağlı olarak, Hanefîler ve Hanbelîlere göre üç aybaşı; Mâlikîler ve Şâfiîlere göreyse üç temizlik hali beklerler. Boşanmış fakat aybaşı görmeyen kadının iddeti, üç kamerî aydır.¹⁵⁹ Kocası ölen kadının iddeti ise dört kamerî ay ve on gündür.¹⁶⁰ Kocası ölen kadın, iddet süresince evinden başka yerde geceleme, koku sürmeme ve süslenmeme şeklinde yas tutar.¹⁶¹ Hamile kadının iddeti, hamileliğin sona ermesidir.¹⁶² Aybaşı görmeyen kadının iddeti ile hamile iken kocası ölen kadının iddeti konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Kadının İddet Nafakası ve Mesken Hakkı

İddet nafakası, talâkın ric'î veya bâin olmasına göre değişmektedir. Ric'î talâk iddetinde kadının nafakası, ittifakla kocaya aittir.¹⁶³ Bâin talâk iddetinde eğer kadın hamileyse, yine nafakası ittifakla kocaya aittir.¹⁶⁴ Bâin talâk iddetinde eğer kadın hamile değilse, Hanefîlere göre nafakası kocaya aittir; diğer mezheplere göre ise bu kadının nafaka hakkı yoktur. Şâfiîler, bâin talâk iddeti bekleyen kadının sadece süknâ (barınma) hakkını kabûl ederler. Bu konudaki ihtilafın temel kaynağı, Talâk, 65/7'in farklı

¹⁵⁶ et-Talâk 65/1.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/235.

¹⁵⁸ el-Bakara 2/228.

¹⁵⁹ et-Talâk 65/4.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/234.

¹⁶¹ Buhârî, "Cenâiz", 30; Müslim, "et-Talâk" 9; Nesâî, "et-Talâk", 55.

¹⁶² et-Talâk 65/4.

¹⁶³ et-Talâk 65/1.

¹⁶⁴ et-Talâk 65/6-7.

yorumlanmasıdır. İddet nafakasını açıklayan ayetler şöyledir: *“Boşadığımız kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda o erkeğin hesabına başka bir kadın emzirecektir. Eli geniş olan, genişliğine göre nafaka versin. Rızkı kısılmış bulunan da Allah’ın kendisine verdiğinden versin. Allah, bir kişiye ne vermişse ancak onu yükler; (kimseye gücünün üstünde bir teklifte bulunmaz).”¹⁶⁵*

Kocanın ölümü sebebiyle beklenen iddette ise nafaka yoktur. Zira kadın, kocasından miras almaktadır.¹⁶⁶

22. Eşlerin Ayrılığı Sonrası Çocuğun Velayet ve Bakımı

Eşlerin ayrılması ile ailenin dağılması söz konusu olmakla birlikte, ana-baba ile çocuklar, dede-nine ve torunlar, kardeşler ve diğer nesep hısımları arasındaki aile ilişkileri devam eder. Eski eşin usul ve fūrû’u ile evlenme engelleri de devam eder.

Çocuğun şahsı ve malı üzerindeki velayet, ilke olarak, hem evlilik devam ederken hem de eşler ayrıldıktan sonra, babaya aittir. Baba bulunmadığında velayet, babadan dede ve sırasıyla diğer erkek yakınlar geçer. Hiç erkek yakını bulunmadığında annesi ve onun yokluğunda sırasıyla diğer bir kadın akrabaya geçer. Gerekliğinde hâkim uygun birini tayin eder.

Çocuğun fiili bakımı ve terbiyesi (hadâne) ise, ilke olarak, hem evlilik devam ederken hem de eşler ayrıldıktan sonra, anaya aittir. Annesi bulunmadığında, sırasıyla nineler, kız kardeşler, teyzeler, kız kardeşin kızları ve halalar gibi kadın yakınlar geçer. Bu kadınlardan kimse yoksa baba ve onun yokluğunda sırasıyla diğer erkek akrabalara geçer. Gerekliğinde hâkim uygun birini tayin eder. Annenin hadâne görevini –süt emzirme dâhil- yerine getirmeye hukuki ve ahlaki açıdan zorlanıp zorlanamayacağı hususu, fakihler arasında tartışmalıdır. Normal bir annenin yavrusuna süt emzirmekten imtina etmesi beklenmez. Evlilik içinde, normal emzirme süresi iki yıl olup, ana-babanın karşılıklı rızası ve istişareyle daha önce süttan kesmeleri veya gerektiğinde ücret karşılığında bir süttanne bulmaları da mümkündür.¹⁶⁷

¹⁶⁵ et-Talâk 65/7.

¹⁶⁶ en-Nisâ 4/12.

¹⁶⁷ el-Bakara 2/233.

Çocuğun Bakım Masraflarının Karşılanması

Hanefîlere göre, anne, çocuğun babası ile evli olduğu veya ric'î ya da bain talakla boşanmış olup da iddet beklemekte ise, çocuğun bakımı için ayrı bir ücret isteyemez. Çünkü bu sürelerde kocanın vereceği nafaka, çocuğun hadânesini de kapsar. Ancak bâin talakta kadın, emzirme için ayrı ücret isteyebilir. İddet bittikten sonra anne, çocuğun babasından emzirme ve hadâne için ayrı ücret isteyebilir. Yüce Allah, boşandıktan sonra çocuğunu emziren anneye, çocuğun babası tarafından emzirme ücreti verilmesini ve duruma göre aralarında istişareyle uygun (maruf) bir karar vermelerini, eğer anlaşamazlarsa, çocuğu baba hesabına başka bir kadının emzirmesini emretmiştir.¹⁶⁸ Burada çocuğun hadâne ve süt parası, annenin nafaka parasından farklı olmaktadır.

Çoğunluk âlimlere göre ise çocuğun bakımı için ücret alınmaz. Ancak elbiselerini yıkama ve yemek yapma gibi işler için ücret alınabilir.

Çocuğun bakım masrafları, kendi malı varsa önce ondan karşılanır, kendi malı yoksa babası karşılar, baba da yoksa nafaka sırası gelen diğer hısımlar karşılar.

Boşanan Eşlerin Çocuğu Görme Hakkı

Âlimler genellikle çocuğun her gün anne veya babasını görme hakkı olduğunu söylemişlerdir. Şâfiîler, makul birkaç günde bir görme hakkı olduğunu söylerler. Boşanan eşlerden herhangi birinin, çocuğun ana veya babasıyla görüşmesine engel olmaya hakkı yoktur. Değişen durumlara göre makul görüşme süre ve şartları kanun veya mahkeme kararıyla düzenlenebilir.

23. Akraba Nafakası

İslam hukuku kaynaklarında usul, fûrû ve diğer akraba nafakası ve bakımı üzerinde de durulmuştur. Bu konudaki görüşlerin, daha çok dönemin örfüne bağlı olarak icihad sonucu belirlendiği, dolayısıyla değişime açık olduğu görülmektedir. Özellikle günümüzde yaygınlık kazanan sosyal devlet anlayışı, geçmişte akrabalara yüklenen birçok görevin, devlet tarafından yüklenilmesini getirmiştir.

Usul nafakası konusunda, kural olarak, ana-baba zengin ise nafakalarını kendileri karşılar. Ana-baba fakir ise, çocukları, onlara bakmakla yükümlüdür. Gerektiğinde bu yönde mahkeme kararı çıkartılır. Âlimlerin çoğunluğuna göre, çocuğun nafaka sorumluluğu bakımından,

¹⁶⁸ et-Talâk 65/6.

ana-babanın dini de önemli değildir. Çocukların birden çok olması halinde, külfet miras payına göre mi yoksa eşit olarak mı paylaşılacağı hususu tartışmalıdır. Babanın çalışmaya gücü varsa, çalışmaya zorlanıp zorlanamayacağı da tartışmalıdır. Ağırlıklı görüş, babanın çalışmaya zorlanamayacağı, çocukları tarafından bakılması gerektiğidir. Usul nafakasının gerekli olması için mahkeme kararına gerek yoktur.

Fürû' nafakası konusunda, baba, fakir ve kazanamayan çocuğuna bakmakla yükümlüdür. Anne varlıklıysa o da çocuğuna bakmakla yükümlü olur. Eğitim görmek ve askerlik yapmak da, çocuk için kazanamama sebebi sayılmıştır. Kazanabilen çocuğa karşı ana-babanın nafaka mecburiyeti yoktur. Kız çocuğu da kazanmaya başlarsa, ana-babasının nafaka mecburiyeti düşer. Fürû' nafakasının gerekli olması için mahkeme kararına gerek yoktur.

Diğer akrabaların (kardeş vb.) nafakası konusuna, temel ilke, mahrem sayılan akrabalar arasında nafaka yükümlülüğü olduğudur. Ancak bu nafakanın gerekmesi için mahkeme kararı gerekli görülmüştür.

24. Aile Üyelerinin Birbirine Mirasçılığı

İslam miras hukukunun, dünya üzerindeki diğer sistemlerle karşılaştırıldığında, kendine özgü bir sistemi bulunmaktadır. İslam miras hukuku, bir taraftan aileyi koruyarak, diğer taraftan da ferdi koruyarak bir denge üzerinde bulunmaktadır. İslam miras hukuku, Nisâ sûresinin 11, 12, 13 ve 176. ayetleri başta olmak üzere, bazı hadisler ve âlimlerin içtihatları üzerine kurulmuştur. Cahiliye döneminde kadınlara pay verilmezken, duruma göre oranlar farklı olsa da, İslam hukukunda kadınlara pay verilmiştir.¹⁶⁹

Mirasçılık sebepleri: Kan hısımlığı, evlilik ve velâdır (muvâlât akdi).

Kan hısımlığı sebebiyle mirasçı olanlar, eshâbü'l-ferâiz, asabe ve zevi'l-erhâm olmak üzere üçe ayrılır.

Eshâbü'l-ferâiz; Belirli pay sahipleridir. Öncelikle bunları payları belirlenir. Karı, koca, baba, anne, kız, oğul kızı, öz kız kardeş, baba bir kız kardeş, anne bir erkek ve kız kardeşler, baba tarafından araya kadın girmeyen dedelerle anne ve baba tarafından nineler. Bunların hisseleri, diğer varislerin durumuna göre 1/2, 1/3, 1/4, 1/6, 2/3 veya 1/8 şeklindedir. Bu çeşitli durumlara "kırk hal" denir.

Asabe: Eshâbü'l-ferâiz'den arta kalanı, bunların yokluğunda ise terikenin tamamını alırlar. Asabe kendi içinde asabe-i nesebiyye ve asabe-i

¹⁶⁹ en-Nisâ 4/7, 32-33.

sebebiyye diye ayrılır. Asabe-i nesebiyye de binefsihi, bigayrihi, maa'l-gayr diye ayrılır. Asabe-i sebebiyye, köleyi azat edendir.

Zevi'l-erhâm: Kızın çocukları, anne bir amca, dayı ve teyze gibi uzak akrabalarıdır. Hanefî ve Mâlikîler, ilk iki grupta kimse bulunmadığında bunlara pay verirler.

Evlilik yoluyla mirasçı olan sadece eşdir (karı veya koca).

Muvâlât akdi, iki kişinin birbirlerini Mevlâ olarak tanımalarına dayanır. Sadece Hanefîlerde mirasçılık sebebidir.

Hanefîler ve Hanbelîlere göre varislerin sıralaması şu şekildedir: Eshab-ı ferâiz, kan sebebiyle asabe, azat sebebiyle asabe, red alan eshâb-ı ferâiz içindeki mirasçılar (karı ve koca hariç), zevi'l-erhâm, mevla'l-muvâlât, ikrar yoluyla nesebi sabit olanlar, üçte birden fazla vasiyete muhatap olan mûsâ leh, hazine/beytülmal.

Mirasçı olmanın şartları, murisin ölmesi, o esnada varisin hayatta olması ve mirasa engel bir durumun bulunmamasıdır. Birlikte ölenler birbirlerine mirasçı olamazlar. Anne karnındaki çocuğun (cenin) miras payı ayrılır; sağ doğarsa alır. Murisini kasıtlı öldürmek, mirasçılığa engeldir. Din farkının mirasa engel olup olmadığı tartışmalıdır.

Muris, hiçbir varisi mirastan men edemez. Miras cebridir; otomatik olarak varisin zimmetine geçer. Varisler ölenin borcundan terike kadar sorumludur. Vârislere vasiyet yapılamaz. Diğer kişilere yapılan vasiyet de terekenin 1/3'ünü geçemez. Miras sisteminde nimet-külfet dengesi gözetilir; Kadınların ve diğer bazı varislerin duruma göre daha az alması, bu şekilde izah edilir. Erkeklerle toplum işlerinde (velayet, diyet ödeme, cihad vb.) ve aile içinde yüklenen maddi sorumluluklarla (mehir, nafaka) bağlantılıdır. Varislerin kendi rızaları ile (hepsi reşit ve hazır olmak şartıyla) mirası istedikleri şekilde (eşit vb.) paylaşması caizdir. Anlaşamadıkları takdirde kazâî taksim yoluna gidilir. Yakın akrabanın varlığı halinde uzak akraba mirastan kısmen (hacb-i noksân) veya tamamen (hacb-i hirmân) engellenir. İslam hukukunda nesep babadan devam eder, kızın çocukları zevi'l erhâm'dır.

Sonuç

İslam dini aileye büyük önem vermiştir. Kur'an-ı Kerim'deki ahkâm ayetlerinin büyük çoğunluğu, evlenme, boşanma ve miras gibi aile konularıyla ilgilidir. Ahkâm hadislerinde de durum aynıdır. Buna bağlı olarak fıkıh kaynaklarında en çok üzerinde durulan konular, aile konularıdır. Aile, ilk insanlardan beri gelen ve cennette de devam edeceği bildirilen önemli bir kurumdur. Aile, kadın ile erkek arasında nikâh ile

kurulmakta, çocuklar doğum ile buna katılmakta ve diğer akrabalarla genişlemektedir. Nikâh, oldukça kolay ve masrafsız bir akittir. Kişinin durumuna göre nikâhın hükmü değişmektedir. Ailede sevgi ve merhamet temelinde iyi geçim ve yardımlaşma esastır. Aile olmak, eşler arasında, ebeveyn ile çocuklar arasında ve diğer akrabalar arasında bir takım haklar ve sorumluluklar getirmektedir. İnsanın yaratılış amacına uygun olarak, ailenin de asıl amacı, insanın Rabbine kulluğunu gerçekleştirmesidir. Evlilikte sorunlar çıktığında, bunları aşmak üzere, nasihat ve hakeme gitmek gibi bazı yolları gösterilmiştir. Evlilik çekilmez hale geldiğinde, boşanmaya izin verilmiştir. Ancak eşlerin boşanmış olsa da, çocukları üzerindeki ebeveynlik hak ve sorumlulukları devam etmektedir. İslam dini, boşama yetkisi ve mali harcamalar gibi konularda, tarafların rızalarına bağlı olarak, farklı uygulamalara izin vermektedir.

Kaynaklar

Acar, Halil İbrahim. *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Apaydın, H. Yunus. "İslam Hukukunda Aile". *Günümüzde Aile*. 135-150. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Aydın, Mehmet Akif. "Aile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/ 196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Bakkaloğlu, Abdussamet. "Tefviz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40, 310-311. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Birsin, Mehmet. *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2019.

Çolak, Abdullah. *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Baskı, 2019. *el-Mevsûa'tül-fikhiyye el-Küveytiyye*. Küveyt: 2004.

Esen, Hüseyin. "Kolaylık Açısından İslam'da Nikâh". *Dinlerde Nikâh-Tartışmalı İlmi Toplantı*. 57-103. İstanbul: İSAV, 2012.

Genç, Mustafa. "İslam Hukukunda Ailenin Önemi ve Evlilik Hayatının Faydaları". *Sosyal Bilimler Dergisi*. (Kasım 2018): 272-294, 5/30.

İbn Abidin. *Haşiyetü İbn Abidin (Reddü'l-muhtar)*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.

İbn Hazm. *el-Muhalla*. tah. Muhammed Münir ed-Dımaşki. Kahire: Dârü't-Türas, ty.

İbn Kudâme. *el-Muğni*. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: 1406-1411/1986-1991.

İbn Rüşd. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*. Kahire: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, ty.

Kahveci, Nuri. *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2. Baskı, 2017.

Kahveci, Nuri. *İslam Hukuku Açısından Nişanlılık*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016.

Kahveci, Nuri. *İslam'a Göre Aile Bireylerinin Sorumlulukları*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017.

Köse, Saffet. "Aile Hukuku". *İslam Hukuku El Kitabı*. 281-371. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Baskı, 2018.

Köse, Saffet. *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*. Konya: Mehir Vakfı, 7. Baskı, 2017.

Nevevî. *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ty.

Serahsî. *el-Mebsût*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982-83.

Şeyhîzâde Damad Efendi. *Mecme'u'l-enhur fî şerhi mülteka'l-ebhur*. İstanbul: ty.

Yaman, Ahmet. *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 21. Baskı, 2017.

Zemahşerî. *el-Keşşâf*. Beyrut: 3. Baskı, 1407 h.

Zeydan, Abdülkerim. *El-Mufassal Fî Ahkâmi'l-Mer'e Ve'l-Beytü'l-Müslim Fi'ş-Şeriatil-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992-1993.

Zühaylî, Vehbe. *el-Fikhü'l-İslami ve edilletühü*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 2. Baskı, 1985/1405.

Family in Islamic Law*

Hüseyin ESEN**

Abstract

The purpose of this paper is to present the family-related issues described extensively in fiqh books with a systematic and holistic approach, with additional contents including current interpretations without referring to sources other than relevant verses and hadiths. Accordingly, the following issues were discussed: the concept of family in fiqh sources, the importance of family in Islamic law, establishment of family through marriage, participation in family through birth, adoption, pre-marriage meeting, spousal selection, equivalence in marriage, obstacles in marriage, elements, conditions and results of void marriage act, rights and responsibilities of husbands and wives toward each other, duties of spouses in their family, responsibilities of parents toward their children, responsibilities of children toward their parents, polygamy and justice, justice between children, sexuality and relevant limits between spouses, religious education in the family, education and worshipping, privacy in family, religious differences between family members, inheritance-related issues among family members, domestic problems and their solutions, cases terminating the marriage, period of delay regarding marriage for women, alimony and residential rights of the divorced women, child welfare following the separation of spouses.

Keywords: Islamic Law, Family, Marriage, Divorce.

İslam Hukukunda Aile

Öz

Bu yazının amacı, fıkıh kitaplarında çok ayrıntılı olarak ciltlerce kitap hacminde anlatılan aile ile ilgili konuları, belirli bir sistematik ve bütüncül bir yaklaşım içinde, ilgili ayet ve hadisler dışında fazla kaynak göstermeksizin, güncel yorumlarla zenginleştirerek özet halinde sunmaktır. Bu amaca uygun olarak, fıkıh kaynaklarında aile konusunun ele alınışı, İslam hukukunda ailenin önemi, ailenin nikâh yoluyla kurulması, aileye nesep yoluyla katılım, evlatlık, nikâh öncesi görüşme, eş seçimi, evlilikte denklik, evlenme engelleri, nikâhın rükün ve şartları, sahîh nikâhın sonuçları, karı-kocanın birbirine karşı hak ve sorumlulukları, ailede

* **Date of Submission:** 17.01.2020 **Date of Acceptance:** 15.06.2020

This paper is the English translation of the study titled "İslam Hukukunda Aile" published in the 11th issue of *İlahiyat Akademi*. (Hüseyin ESEN, "İslam Hukukunda Aile", *İlahiyat Akademi*, sayı: 11, Temmuz 2020, s. 19-56.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Divinity, Department of Islamic Law, Izmir. huseyin.esen@deu.edu.tr ORCID: 0000-0003-3150-5450

eşlerin görevleri, ana-babanın çocuklarına karşı sorumlulukları, çocuğun ana-babasına karşı sorumlulukları, çok eşlilik ve adalet, çocuklar arasında adalet, eşler arasında cinsellik ve sınırları, ailede dini terbiye, eğitim ve ibadet, aile içi mahremiyet, aile fertleri arasında din farklılığı, aile üyeleri arasında mirasçılık, aile içi sorunlar ve çözüm yolları, evliliği sona erdiren durumlar, kadının iddeti, boşanan kadının nafaka ve mesken hakkı, ayrılık sonrası çocuğu velayet ve hadânesi gibi konular üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Aile, Nikâh, Talâk.

1. Examination Regarding the Concept of Family in Fiqh Sources

The concept of family is defined as the “community formed by the people who are relatives of one another”.¹ There is no particular term or definition reflecting the concept of family in fiqh sources. However, the titles indicating the position of people in their families are used in accordance with certain topics such as marriage or alimony: Zawj and zawja (husband and wife), ab (father), um (mother), ibn (son), bint (daughter), akh (brother), ukht (sister), jad (grandfather), jaddah (grandmother), amma (paternal aunt), halah (maternal aunt), hal (maternal uncle), ammoon (paternal uncle), ibn ammih (paternal cousin).

Family-related topics have been reviewed under certain titles such as marriage, bride wealth, alimony, fate/fortune, divorce, divorce upon a fee, period of delay, zihar, swearing, lineage, missing child, care for children, breastfeeding, testament, heritage or Islamic heritage. These topics are reviewed in many volumes of detailed and separate fiqh sources. Moreover, the afore-noted topics are also present in the books with specific subheadings. Family-related topics in Islamic law have gained a rich content as a result of developments that have occurred in different geographies for centuries.

Certain fiqh sources cover specific terms such as al, iyal, ahl, ahl al-bayt, atbaa, awliya, ashirat and akarib. Synonymy or contextual differences are occasionally present between these terms based on the discussions between the scholars, but the main focal point has always been on the household and other relatives of people.² For instance, the concepts of ahl and ahl al-bayt are occasionally used to indicate a man’s wife or wives, or the household including children.³ Al-Mawsuatu al-fiqhiyya al-

¹ Mehmet Akif Aydın, “Aile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Istanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/196.

² *al-Mawsuatu al-fiqhiyya al-quwaytiyya*, directed the articles of “ahl” and “ahlu al-bayt” to the article of “al”. See: “ahl”, 7/100; “ahlu al-bayt”, 7/104.

³ Hud 11/72-73.

quwaytiyya, one of fiqh-related encyclopedic fiqh studies, directed the articles of ahl and ahl al-bayt to the article of al.⁴

The term *al-usra* is used to mean family in the modern Arabic. Accordingly, certain works reviewing the concept of family law have been entitled with certain topics such as “ahqamu al-usra”.⁵ However, both the Quran and sunnah and fiqh sources do not include the term “al-usra”.⁶ As a result of comparisons with the western law and legislative efforts, certain books reviewing the Islamic law of the period after the 18th century have been entitled “al-ahwalu ash-shahsiya”.⁷

Accordingly, a full definition of the concept of family is not present in fiqh sources. Instead, the relevant provisions are explained in line with the titles (father, husband, daughter etc.) of household based on their positions. Moreover, the context of family changes by topic. For example, a family is established with the presence of husband and wife or mother and child, and it can be extended with the presence of other family members. Only a husband and a wife can become sides in certain topics such as marriage and divorce, but in lineage-related topics, children also get involved. Regarding certain topics such as alimony and inheritance, there are provisions in referential sources covering grandparents, siblings and even aunts.

2. Importance of Family in Islamic Law

When Allah Almighty created Adam, the father of humanity who is also the first man and Prophet, the Creator also created Eve and indicated that relationships with relatives are great blessings. All of humanity was born from the lineage of this first couple.⁸ In other words, the first couple also formed the first family. Accordingly, family is as ancient as the history of humanity. Therefore, it is fair to state that people who are born into a family environment are to maintain their lives collectively and socially,

⁴ *al-Mawsuatu al-fiqhiyya al-quwaytiyya, “al”, 1/97-98.* The important point here is the focus on the use of the concept of al in regard to the topics of foundation and testament. Moreover, the phrase “Prophet’s family” is examined particularly, and relevant terms such as alms, war prize, booty, salawat, imamah/caliphate (presidency) are also reviewed.

⁵ For instance, see: Muhammad Mustafa Salabi, *Ahqamu al-usra fi al-Islam*, (Beirut : Daru an-Nahdati al-Arabiyya, 1977), Abd as-Salam Bukhush- Abd al-Majid Shafiq, *Mudawwanatu al-usra*, (Rabat: Daru al-Aman, 2003/1424.)

⁶ *al-Mawsuatu al-fiqhiyya al-quwaytiyya, “usra”, 4/223-224.*

⁷ For instance: see: Muhammad Kadri Pasha, *al-Ahqamu ash-shar’iyya fi al-akhwali ash-shahsiyya*, ed. Muhammad Amin Siraj- Ali Juma Muhammad (Cairo: Daru as-Salam, 2006/1427). This work by Kadri Pasha (d. 1306/1888) is a product of the efforts to legislate fiqh based on Roman law.

⁸ an-Nisa 4/1-2.

rather than leading a lonely life, and to establish their own families and maintain their lineage in due course. Family is the smallest social unit. Formations such as lineages, tribes and organizations such as states have emerged as people increased by reproduction.

As humans are created to ensure they recognize and worship Allah Almighty,⁹ objectives and missions of families should suit the divine reason behind their creation. Therefore, the concepts of religion and family have been collectively mentioned since their emergence. All divine religions organized the topic of family life. These religious arrangements are important for the establishment and protection of families as families are important in experiencing and protecting a religion. Accordingly, the most important objective and benefit in the establishment of families is to ensure the achievement of servitude to Allah.

According to Islam, which introduces itself as the last divine religion, family starts with the marriage of a man and woman. Marriage is the only legitimate way of establishing a family. Relationship without marriage is unlawful and adultery. Relationships based on marriage have been promoted and single people have been encouraged to marry;¹⁰ in addition, reasons and actions that could direct one to perform adultery¹¹ and inconvenient relationships have all been¹² forbidden and cursed. Accordingly, the biological need for sexual relationship and reproduction has been regulated by certain religious rules.¹³ It is clear that human reproduction should be maintained without deviating from the correct path until Judgement Day.

The act of marriage is both a prayer and a worldly relationship between the people (an agreement). Certain Hanafi fiqh books¹⁴ and hadith books¹⁵ examine the subject of marriage after the topic of prayers such as alms and pilgrimage but before the subjects of shopping or renting, at a position between the topics of prayers and treatments.

A family founded upon marriage is essentially established between a woman and man, who later become a husband and wife. A husband is

⁹ az-Zariyah 51/56.

¹⁰ an-Nur 24/32.

¹¹ al-Isra 17/32.

¹² For more details on male homosexuality, see: an-Nisa 4/16; al-Araf 7/80-81; ash-Shuara 26/165-166; an-Naml 27/54-56; al-Ankabut 29/28-29. For more details on female homosexuality, see: an-Nisa 4/15. For more details on having sexual intercourse with women on period or having anal intercourse, see: al-Baqarah 2/222. There are many hadiths prohibiting anal intercourse.

¹³ The number of verses on family law is approximately 70. There are hundreds of hadiths on the concept of family.

¹⁴ *Al-Mabsut* by as-Sarahsi and *al-Hidayah* by al-Marginani can be examples in this regard.

¹⁵ Examples include Muslim, Tirmidhi and Ibn Majah.

called *zawj* while a wife is translated as *zawja* in Arabic. When a husband and wife have a child, they gain the title of *abawayn* or *walidayn*, meaning parent. None of any divine religions, including Islam, permits same-sex marriage for either gender. Being created in a different form compared to each other, man and woman meet one another's deficits with different characteristics and roles and need one another's presence. They also soothe each other, meet their needs, protect each other from doing anything unlawful, form a unity, reproduce, and achieve peace upon love and mercy. This marital relationship is an indication of Allah Almighty's presence and oneness.¹⁶ Thus, women and men are like clothing to each other.¹⁷ Women and men are not the ones who are enemies or who conflict or compete with one another. Aiming to show them in this manner harm both sides and prevent the formation of peaceful families and society. Regarding the concept of marital relationship, the focal point is on the share of responsibilities and roles by men and women considering their specific characteristics, instead of the efforts to establish dominance over the other. Islam assigns different rights and responsibilities to husbands and wives which suit their characteristics. The most noble of people in the sight of Allah are the most righteous ones, regardless of their gender.¹⁸

The Prophet stated the following during one of his speeches: *"Having intercourse with a spouse is as rewarding as giving alms."* Upon hearing this statement, the *sahabah* got surprised and asked: *'O, Prophet! How could we be rewarded if we met our sexual desire? The Prophet answered: 'Well, if you committed adultery, would it be unlawful?' The sahabah answered 'yes'. The Prophet said: 'Accordingly, the lawful act would be rewarding.'*¹⁹ This hadith indicates that acts performed upon natural needs or even satisfactory actions could be rewarding if conducted with servitude-based approach.

Sexual desires (lust) are among the weakest sides of humans. The only legitimate and lawful way to meet this desire is marriage. Islam aims to protect Muslims from adultery. Muslim men and women are responsible for protecting their honor, covering their private parts, and avoidance from looking at someone else's private parts.²⁰ Marriage is a shield protecting people from adultery. The brave man who rejected the sexual call from a beautiful and important woman, saying "I fear Allah", was praised.²¹ *"A young person visits the Prophet and says: "O, Messenger of Allah! Let me perform*

¹⁶ ar-Rum 30/21.

¹⁷ al-Baqarah 2/187.

¹⁸ al-Hujurat 49/13.

¹⁹ Muslim, "Zakat", 16.

²⁰ al-Muminun 23/5-7; an-Nur 24/30-31; al-Ahzab 33/35.

²¹ Bukhari, "Azan", 36; "Hudud", 19.

adultery!" The Prophet tells him to come close and says: "Would you accept it if someone would do it with your mother?" The young person answers: "May my parents be sacrificed for your path. O, Prophet, I actually would not". Upon hearing this answer, the Prophet says: "Nobody would actually want anything like that for their mothers! They do not want that for their daughters, sisters or aunts, either".²² This hadith indicates that the Prophet aimed to tell the young person that adultery is malevolent through a rational and psychological method.

Adultery is accepted as a malevolent action in all religions. It does not comply with family structure. It is an obstacle before founding a family, and a cause for the fragmentation of families. Regardless of being single or married, ²³sexual relationship without marriage is considered²⁴ adultery but in certain western societies, only the disloyalty to spouses is called adultery. Moreover, adultery is not considered a crime, and it is considered a reason for divorce only upon the demand of the other side. Adultery by single people is not even objected or even encouraged under the mottos of freedom and biological needs. It is still possible for people to maintain their lineage through adultery. In addition, adultery causes many material and spiritual harms such as fights and bloodshed, oppression, and distortion in lineage, and even the destruction of a community. Contrary to the organization and peace established through marriage; adultery had many individual, social, worldly and otherworldly harms.²⁵

Marriage is a significant agreement between a man and woman in the Quran (misaqan ghalizah)²⁶ while following the divine rules in certain topics such as marriage, sexuality, divorce and inheritance is reflected as the divine²⁷ limits. The Prophet and his wives, followers and following benevolent Muslim men and women were the appropriate examples for proper family life.

3. Establishment of Family Through Marriage and Marital Judgments

Marriage is promoted in Islam. The Prophet ordered the following in a hadith: "O! the group of youngsters! Whoever could marry shall do it so as soon

²² Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, 5/256-257.

²³ The difference between the penalty to be imposed for the adultery performed by beneficent and non-beneficent people is not important in terms of considering the act as adultery.

²⁴ Sexual intercourses that occur as a result of a mistake (accidentally seeing a stranger as spouse) is not regarded as adultery.

²⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûkî İslâmiyye ve İstîlâhâtî Fıkhiyye Kâmûsu*, II, 44-45; Mustafa Genç, "İslâm Hukukunda Ailenin Önemi ve Evlilik Hayatının Faydaları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/30 (November, 2018), 284.

²⁶ an-Nisa 4/21.

²⁷ al-Baqarah 2/187, 229-230; an-Nisa 4/11-13; al-Mujadilah 58/4; at-Talaq 65/1.

as possible. Marrying keeps you away from unlawful acts and helps you protect your honor".²⁸ In another hadith, the Prophet said "Marriage is my sunnah. Whoever abandons my sunnah is not a follower of mine. You shall marry. What makes me boast before other nations is your large population"²⁹, promoting marriage and severely warning those who avoided marrying. This hadith was stated upon the following: "According to what ibn Malik (r.a.) conveyed: A group of three people came to the Prophet's house to ask him about how he prayed. Upon hearing the Prophet's personal praying routines, they considered their own prayers and said 'We are nowhere near the Prophet. His past and future sins must have been forgiven.' One of them said: 'I will do night prayers every day'. Another one said: 'I will fast for a year', and the other said: 'I will get away from women and never marry'. Upon hearing this, the Prophet said: 'Are you the ones who said this and that? I swear to Allah that I am the one who fears Allah the most. I occasionally fast (supererogatory prayer) and sometimes I do not. Sometimes I pray (supererogatory prayer), and sometimes I just sleep. Besides, I marry women. Whoever abandons my sunnah is not a follower of mine." This hadith strictly objects the belief that one can be closer to Allah if one will not marry for religious purposes.³⁰ As the Prophet's life is full of benevolent examples (uswatun hasanatan); avoiding marriage, taking somebody else as a model, and presenting excuses such as education, jihad and similar concepts to avoid marrying is wrong. The cases which are considered a valid excuse for the failure to marry are exceptional. Moreover, nobody can be forced to explain the reason for failing to marry.

Allah Almighty orders the following: "And marry the unmarried among you and the righteous among your male slaves and female slaves. If they should be poor, Allah will enrich them from His bounty, and Allah is all-Encompassing and Knowing."³¹ As noted in a hadith, one of three people who are believed to be helped by Allah is the one who wants to marry and be honorable.³² These verses and hadiths assign the social responsibility of helping the people who cannot marry by themselves marry and indicate that poverty should not be considered an obstacle before marriage. While examining these principles and notes, it will be suitable to consider the facts that marriage is free of charge, that marriage protects people from unlawful acts and provides peace, that marriage enables a plain lifestyle,

²⁸ Bukhari, "Nikah", 3; Muslim, "Nikah", 1; Abu Dawud, "Nikah", 1; Tirmidhi, "Nikah", 1; Nasai, "Nikah", 3; Ibn Majah, "Nikah", 1.

²⁹ With similar wordings: Bukhari, "Nikah", 1; Muslim, "Nikah", 5; Ibn Majah, "Nikah", 1; Nasai, "Nikah", 4.

³⁰ al-Hadid 57/27. It should be noted that certain non-Islamic religious people (priests, nuns etc.) are prohibited from marrying. It is clear that such a prohibition is against human nature, which is also the case for the prohibition of divorcing.

³¹ an-Nur 24/32.

³² Tirmidhi, "Fadailu al-jihad", 20; Nasai, "Nikah", 5.

and that having a child can be controlled by couples. However, marrying with the idea that Allah will reward the married people with paradise does not mean making unnecessary expenses and having an uncontrolled child. Wealthy people in Islamic societies help the single people marry through personal efforts and associations, which is different compared to other societies.

The following brief explanation regarding the concept of marriage is made in Hanafi fiqh books in regard to various situations such as the risk of performing adultery, opportunity to fulfill marital requirements and possibility to harm the spouse:

Obligatory Marriage: Marriage is obligatory for the one who will definitely perform adultery if one does not get married. It is a fact that marriage guards against adultery. Doing anything that guards against unlawful acts is obligatory. This provision is valid for those who can afford bride wealth and alimony and who will not oppress their spouses.

Necessary Marriage: Marriage is necessary for the one who faces the risk of performing adultery if one does not get married. The danger of performing adultery changes by the case. This provision is also valid for those who can afford bride wealth and alimony and who will not oppress their spouses.³³

Sunnah Marriage: Marriage is a recommended sunnah for those in a normal physical and mental status. It is rewarding for people to marry for meeting the biological needs with the exemplary characteristics and recommendations of the Prophet, protecting themselves and spouses from unlawful acts and raising a Muslim generation.

Permissible Marriage: Marriage is permissible for those who are concerned about failure to fulfill the marital requirements and oppressing their spouses. Moreover, marrying for meeting the biological needs, as well as fulfilling the sunnah, is also permissible.

Abominable Marriage: Marriage is abominable for those who are in a position to oppress their spouses or treat them unfairly. Based on the unfair situation, the case here could be uncertain and close to good deeds or close to unlawful acts.

Unlawful Marriage: Marriage is unlawful for those who will certainly oppress their spouses and harm them. Oppression and harm are unlawful obstacles before the benefits expected from marriage. This is the case for the people who have a lethal and infectious diseases such as AIDS

³³ *Al-Mawsuatu al-fiqhiyya*, "Nikah", 41/210-212.

and who could harm their spouses, injure them severely or even kill them.³⁴

According to Maliki followers, marriage is also unlawful for those who have erectile dysfunction even if they do not face the risk of performing adultery, who could not afford the alimony and who earn their income from unlawful acts as they could harm their spouses. Moreover, according to Shafi followers, marriage is unlawful for dissolute people who do not need marriage but spend their money excessively, and for the women who do not need marriage and cannot meet their husbands' sexual needs.³⁵

4. Participation in Family Through Birth

Allah Almighty reports that all humans are created from a man and woman, and that humanity arose from their lineage.³⁶ Accordingly, people have had an authentic lineage since the first people. The familial connection is expressed through the concepts of *zi rahim/arham* or *zi al-qurba/aqrabun*, meaning the relation that occurs within the womb and is established between the people as a result of the divine preference. In terms of marriage, relationship emerges as people prefer one another contrary to the relationship arising from the birth. Lineage is a great blessing.³⁷ Children born to a family start to live in a community of relatives including their parents, siblings and other relatives. The people in this community naturally and essentially share life and help one another. Preserving the lineage-based relationships and treating them benevolently are ordered in the Quran while terminating such relationships is forbidden.³⁸ Based on the degree of relationship, the provisions such as the following apply among the family members: guardianship, obstacle before marriage, obligation of alimony, participation in paying surety and inheritance. All people naturally need to know about their lineage. Protection of the lineage is among the five core and irreplaceable values (*zarurat al-hamsa* or *maqasid al-hamsa*) all religions, including Islam, aim to protect for maintaining a normal life.

What makes people esteemed before the divine presence is their practices rather than their lineage. A person whose practices are weak

³⁴ *Al-Mawsuatu al-fiqhiyya*, "Nikah", 41/212-216.

³⁵ *Al-Mawsuatu al-fiqhiyya*, "Nikah", 41/215-216.

³⁶ an-Nisa 4/1; al-Hujurat 49/13.

³⁷ al-Furqan 25/54.

³⁸ al-Baqarah 2/83, 177, 180, 215; al-Anfal 8/75; al-Ahzab 33/6; Muhammad 47/22; Bukhari, "Adab", 10, 13.

cannot be improved by their lineage.³⁹ The superior people before Allah are the ones who have the highest degree of taqwa.⁴⁰ If people do not have their own faith and practices, they will not be saved by their relatives during Judgment Day, even if they are the Prophet's ⁴¹children.⁴²

Family membership normally starts when one is born to a family. A woman who gives birth to a child is undoubtedly a mother from religious and legal aspects. However, regarding the fatherhood of a man, different cases may occur. A man married to the mother of a child who is born to a proper marriage and family (legal husband) is accepted as the father on the conditions that the child is born within the normal pregnancy period (at least six months after the marriage) and that the child is not ⁴³rejected through mutual repudiation. In the event that couples get divorced through mutual repudiation, the child is deemed fatherless. The lineage cannot be rejected arbitrarily other than mutual repudiation.

A missing child whose lineage is not known (lakit or manbooz) gets assigned to the lineage of a man who claims fatherhood if the age difference between the child and man is suitable in this regard (at least 12 years). The preference here is to assign these children to someone who will look after them, instead of leaving them in that form.

Children who are born from adultery do not get assigned to the lineage of their biological fathers according to the majority of scholars.⁴⁴ Accordingly, a significant title such as fatherhood, which is a great blessing, is believed to be obtained through lawful ways rather than unlawful acts such as adultery. Moreover, being assigned to the lineage of a father who performs adultery would be a greater negativity than being fatherless for the children. If lineage could be proved through adultery; performing marriage, being born to a proper marriage and prohibiting adultery would not be meaningful.

5. Adoption

There was a procedure of adoption (tabanni) during the pre-Islamic period. The missing children whose lineages were not known were

³⁹ Abu Dawud, "Ilim", 1; Tirmidi, "Quran", 10.

⁴⁰ al-Hujurat 49/13.

⁴¹ Bukhari, "Wasaya", 11.

⁴² al-Mumtahina 60/3.

⁴³ The topic of mutual repudiation will be reviewed under the topic of cases terminating the marriage.

⁴⁴ The greatest evidence in this regard is as follows: "A child lawfully belongs to the man married to a woman. The men performing adultery (biological fathers) only deserve penalties." Bukhari, "Husumat", 6, "Hudud", 23, "Ahqam", 29; Muslim, "Rada", 36, 37; Abu Dawud, "Talaq", 34; Tirmidhi, "Wasaya", 5; Ibn Majah, "Nikah", 59.

adopted, and the men and women who looked after them were deemed as their parents. The Prophet had an adopted child named Zayd. Although Zayd was known to be Kharisah's son, he was mentioned as Muhammad's Zayd, rather than Kharisah's Zayd.

The following verses explain the subject of adoption: *"Allah has not made for a man two hearts in his interior. And He has not made your wives whom you declare unlawful your mothers. And he has not made your adopted sons your [true] sons. That is [merely] your saying by your mouths, but Allah says the truth and He guides to the [right] way. Call them by [the names of] their fathers; it is more just in the sight of Allah. But if you do not know their fathers - then they are [still] your brothers in religion and those entrusted to you. And there is no blame upon you for that in which you have erred but [only for] what your hearts intended. And ever is Allah Forgiving and Merciful."*⁴⁵

As understood from the verse, the concept of adoption prohibited by Islam is changing children's lineage and including them in a different lineage as biological children. However, adoption in the sense of protecting and raising missing children or orphans is a humanitarian and Islamic duty. Looking after a child who is from a different lineage does not create provisions such as privacy, prohibition of marriage and inheritance between the parents and that child, which is not the case for biological children. Accordingly, when adopted children from different lineage grow up, they should be careful about privacy and seclusion as they are regarded as foreigners for the fostering parents. When these children reach marriage age, there is no obstacle for the fostering father to marry the adopted girl or fostering mother to marry the adopted boy. As people considered the adopted children as their biological children during the period of ignorance, they regarded the act of marrying them as forbidden. Regarding the issue of obstacles before marriage, as adopted children are not considered as biological children in Islam, their spouses are not also regarded as children-in-law. Upon Allah's order, the Prophet abolished this practice and married Zaynab who previously got divorced from Zayd.⁴⁶ The fostering family may grant money or goods for the adopted children when they are alive. After their death, they can bequeath one-third of their goods to these children.

If the children adopted are younger than 24 months (or 30 months according to Abu Hanifa), fostering women are recommended to breastfeed the children (even a couple of drops of milk are sufficient for Hanafi followers) This activity established the milk kinship between the

⁴⁵ al-Ahzab 33/4-5.

⁴⁶ al-Ahzab 33/37.

children and their fostering mothers and fathers. Therefore, parents could be more comfortable in terms of certain issues such as privacy and seclusion.

6. Pre-Marriage Meeting

The Prophet suggested people to see one another before marrying, stating that such a meeting is the most appropriate occasion for a happy marriage.⁴⁷ Accordingly, people are encouraged to meet considering the privacy and seclusion limits with the thought that they are still foreigners to one another⁴⁸. Limbs of a woman other than her hands, face and feet are regarded private based on the common belief.

Proposing to a woman is called "hitbah" in Arabic resources. The Prophet banned Muslims from proposing to another person without receiving a response from an already-proposed person.⁴⁹ It is clear that such a series of proposals would create problems.

Procedures such as engagement or henna nights seen in certain cultures are not binding and do not substitute marriage. These are not reviewed in the fiqh discipline. Accordingly, the afore-noted procedures can be legally terminated by sides with explicit or unexplained reasons. The fiqh discipline has examined the topic of gifts or pre-paid bride wealth when the engagement is terminated. Certain modern scholars consider the decision of indemnity payment by the erroneous side as lawful when economic damage arises after the termination of the engagement.

7. Spousal Selection

Certain characteristics, particularly religiousness and benevolent morals, are mentioned in hadiths and fiqh books as the personal qualities to look for when selecting a spouse. It is clear that the inclusion of these characteristics in religious sources will serve for positive purposes such as showing the ideal manner to the youth and helping young people consider marriage as a means to positively change their and their spouses' lives.

The characteristics to search for in a woman considered as a potential spouse are as follows: The Prophet ordered the following in a hadith : *"A woman is generally married for these four elements: Her goods, nobility (lineage), beauty and religion. Choose the religious one so that you can*

⁴⁷ Muslim, "Nikah", 74, 75; Nasai, "Nikah", 17; Tirmidhi, "Nikah", 5.

⁴⁸ *"Whoever among you believes in Allah and Judgment Day shall not be alone with a foreign woman because if you do so, the third person will be the devil."* Bukhari, "Nikah", 111, 112; Muslim, "Hajj", 424.

⁴⁹ Bukhari, "Buyyu'" 64, 70; Muslim, "Nikah", 51-56.

have farms (meaning you can have blessings and peace)".⁵⁰ Another hadith in this regard is as follows: "The world means a creation to be utilized (meta'); The greatest creature on this world is the benevolent women."⁵¹ "Make efforts to marry a religious woman who is grateful to Allah and mentions and calls the titles of Allah. Such a woman helps you be rewarded in the eternal world."⁵² According to different hadiths, Muslims are recommended to prefer virgin⁵³ and fertile⁵⁴ women. All of the Prophet's wives other than Aisha were a widow before marrying him.⁵⁵ According to certain fiqh books, marrying a woman whose father is unknown and who was born out of adultery, raised in a malevolent environment or performed adultery before is abominable.⁵⁶ The concept of "mukhsan=being virtuous" is particularly emphasized for both genders in verses.⁵⁷

The characteristics to search for in a man considered as a potential spouse are as follows: As mentioned in a hadith, the Prophet (p.b.u.h.) ordered the following: *"If somebody whose religious and ethical characteristics are approved by you demand your permission to marry your daughter, give your permission. Otherwise, disorder and corruption emerge on this world. They said: 'O Messenger of Allah! Should we marry them even if they had deficiencies in their goods or were not socially equivalent to us? The Prophet said: "If somebody whose religious and ethical characteristics are approved by you demand your permission to marry your daughter, give your permission!" The Prophet repeated this statement three times."*⁵⁸ This hadith stresses that religiousness and morals should be preferred for the man to marry.

8. Equivalence in Marriage

Woman's status is accepted as the focal point in fiqh books, and social equivalence between the man and woman is mentioned in these books. Two main thoughts have been stated in this regard:

According to the ideas noted by few scholars, there are no hadiths or verses regarding the equivalence to be sought. Certain scholars such as Hasan al-Basri, as-Sawri and al-Qarhi objected the topic of equivalence,

⁵⁰ Bukhari, "Nikah", 15; Muslim, "Rada", 53.

⁵¹ Muslim, "Rada", 64.

⁵² Ibn Majah, "Nikah", 5.

⁵³ Bukhari, "Buyyu'", 34; Muslim, "Rada", 55; Ibn Majah, "Nikah", 7.

⁵⁴ Abu Dawud, "Nikah", 3; Ibn Majah, "Nikah", 1. *"Marry the fertile woman who can love her husband because I will boast with the population of my ummah during Judgment Day."* This narrative is believed to be weak.

⁵⁵ Bukhari, "Nikah", 9.

⁵⁶ Wahba az-Zukhaili, *al-Fiqh al-Islami wa Adillatuhu* (Damascus: 1405/1985), 7/13.

⁵⁷ an-Nisa 4/24-25; al-Maidah 5/5.

⁵⁸ Ibn Majah, "Nikah", 46; Tirmidhi, "Nikah", 3.

and they said no criterion other than faith should be sought. Moreover, many marriages performed during the era of the Prophet indicate that the topic of social equivalence was only sought in the subject of faith and that the local perception of equivalence was terminated. The marriage between Bilal al-Habashi, a black slave, and a Qurayshi woman, or between Abu Tayba and Zayd are the examples.

Most scholars attributed importance to equivalence but they regarded this as a necessity rather than obligation. Accordingly, a woman should marry a socially equivalent man or somebody with a superior status. Considering the equivalence as a necessity rather than obligation means that marriages that do not arise from equivalence can be undoubtedly accepted as proper. Hanafi followers come to mind first in terms of compliance to equivalence, and in the event that there is no equivalence in regard to the date of accepting Islam, freedom, lineage, goods and occupation which are accepted as an obligation; Hanafis assign the right to demand the termination of marriage in a court to the custodian of women. Distortion of equivalence following the marriage does not cause problems for the validity of marriage.

It is clear that the previous points regarding equality in the fiqh books are the cultural provisions that can be changed based on the social structure, that women can marry with male peers only upon the recommendation of their friends or relatives considering certain points such as the high levels of freedom, respect to different preferences and adaptation to different cultures in present times, that nothing is binding in this regard, and that the last word can be stated by the women. Accordingly, it is fair to state that anything other than being a Muslim (women of ahl al-kitab are exception) is not regarded as an equivalence-based obligation.

9. Obstacles in Marriage

In the Islamic law, the obstacles in marriage are divided into two as continuous obstacles that last for a lifetime and temporary obstacles that may disappear when the conditions change. Some of them are directly understood from verses and⁵⁹ hadiths⁶⁰, while some are based on scholars' jurisprudence. There are different opinions regarding the jurisprudential points. The women with whom marrying is unlawful are called "mukharramat". The term "haram" indicates the prohibition, and the

⁵⁹ al-Baqarah 2/221, 230, 235; an-Nisa 4/22-25; Maidah 5/5; al-Mumtahanah 60/11.

⁶⁰ For instance: "Who are unlawful to marry due to the lineage are also unlawful through the milk kinship." Bukhari, "Shahadat", 7; Muslim, "Rada", 1.

respect and tribute paid to these people. Marrying these women has certain adverse impacts such as distorting the familial relationships and creating confusions and issues within the lineage. Therefore, all religions and legal systems have people with whom marrying is forbidden despite certain differences in the details.

The continuous obstacles before marrying are based on three main reasons in Islam: lineage, milk kinship and marriage. These can be briefly explained as follows:

1. Unlawfulness due to lineage: Ancestry (mother, grandmother, father, grandfather...), children (son, daughter, grandchildren...), parents' children and their relatives (brother, sister, siblings' children...), children of the grandparents (paternal and maternal uncle and aunt).

2. Unlawfulness due to milk kinship: Ancestry based on milk kinship (milk parents, milk grandparents), children with milk kinship (milk children, milk grandchildren), relatives of milk parents through lineage and milk kinship (milk siblings and others), children of milk grandparents (milk uncles and aunts), ancestry of the spouse based on milk kinship (milk parents and grandparents of the spouse), milk children of spouse (milk children and grandchildren of the spouse), spouses of milk ancestry (spouses of milk parents and grandparents), spouses of milk children (spouses of milk children and grandchildren).

According to most of the scholars, breastfeeding should occur in the first two years (24 months) or 30 months according to Abu Hanifa. According to Hanafi and Maliki people, the amount of milk does not differ, but at least five sessions of proper breastfeeding should occur according to Shafi and Hanbali followers.

3. Unlawfulness due to marriage (hurmatu al-musakhara): Spouses of the spouse's ancestry (spouses of father and grandfather. That is, the step parents and step grandparents), spouses of spouse's children (bride and groom), ancestry of the spouse (parents of the spouse...), children of the spouse (step children). In order for the step daughter to be unlawful for marrying, one should also perform sexual intercourse with the mother of the step daughter. According to Hanafis, a marriage cannot happen between a man who performed adultery with a woman or touched that woman or even saw her genital organ and children and ancestry of that woman. Similarly, that woman cannot marry the ancestry and children of that man. Adultery constitutes an obstacle in marriage, which is also accepted by Hanbali people.

The temporary obstacles in marriage can be briefly explained as follows: Presence of a woman who is married to a man or within the waiting period to remarry after divorce or who was divorced by her previous husband by saying talaq three times, religious differences (non-Muslim men or women, except the women of ahl al-kitab), fifth marriage performed by the same man (there is a limitation of four wives for a man), woman who was divorced through mutual repudiation (according to certain scholars, this creates an eternal obstacle in marriage with the previous husband), presence of two relative women as wives (two sisters or their aunt cannot be married by the same man. Two women who have lineage or milk kinship cannot be married by the same man even if one of them is regarded as a man), presence of a biological daughter who was born out of adultery (according to Hanafi and Hanbali followers), and marriage when wearing an ihram (for those other than Hanafis).

10. Elements and Conditions of Marriage

According to Hanafis, the elements of marriage are necessity and acceptance. For other sects, the elements of marriage are as follows: Siyga (necessity and acceptance), woman (wife), man (husband), custodian of the woman, no obstacles in marriage between the people. For Shafi people, presence of two male witnesses is another elements. According to certain Maliki people, declaration and bride wealth are among these elements. The marriage becomes invalid when one of the elements is not present.⁶¹

The conditions of marrying varies by sects. For instance, Hanafi people review the conditions of marriage under four groups, which are briefly as follows:

1. Conditions for establishment (conclusion): These conditions indicate parties' qualification to marry, proposing and accepting the proposal in the appropriate manner. If these conditions are met, the marriage becomes valid. The contrary is an invalid marriage. The sides can be represented by proxy in the marriage ceremonies. Marriage can be performed verbally or in writing.

2. Conditions for validity: These conditions indicate the absence of any obstacles in marriage between the people, proposing or accepting the proposal in a continuous manner, and presence of witnesses, approval and preference (regarding the partner in this regard). If these conditions are met, the marriage becomes valid; otherwise, it becomes peccable. The disorder turns into validity if terminated earlier. The periodic (muwaqqat)

⁶¹ See: *Al-Mawsuatu al-fiqhiyya*, "Nikah", 41/233 and the rest, 301; Saffet Köse, "Aile Hukuku" *İslam Hukuku El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018) 287 and the rest.

marriage is not regarded permissible as it is deemed contrary to the essence of marriage. The mu'tah marriage performed upon a payment made to women is considered permissible only by the Ja'fari branch of Shiite sect. According to Hanafi people, witnesses should be two men or women. In most cases, both witnesses should be male and fair. A marriage performed before the minimum number of witnesses is not regarded as confidential but according to Maliki people, declaration is another condition, and a marriage deliberately kept as confidential is deemed void. The official marriage procedure performed today is recorded with the signatures of couples, thereby preventing people from keeping the marriage confidential.

3. Conditions for validity: The marriage conducted by an incompetent person is subject to the permission of the custodian, while the marriage performed by the unauthorized third persons is subject to the permission/acceptance by the couples. If the marriage is subject to permission, it becomes valid. Otherwise, it is suspended.

4. Conditions of obligation: These conditions indicate the absence of authority for the custodians or people who conduct the marriage procedure to terminate the marriage contract in certain cases. This sort of marriage is called requisite. If the marriage is not requisite, it is not considered obligatory and can be terminated by one side.

For instance, according to Hanafi people, marriage occurs when an adult man and woman state that they accept one another as spouses before the presence of two witnesses (proposal-acceptance). Nobody to conduct this process is needed by them. Moreover, this procedure does not need to be performed before a religious scholar or government official. However, official confirmation is clearly considered important in the modern days as women are generally victimized within the marriages that are not registered officially, verbal marriages are abused, and solving such victimization incidents is challenging for the governments. No expense is needed to perform the marriage but the Prophet recommended people with good economic status to offer food to the guests of a marriage ceremony.⁶² Organizing appropriate amusement programs, particularly those between women, is also permissible.⁶³

For Islam, marriage should be performed easily and economically in the shortest period of time, and people should start their marital relationship as soon as possible. As noted by the Prophet: *"The most benevolent form of marriage is the one that has been made in the easiest manner"*.⁶⁴

⁶² Bukhari, "Nikah", 68, 69; Muslim, "Nikah" 87.

⁶³ Tirmidhi, "Nikah", 6; Nasai, "Nikah", 72; Ibn Majah, "Nikah", 21.

⁶⁴ Abu Dawud, "Nikah", 31.

It is a fact that modern families perform or demand certain acts that complicate and delay the marriage procedure such as taking a blood test, taking certain classes and certificates, planting trees or providing the money for this process, performing the marriage only during the working hours, or making an appointment for marriage at a later period. Marriage processes can be performed online in the near future.

11. Results of the Void Marriage Act

A void marriage whose elements and conditions are fully met naturally and obligatorily yield the following results:

Spouses can perform sexual actions lawfully within Islamic limits. There is no privacy between the spouses. Sodomy or sexual intercourse when women are on period or puerperal, or wear ihram is not lawful.

Before the sexual act, women deserve the pre-determined bride wealth which means goods or interests with financial value. If bride wealth is not determined in advance, a model bride wealth figure (mahr al-misil) is accepted. This model figure is determined considering the bride's relatives and female neighbors with similar characteristics. The bride wealth can be provided in advance or in a deferred manner. It should be completely paid or provided in the event that sexual relationship, proper sexuality or death (of one of wives) occur. Half of the pre-determined bride wealth is paid for the women who are divorced without having sexual intercourse.⁶⁵ If divorcing occurs before the sexual relationship or intercourse and if a bride wealth figure is not predetermined, a model bride wealth figure is not paid. Instead, a gift such as a dress is presented to placate the woman (mut'atu at-talaq).⁶⁶ According to Hanafi people, the minimum amount of bride wealth is 10 dirham, which used to be enough for buying two sheep. The upper threshold of bride wealth is not predetermined. It is left for customs and mutual agreement. Bride wealth is not a price of anything. Instead, it is the indicator of respect to women and a gift of husband (nikhla) presented to satisfy women upon Allah's order (farizah). Women may demand no bride wealth or give a certain or total amount of bride wealth to their husbands.⁶⁷ The Prophet prohibited marriage procedures without bride wealth⁶⁸. He recommended husbands to give a bride wealth, or even a metal ring, to their wives or teach the Quran surahs they know to their wives if they do not have any goods, and

⁶⁵ al-Baqarah 2/237.

⁶⁶ al-Baqarah 2/236.

⁶⁷ an-Nisa 4/4, 24.

⁶⁸ Bukhari, "Nikah", 29.

he told women to ⁶⁹facilitate the bride wealth process.⁷⁰ Women who receive the total amount or first installment of bride wealth are supposed to reside in their husbands' houses. Women may not go to their husbands' houses without receiving the bride wealth.

Women have the right to demand alimony from their husbands throughout their marriages. Alimony means the monetary sum paid to meet certain needs such as eating, drinking, dressing or sheltering. The alimony of the children is also born by their fathers.⁷¹ However, upon their decision, women can spend money for their husbands, houses or children (like a son-in-law living in the house of wife's parents). Islamic law does not obligate anything for the sides in the event that sides agree in terms of alimony or do not need to apply to a court.

Women cannot be forced to work and they cannot work without the permission of their husbands. The women who work without their husbands' permission cannot demand alimony.

The lineage occurs by marriage between the ancestry and children of spouses which is an obstacle for marriage between these people (*hurmat al-musakhara*).

The lineage of children who are born to a marriage belongs to the paternal side unless children are rejected. No doubt arises in regard to the maternal lineage of children as the women who give birth are always clear as mothers.

Inheritance-related issues emerge between the wives of a man in time. A polygamous man should establish justice between his wives.

A woman's goods belong to her husband and vice versa. That is, the regime of separation between the goods is fundamental in marriage. Thus, marriage cannot be performed with an approach to share the goods of one side or to receive alimony for a lifetime after ensuring divorce in any way following the marriage. Divorce cases cannot be heard for a long period of time due to the issue of sharing goods.

12. Rights and Responsibilities of Husbands and Wives Against Each Other

Spouses are ordered to behave benevolently to one another (*maroof*) with feelings based on⁷² love and⁷³ mercy. The Prophet said "*The most*

⁶⁹ Muslim, "Nikah", 76.

⁷⁰ Abu Dawud, "Nikah", 30, 31.

⁷¹ al-Baqarah 2/233.

⁷² ar-Rum 30/21.

benevolent ones among you are the ones who show the most benevolent behaviors toward their wives"⁷⁴. Another hadith in this regard is as follows: *"The most benevolent ones among you are the ones who show the most benevolent behaviors toward their wives. The most benevolent one toward one's family is me"*.⁷⁵ There are many hadiths indicating that spouses should behave well. This study will share some of these hadiths.

During the farewell sermon, the Prophet stated the following: *"My followers! I recommend you to treat women well. You shall fulfill my will. Women are to be managed and protected by you. You cannot oppress your women as long as they clearly had not performed an immoral act. If they do such acts, leave them alone in their beds and strike them in a manner to not hurt them. If they obey you, do not do anything that may hurt them. Please be aware that women also have rights over you just like you do over them. Your rights include telling them to protect your bed from foreigners and not host anybody that you do not like in your house. Their rights over you are to have their biological and essential needs such as clothing or eating met by you."*⁷⁶ In another hadith, the Prophet explains women's rights over their husbands as follows: *"You should offer what you eat and present the clothes as quality as yours. Besides, you should not hit their faces, see them as ugly and leave them except going somewhere."*⁷⁷

There are certain narratives indicating the kindness, charm and elegance of women for men are as follows: *"I recommend you to treat the women well. You shall fulfill my will. Remember that women are created from your ribs. The curviest rib is on the upper side. You would break the curvy bone if you try to flatten it. That bone would stay curvy if you leave it like that. So, keep my recommendation about women."*⁷⁸ Another narrative is as follows: *"Women are like the ribs. You would break them if you try to change them. If you try to utilize them, do it without changing them."*⁷⁹

The following narratives about hitting women were narrated from the Prophet: *"I heard one of you attempted to beat his wife, treating her like a slave. Remember you still go to the same bed with them at nights!"*⁸⁰ The Prophet never beat a slave, slapped his wives or hit anybody with his hands during his lifetime. This is reported by Aisha, his wife for ten years.⁸¹ *"According to what was narrated from Iyas ibn Abdallah ibn Abu Zubab (r.a.), the Prophet said:*

⁷³ an-Nisa 4/19.

⁷⁴ Tirmidhi, "Rada", 11.

⁷⁵ Ibn Majah, "Nikah", 50.

⁷⁶ Tirmidhi, "Rada", 11. These hadiths are like the interpretation of Nisa 4/34. There are similar narratives with similar statements.

⁷⁷ Abu Dawud, "Nikah", 42.

⁷⁸ Bukhari, "Anbiyah", 1.

⁷⁹ Bukhari, "Nikah", 79

⁸⁰ Muslim, "Jannah", 49.

⁸¹ Ibn Majah, "Nikah", 51.

“Do not beat women”. Umar visited the Prophet and said: “Women do not obey their husbands these days”. Consequently, the Prophet enabled men to beat their wives. Then, many women visited the wives of the Prophet (p.b.u.h.) and complained about their husbands. Upon hearing these, the Prophet said: “Many women visit my family and mention their complaints. Whoever beat their wives are not benevolent.”⁸²

“Do not bear any grudge against your wives. You may like another characteristic of them if you dislike one.”⁸³

The Prophet was once asked: “which woman is benevolent?”. The Prophet said: *“The women who make her husbands happy upon being seen by them, who fulfill what their husbands want, and who protect themselves and their goods when husbands are not home.” The Prophet then read an-Nisa 4/34.”⁸⁴*

Certain hadiths about women are as follows: *“You often curse and neglect your husbands’ benevolent acts.”⁸⁵ “Women who have satisfied their men until the last breast will be rewarded with paradise.”⁸⁶ “If women pray five times a day, fast during Ramadan, protect their honor and obey their husbands, they are told «to enter paradise from whatever door they choose!».”⁸⁷ The limit of obeying is as follows: *“People are not obeyed wherever Allah is objected; obeying occurs where legitimacy is present.”⁸⁸**

Islam does not obligate people to form a single type of family. Flexibility based on a mutual content is reflected in Islam. The rights and duties of spouses may differ based on conditions, customs and consent. For instance, Islam does not forbid certain practices such as a move by the groom to the bride’s house or expenses being undertaken by women. When the Prophet married Hatijah, he moved to her house.

13. Responsibilities of Parents Toward Their Children

The main responsibilities of parents toward their children are based on raising a benevolent person in accordance with the reason why humans are⁸⁹ created. The tafsir authorities who explained the verse *“O you who have believed! protect yourselves and your families from a Fire whose fuel is people*

⁸² Abu Dawud, “Nikah”, 42. Also see: Ibn Majah, “Nikah”, 51.

⁸³ Muslim, “Rada”, 61.

⁸⁴ Nasai, “Nikah”, 14; Ibn Majah, “Nikah”, 5; Abu Dawud, “Zakat”, 32.

⁸⁵ Bukhari, “Hayiz”, 6.

⁸⁶ Tirmidhi, “Rada” 10.

⁸⁷ Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, 1/191, (No. 1661).

⁸⁸ Bukhari, “Ahad”, 1.

⁸⁹ az-Zariyah 51/56.

and stones..."⁹⁰ stated that people could protect themselves and their families by abandoning their sins and performing prayers (and charity works).⁹¹ Those who will upset both themselves and their families on Judgement Day were noted as the people who will be disappointed.⁹² Love for children and relatives should not prevent the duties of obeying Allah and the Prophet, and performing jihad.⁹³

The Quran ordered the Prophet the following in this regard: "*And enjoin prayer upon your family [and people] and be steadfast therein*".⁹⁴ The Prophet mentions the responsibilities of spouses as follows: "*You are all shepherds and responsible for the flock that you herd. The president of a government is a shepherd and responsible for his/her flock. A man is the shepherd of his family and responsible for his flock. A woman is the shepherd of her husband and house, and responsible for her flock. A servant is the shepherd of his/her master's goods. That master is responsible for his/her flock. That is, you are all shepherds and responsible for the flock that you herd.*"⁹⁵

Children's rights start with the one to select a benevolent future mother (meaning partner here). Upon the delivery, a beautiful name should be given to the child. The Prophet changed the names that had inappropriate meanings and that could blemish one's reputation.⁹⁶ Children should be raised to have benevolent morals,⁹⁷ offered lawful foods, presented proper examples in terms of speaking and behaving, prevented from doing malevolent acts and encouraged to be benevolent, promoted to perform prayers, particularly the daily prayer,⁹⁸ and trained for the life by teaching them or raising them to have a profession based on the conditions of the time.

No discrimination is made between the children in the topics such as the division of property or showing interest without the presence of a valid reason. The Prophet (p.b.u.h.) asked Nouman ibn Bashir, who wanted to grant some of his goods to one of his sons and asked for the testimony of the Prophet, whether he gave the same amount of goods to his other children. Upon hearing that he did not give the equal amounts to others, he did not give testimony and told him to ask for someone else's testimony.

⁹⁰ at-Tahrim 66/6.

⁹¹ Zamahshari. *al-Kashshaf*, (Beirut, 1407 h.), 4/568.

⁹² az-Zumar 39/15-16.

⁹³ at-Tawbah 9/24.

⁹⁴ at-Taha 20/132.

⁹⁵ Bukhari, "Juma", 11, "Istikraz", 20, "Nikah" 81, 90, "Ahqam", 1; Muslim, "Imarat", 20.

⁹⁶ Abu Dawud, "Adab", 61; Muwatta', "Isti'zan", 24.

⁹⁷ "Whoever has three daughters, raises and shows mercy to them, and teaches morals to them would be necessarily rewarded with paradise." Abu Dawud, "Adap", 120, 121.

⁹⁸ Abu Dawud, "Salat", 25, 26. For more details on Luqman's instructions about prayers and other points, see: Luqman 31/17.

He rejected Nouman saying “take what you give to this son of yours back and treat your children equally fairly. Do not ask my testimony for your injustice”. Then, Nouman stopped what he planned to do.⁹⁹ Some of the scholars who presented their ideas on this hadith claimed that treating equally is appropriate while discriminating is abominable, and some stated that equality is necessary while discrimination is unlawful. The issue of distributing goods to children with or without gender-based discrimination, which is the case in inheritance-related topics, is still controversial. The dominant belief is to provide an equal amount of goods to children.¹⁰⁰ The idea that the prohibition of discrimination between the children is valid under normal conditions and that different actions could be taken with valid reasons based on the needs is deemed to be appropriate.¹⁰¹

The issue of whether fathers are obliged to have their children get married has been controversial. Hanafi and Shafi followers state that fathers cannot be obligated while Hanbali followers say fathers have to have their children get married if they bear the alimony of their children.¹⁰² It is fair to state that the verdict here may vary based on the case, and that fathers can necessarily or appropriately have their children get married based on the children’s need to marry. Having female children get married is particularly important for people like Shafi followers who believe female children can only get married upon their fathers’ blessings. The purpose in having children get married should be understood as the basic needs such as bride wealth or sheltering, rather than organizing a wedding. Assistance and guidance from parents for their children in selecting appropriate partners is a nice gesture.

The guardianship indicating the authority over children’s personality and goods is undertaken by their father while hadanah (care) indicating the interest and care toward the children is born by the mother. When parents are absent, these duties are undertaken by the closest relatives as reflected by fiqh books. A judge can assign an appropriate person when necessary.

⁹⁹ Bukhari, “Hiba”, 10-12; Muslim, “Hibat”, 9, 13, 19. Wording-based differences are present in narratives.

¹⁰⁰ Ibn Qudaymah, *al-Mughni*, XIII, 6/256-259.

¹⁰¹ Sheikhzada Damad Efendi, *Majmau al-anhur fi sharhi Multaka al-abhur* (Istanbul: nd.), 2/610.

¹⁰² Ibn Qudaymah. *al-Mughni*, 11/380.

14. Responsibilities of Children Toward Their Parents

The Quran and sunnah order people to treat parents well, to be grateful to them, to avoid hurting them, and to show mercy to them particularly during their senior years. One shall not even utter a hump while meeting their legit needs and demands.¹⁰³ Showing aggression to parents is regarded to be among the major sins.¹⁰⁴ However, parents are not obeyed in unlawful cases such as being called to polytheism or blasphemy, or to deviate from justice and to give false testimony.¹⁰⁵ Allah indicates that parents and their children will not be able to help one another in terms of faithlessness and sins on Judgment Day.¹⁰⁶

According to certain scholars, if parents need to marry one another but cannot afford to do so, this responsibility is undertaken by their children.

15. Responsibilities Toward Relatives

Kinship ties are among the blessings granted by Allah Almighty. One is ordered to take care and be helpful and merciful to one's relatives regardless of their degrees.¹⁰⁷ Allah's orders include maintaining contact with relatives. Moreover, people are told that terminating contact with relatives may prevent one from being rewarded with paradise.¹⁰⁸ According to the recommendations, even those who stopped visiting their relatives should be visited.¹⁰⁹ Visits to relatives are noted to increase blessings,¹¹⁰ and helping relatives is reported to increase good deeds two times over.¹¹¹ In addition, people are told to take care of their neighbors and¹¹² orphaned relatives.¹¹³ In Islamic law, relatives can be the heirs of one another based on the degree of closeness.¹¹⁴

Warning the relatives in religious topics is another duty.¹¹⁵ One should not deviate from the justice for one's relatives and give false

¹⁰³ an-Nisa 4/36; al-An'am 6/151; al-Isra 17/23-24; al-Ankabut 29/8; Luqman 31/14-15; al-Ahqaf 46/15-18; Bukhari, "Adab", 1; Muslim, "Iman", 137.

¹⁰⁴ Bukhari, "Adab", 1; Muslim, "Iman", 143, 144.

¹⁰⁵ an-Nisa 4/135; at-Tawbah 9/23, 24, 114; al-Mumtahanah 60/4.

¹⁰⁶ Luqman 31/33.

¹⁰⁷ al-Baqarah 2/215; an-Nisa 4/ 1, 8, 36; ar-Rad 13/21, 25; an-Nur 24/22; Muhammad 47/22.

¹⁰⁸ Bukhari, "Adab", 11; Muslim, "Birr", 18, 19.

¹⁰⁹ Bukhari, "Adab", 13.

¹¹⁰ Bukhari, "Adab", 12; Muslim, "Birr", 20, 21.

¹¹¹ Nasai, "Zakat", 82; Tirmidhi, "Zakat", 26.

¹¹² an-Nisa 4/36.

¹¹³ al-Balad 90/14-16.

¹¹⁴ al-Anfal 8/75. The inheritance between family members will be separately mentioned later.

¹¹⁵ ash-Shuara 26/214.

testimony.¹¹⁶ Nobody can undertake the sins of another person even if they are relatives.¹¹⁷ Love for parents, children and relatives should not prevent the duties of obeying Allah and the Prophet, and performing jihad.¹¹⁸

16. Polygamy and Justice

Polygamy (taaddud al-zawjat) was common in the pre-Islamic Arabic society and other societies, and the number of women to marry was not limited. Islam reduced the number to four and brought the condition of establishing justice among them. The men who are concerned with establishing justice among their wives should marry one woman or handmaid.¹¹⁹ The Quran indicates the following in terms of the justice between the wives: *And you will never be able to be equal [in feeling] between wives, even if you should strive [to do so]. So do not incline completely [toward one] and leave another hanging.*¹²⁰

After organizing his wives and the nights to spend with each of his wives, the Prophet stated the following: *“O Allah! This organization (of my wives) is what I could do. Do not reprimand me for what I cannot do that you can. Aisha said: What he meant with the statement ‘for what I cannot’ indicated his spiritual acts.”*¹²¹ This hadith indicates that the justice to be established between the wives actually meant the financial justice and that love could not be distributed equally. The Prophet occasionally stayed with his other wives on the days that were planned to be spent with another wife, with the consent of the latter.¹²² He stayed with his new wives for seven days if they were a virgin, and for three days if they were a widow.¹²³ Jealousy emerged among the wives of the Prophet due to night stays and relevant issues.¹²⁴ The unfair husband is warned as follows: *“Men who show attention to one of his two wives while neglecting the other reach Judgment Day with half of their bodies paralyzed (or bent).”*¹²⁵

Women have the right to reject polygamy. They can even mention the condition for accepting a marriage proposal that their husbands will

¹¹⁶ an-Nisa 4/135; al-An’am 6/152.

¹¹⁷ al-Fatir 35/18.

¹¹⁸ at-Tawbah 9/24.

¹¹⁹ an-Nisa 4/3.

¹²⁰ an-Nisa 4/129.

¹²¹ Abu Dawud, “Nikah”, 39; Tirmidhi, “Nikah”, 42.

¹²² Bukhari, “Nikah”, 98; Muslim, “Rada’”, 46, 47; Abu Dawud, “Nikah”, 39.

¹²³ Bukhari, “Nikah”, 100, 101; Muslim, “Rada’”, 41, 44; Abu Dawud, “Nikah”, 35. The only woman who was a virgin before marrying the Prophet was Aisha.

¹²⁴ Muslim, “Rada’”, 46.

¹²⁵ Ibn Majah, Nikah, 47; Abu Dawud, “Nikah”, 38, 39; Tirmidhi, “Nikah”, 42.

not marry another woman. If their husbands marry by accepting this condition, they have to fulfill the condition. Otherwise, they would not keep their promises, violate their wives' rights and blemish their reputation and justice. However, canonists discussed whether men needed to obtain permission from their first wives when they wanted to marry a second woman and whether their promise or condition of avoiding marrying another woman is legally binding. If the condition of avoiding marrying another woman is recorded, it can be a valid reason for judicial divorce. The Prophet and Fatima, his daughter, objected Ali who wanted to marry another woman after Fatima, upon which Ali renounced later.¹²⁶ However, after the passing of Fatima, Ali married many women. In societies where monogamy is in effect, women do not even think about mentioning the condition of avoiding another woman to their husbands. Absence of the statement regarding such a condition should not be considered as the consent of women to polygamy.

17. Sexuality and Relevant Limits Between Spouses

Two people can have sexual relationship upon a lawful and religious marriage. Women are noted to resemble farms. Accordingly, a lawful sexual relationship occurs through genital organs (*farj*) at normal times. Muslim people are banned from having a sexual relationship when women are on their period¹²⁷ or from sodomy¹²⁸. Women should not give consent to their husbands' unlawful demands. Accordingly, the Prophet said: *"People are not obeyed wherever Allah is objected; obeying occurs where legitimacy is present."*¹²⁹

Withdrawal by men without their wives' consent is considered abominable or unlawful. However, there are narratives indicating that women should not reject their husbands' demand for sexual activity. A relevant narrative is as follows: *"If a man calls his wife to the bed (to have sexual intercourse), gets rejected by her and spends the night with his feelings hurt, angels curse the women until the morning."*¹³⁰ Another relevant narrative is as follows: *"When a man calls his wife after feeling aroused, that woman should meet her husband's needs even if she is cooking at that moment."*¹³¹ Another narrative is as follows: *"A woman cannot fast beside her husband*

¹²⁶ Bukhari, "Nikah", 109.

¹²⁷ al-Baqarah 2/222-223.

¹²⁸ Tirmidhi, "Taharat", 1084.

¹²⁹ Bukhari, "Ahad", 1.

¹³⁰ Bukhari, "Badu al-halq", 7.

¹³¹ Tirmidhi, "Rada'", 10.

without his permission. She also cannot accept a guest without her husband's consent."¹³²

18. Privacy in Family

One of the important topics regarding a family is the observance of privacy among family members. Privacy is the concept indicating one's desire to hide anything from the eyes or knowledge of other people. Islam brought certain measures such as avoiding entering a house without permission,¹³³ covering the private parts, turning the eyes to public sights,¹³⁴ and prohibiting curiosity. It should be noted that people such as the brothers of the husband, against whom privacy is not kept, are still accepted as foreigners.¹³⁵ The particular topics between a husband and wife are their private matters that should not be shared with anybody.¹³⁶

Privacy means any private concepts or acts against any unrelated person. Mahram (related people): They are the relatives who are unlawful to marry until the end of time. Nevertheless, not all relatives are *mahram* in this regard. People such as the brothers of the husband or sisters of the wife, with whom there is a temporary prohibition of marriage, are not *mahram*. Namahram (Foreigner): They are the people who are lawful to marry from a religious perspective. The relevant verses¹³⁷ and information in fiqh books indicate the following men as related people for women: Father, grandfather, father in law, son, her husband's son from a previous wife (stepson), brother, sons of brothers and sisters, uncles, milk brother, milk father, daughter's husband (groom)... The women who are the related people for men are as follows: Mother, grandmother, daughter, sister, aunts, daughters of brothers and sisters, milk mother, milk daughter, milk sister, mother in law, daughter of the wife (with whom sexual intercourse occurs) from her previous husband (stepdaughter), son's wife (bride), father's wife (stepmother)...

The verdicts regarding the concepts of private areas and hijab among the related people are less strict compared to the verdicts regarding the foreigners. Men's private body part is the area between the belly and kneecap. For Hanafi people, kneecap is considered private while Shafi followers think the same for belly. Keeping the body part above the belly

¹³² Bukhari, "Nikah", 84, 86.

¹³³ an-Nur 24/27-29; Bukhari, "Isti'zan", 13.

¹³⁴ an-Nur 24/30-31, 60; al-Ahzab 33/59.

¹³⁵ Tirmidhi, "Rada", 16.

¹³⁶ Muslim, "Nikah", 123-124; Abu Dawud, "Adab", 32; Abu Dawud, "Nikah", 50.

¹³⁷ an-Nisa 4/22-24; an-Nur 24/31.

uncovered is considered abominable unless necessary. Women's private parts against the related people for them: The parts between belly and kneecap, and their back. Head, breast and the part under the kneecap are not regarded as private. Women's private parts against foreign women: The area between the belly and kneecap, which is men's private area. There are people who consider women's privacy against non-Muslim women as the one kept against the foreign men, and some believe the privacy kept by Muslim women against other Muslim women can also be kept against non-Muslim women.

The limits regarding the private parts reflect the minimum threshold in this regard. Benevolent morals, ethics and civilization require people to be more careful and sensitive. In addition to covering bodies, the clothes preferred by women should not be transparent or too tight, and they should not reveal the organs. Women should be cautious and sensitive with their clothes next to the people who are not considered to be trustworthy even if they are relatives. Children should be trained in terms of covering their bodies and wearing hijab. According to hadiths, children should be separated from their beds when they reach the ages of seven or ten.¹³⁸

A verse emphasizing the importance of privacy for families is as follows: *"O you who have believed! let those whom your right hands possess and those who have not [yet] reached puberty among you ask permission of you [before entering] at three times: before the dawn prayer and when you put aside your clothing [for rest] at noon and after the night prayer. [These are] three times of privacy for you. There is no blame upon you nor upon them beyond these [periods], for they continually circulate among you - some of you, among others."*¹³⁹

The concepts of covering private parts, wearing hijab and seclusion become more important in cases where more than one family reside in a house or where there are foreign guests in the house. Another important aspect is that fostering families should treat their children as foreigners in terms of the concepts of covering private parts, wearing hijab and seclusion when these children reach the adolescence period. The subject of privacy is equally important in real life and social media.

19. Domestic Problems and Their Solutions

Faults of one side that may cause conflicts and fragment the family are called nushuz. When nushuz is performed mutually, it is called shiqaq.

¹³⁸ Abu Dawud, "Salat", 26.

¹³⁹ an-Nur 23/58.

The following verse explains the actions to be taken in case of nushuz from women: *Men are in charge of women by [right of] what Allah has given one over the other and what they spend [for maintenance] from their wealth. So righteous women are devoutly obedient, guarding in [the husband's] absence what Allah would have them guard. But those [wives] from whom you fear arrogance - [first] advise them; [then if they persist], forsake them in bed; and [finally], beat them. But if they obey you [once more], seek no means against them. Indeed, Allah is ever Exalted and Grand.*"¹⁴⁰

Accordingly, the following verse explains the actions to be taken in case of nushuz from men: *And if a woman fears from her husband contempt or evasion, there is no sin upon them if they make terms of settlement between them - and settlement is best. And present in [human] souls is stinginess. But if you do good and fear Allah - then indeed Allah is ever, with what you do, Acquainted.*"¹⁴¹

The following verse explains what to do in case of shiqaq: *And if you fear dissension between the two, send an arbitrator from his people and an arbitrator from her people. If they both desire reconciliation, Allah will cause it between them. Indeed, Allah is ever Knowing and Acquainted [with all things].*¹⁴²

In cases which domestic problems cannot be solved as mentioned above and which the marriage is decided to be unbearable, men have the right to divorce from their wives while women have the right to demand a fee upon divorce or ask for judicial divorce from the court presenting a suitable reason (e.g. a sexual disorder of the spouse).

20. Cases Terminating the Marriage

Divorcing is considered lawful for the marriages which cannot be maintained despite all efforts and which can create greater harm if spouses force themselves to maintain their relationships. There is no obligation to stay married to a person for a lifetime in Islam, which is the case in Catholic marriages. The prohibition of marrying which is applied on religious men in other religions and the prohibition of divorcing are clearly against nature.

Various cases terminating the marriage in Islamic law are briefly as follows:

Talaq/Divorcing الطَّلَاق: It means divorcing by one side. Divorcing is occasional in Islamic law. The important point here is to marry a person

¹⁴⁰ an-Nisa 4/34.

¹⁴¹ an-Nisa 4/128.

¹⁴² an-Nisa 4/35.

with the desire to maintain the marriage for a lifetime. Talaq is the last option when marriage becomes unbearable. As noted by the Prophet, “What Allah disapproves the most among what Allah made lawful is talaq.”¹⁴³ The authority based on talaq belongs to men who have the right to divorce the same women three times. A man who divorced a woman three times cannot marry the same woman. However, if a woman marries another man in the natural flow of life and divorces him or if her husband dies, she may marry her previous husband once again.¹⁴⁴ Granting the authority to divorce men is socially explained with the responsibilities assigned to men in their families, which are different from what women have, and with the characteristics of men. However, men can grant their right of talaq to their wives if they desire to do so (tafwiz al-talaq). In this case, men’s right to divorce their wives continues, and both sides have the right to divorce the other side.¹⁴⁵ In such a case, the possibility of terminating the marriage becomes greater by two times. The authority to divorce only belongs to courts in the modern western and Turkish legal systems. Spouses may demand divorcing solely from the court. Utilizing the testimony of somebody during talaq¹⁴⁶ was not deemed necessary contrary to the requisite and element of testimony in marriage. Accordingly, talaq seems to be easier than marrying. The most important aspect that will direct the men who have the right of talaq and women who are granted such right from their husbands to be cautious and that will prevent them from making momentary and irremediable decisions is the feeling of being responsible before Allah.

The provision of talaq varies by the case such as the changes in the marital provisions. For instance, divorcing a woman is considered to be convenient if she persists in committing great sins or demands divorcing due to shiqaq. Divorcing due to conflicts, ethical weakness or absence of love is considered permissible. However, divorcing for no apparent reason means blemishing the name of a woman and is regarded as abominable or unlawful by some scholars. Failing to perform talaq in line with the sunnah (divorcing women when they are on period or divorcing them when they perform cleaning or after having sexual intercourse with them etc.) is considered unlawful.¹⁴⁷

¹⁴³ Ibn Majah, “Nikah”, 1.

¹⁴⁴ al-Baqarah 2/229-232; at-Talaq 65/1-2.

¹⁴⁵ Abdussamet Bakkaloğlu, “Tefviz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Istanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/310-311.

¹⁴⁶ at-Talaq 65/2-3. The concept of testimony in this verse was regarded as the evidence to retreating or divorcing following the talaq, not during the process of talaq, and the additional provision in this regard was noted to be approved.

¹⁴⁷ *al-Mawsua’ tu al-fiqhiyya*, “Talaq”, 29/8-9.

Termination **الْفَسْخُ**: This concept indicates the termination regarding the provisions and results of proper marriage, which was performed conveniently, for certain reasons. Termination occurs by itself or is performed upon a legal decision. Upon the presence of an obstacle between the spouses (such as the milk kinship) or abjuration, termination happens by itself. The legal decision on termination is utilized in case of a custodian's objection due to failing to marry a peer or in case of termination through the right of option in adolescence. Termination ends the marriage immediately. If the reason for termination disappears, people can marry through a new marriage. The number of rights to divorce does not change when marriage is terminated.

Judicial Divorce **النَّقَرِيُّ**: Judicial Divorce: This is the divorce between spouses upon the decision of a judge based on a specific reason. Women can apply to courts with a specific reason in the event that men unilaterally use their rights to divorce. Hanafi followers are the people who limit the reasons women can present to apply to a court the most. According to them; only sexual disorders, mental problems and severe medical conditions such as leprosy or vitiligo can be the reason for judicial divorce. Whether men's incompetence or negligence in providing the alimony or maintaining the living, men getting lost at a period of time, and men's malevolent treatment and conflicts could be accepted as judicial divorce is controversial. Scholars who do not consider these as a reason of judicial divorce explain that problems should be solved in different ways and that families should not be fragmented. Adultery by one of the spouses does not terminate the marriage but it can be used as a reason for divorcing by the other side. Marrying a man or woman who does not forswear and keeps on performing adultery or staying married to them is not permissible.¹⁴⁸

Arbitrator: If mutual disagreement emerges between the spouses, Allah Almighty orders people to find an arbitrator from both sides and to solve the issues via these arbitrators.¹⁴⁹ The verse does not emphasize arbitrators' authority to divorce people. According to Hanafi and Hanbali people, they do not have such an authority. However, according to Maliki followers, they have the authority to divorce people and to grant the right to divorce upon a fee to women. As understood from a Shafi narrative, arbitrators have the authority to divorce. However, another Shafi narrative indicates that they do not have such an authority.

¹⁴⁸ an-Nur 24/3.

¹⁴⁹ an-Nisa 4/35.

Swearing الإيلاء: It is the process of swearing by the husband who promises not to approach his wife physically for four months or longer.¹⁵⁰ It was considered a form of talaq during the ignorance period, but Islam limited the duration of swearing by four months with a particular provision. If a husband breaks his oath in four months, he pays atonement consequently but maintains his marriage. According to Hanafi followers, if he does not break his oath in four months, the marriage ends on its own and this is the divorcing form called talaq al-bain. According to Maliki, Shafi and Hanbali people, women should apply to a court.

Zihar الظَّهَارُ: This is a form of divorce where a husband resembles a limb of his wife to that of his mother. In this case, having sexual intercourse with her becomes unlawful. This was a form of talaq in the ignorance period. Islam brought a specific provision in this regard. Zihar is unlawful.¹⁵¹ Couples do not get divorced due to zihar but a husband cannot approach his wife if he does not pay the atonement. If a husband persists in not paying the atonement, he is forced to do so by the court. Normally, one is not forced to perform prayers, but as women get harmed and blemished in such processes, forcing men is regarded suitable.

Mutual Repudiation / Mulaanah مُلَاعَنَةُ/الْبَعَانُ: This is the process of divorcing following the legal actions taken by the court in the event that a husband blames his wife for performing adultery but cannot find four witnesses to prove that.¹⁵² Blaming anybody for adultery requires the testimony of four witnesses.¹⁵³ If adultery cannot be proved by four witnesses, the blamer is punished with 80 stick strikes, and that person cannot be a witness for a lifetime.¹⁵⁴ Mulaanah is not a criminal but a divorce suit. Following the process of mulaanah, couples get divorced and their children are considered to be fatherless. Mulaanah is an eternal obstacle before marriage, according to Maliki, Shafi and Hanbali followers. Couples who got divorced through mulaanah cannot marry one another again. For Hanafi followers, mulaanah is just a temporary obstacle before marriage. If the husband confesses that he besmirched his wife's name, he is beaten with a stick 80 times but he can marry her again later.

Divorce Upon a Fee/Mukhalaa مُخَالَعَةُ/الْخُلْعُ: This is the form of divorce where man accepts divorcing his wife upon a fee offered by the women.¹⁵⁵ This fee can be the return of the bride wealth or any amount of other

¹⁵⁰ al-Baqarah 2/226-227.

¹⁵¹ al-Mujadalah 58/1-4.

¹⁵² an-Nur 24/6-9.

¹⁵³ an-Nur 24/2.

¹⁵⁴ an-Nur 24/4, 23-24.

¹⁵⁵ al-Baqarah 2/229.

goods. Higher amounts of such fees compared to the bride wealth are abominable for some scholars and unlawful for others.

Abjuration: Abandoning Islam terminates the Islamic marriage. Marriage with non-Muslims was prohibited for Muslims, except the honorable women in ahl al-kitab. The marriage ends right after the abjuration. There is no need for legal decision in this regard. If husband and wife abjure collectively, they do not get divorced and can maintain their marriage if they adopt Islam once again. If a Muslim woman becomes Christian or Jewish, a Christian woman adopts Judaism, or a Jewish woman becomes Christian, then their marriage continues because such a marriage is initially permitted.

Death: Death ends life and marriage. Women whose husbands have died wait for a period of delay following their previous marriages.

Although the cases terminating the marriage also end the marital relationships between spouses, the family ties with the people other than the divorced spouse continue. This is the case in the prohibition of marrying children, mother-in-law and father-in-law.

21. Results of Terminating Marriage

If marriage ends through one of the methods mentioned above, the primary results are the period of delay for women and alimony from the previous husband. The periods of delay regarding talaq and death are different. While examining the issue of alimony for the divorced couples, scholars have generally mentioned the topics of alimony for children, ancestry and grandchildren, and other relatives. If the women who divorced her husband or whose husbands died have a child or deliver a baby during the period of delay, the topics of the child's lineage, breastfeeding and child care become challenging.

Period of Delay Regarding Marriage for Women

Period of delay is the duration a woman who divorced her husband or whose husband died has to wait before marrying another man. Allah Almighty ordered people to perform talaq considering the period of delay and to wait this period carefully.¹⁵⁶ Marrying or proposing to a woman who waits for the period of delay is unlawful but allusions can be made.¹⁵⁷

¹⁵⁶ at-Talaq 65/1.

¹⁵⁷ al-Baqarah 2/235.

The reasons requiring women to wait for a period of delay are as follows: 1. Death of husband Experience of seclusion or sexual intercourse does not matter in this regard. 2. Divorcing following the proper marriage, seclusion or sexual intercourse. There is no need to wait for the period of delay if seclusion or sexual intercourse did not occur with the previous husband. 3. Intercourse following a peccable meaning. The period of delay is an obligation if one of the afore-noted reasons is present. A man does not wait for the period of delay.

This duration changes by women's status and reason for the period of delay. This period is affected by the duration of women's period, number of days in a month, or pregnancy. As per the verse "*Divorced women remain in waiting for three periods*"¹⁵⁸, normal women who are not pregnant and menstruate once a month wait for three ovulation periods according to Hanafi and Hanbali followers in regard to the disagreement on the concept of "periods" in the verse. However, according to Maliki and Shafi followers, three periods of cleanliness are expected. The period of delay is three lunar months for the women who are divorced but do not menstruate.¹⁵⁹ Moreover, the period of delay for women whose husbands died is four lunar months and ten days.¹⁶⁰ Those women mourn by staying nowhere but their houses, using no fragrance and avoiding efforts to look beautiful.¹⁶¹ The period of delay for pregnant women is the end of pregnancy.¹⁶² There are different opinions regarding the period of delay for women who do not menstruate and for those whose husband died when they were pregnant.

Alimony and Residential Rights of the Divorced Women

The alimony for the period of delay changes by the form of talaq (talaq al-rijj or talaq al-bain). The alimony of woman is born by the husband in talaq al-rijj.¹⁶³ However, if a woman is pregnant talaq al-bain, the alimony is still born by the husband in talaq al-bain.¹⁶⁴ If a woman is not pregnant, the alimony is born by the husband according to Hanafi followers. However, that woman does not have the right to demand alimony according to other sects. Shafi people believe that women who wait for the period of talaq al-bain only have the residential right. The main source of disagreement on this issue is the different interpretations of at-

¹⁵⁸ al-Baqarah 2/228.

¹⁵⁹ at-Talaq 65/4.

¹⁶⁰ al-Baqarah 2/234.

¹⁶¹ Bukhari, "Janaiz", 30; Muslim, "at-Talaq" 9; Nasai, "at-Talaq", 55.

¹⁶² at-Talaq 65/4.

¹⁶³ at-Talaq 65/1.

¹⁶⁴ at-Talaq 65/6-7.

Talaq 65/7. The verses explaining the alimony for the period of delay are as follows: *“Lodge them [in a section] of where you dwell out of your means and do not harm them in order to oppress them. And if they should be pregnant, then spend on them until they give birth. And if they breastfeed (your child) for you, then give them their payment and confer among yourselves in the acceptable way; but if you are in discord, then there may breastfeed for the father another woman. Let a man of wealth spend from his wealth, and he whose provision is restricted - let him spend from what Allah has given him. Allah does not charge a soul except [according to] what He has given it. Allah will bring about, after hardship, ease.”*¹⁶⁵

No alimony is demanded for the period of delay arising from a husband’s death. In that case, the woman is already a beneficiary of her husband’s inheritance.¹⁶⁶

22. Child Welfare Following the Separation of Spouses

The families are fragmented upon the divorcing of spouses but the kinship between parents, children, grandparents, grandchildren, siblings and other relatives continue to exist. The obstacles in marriage between the ancestry and children of the previous spouse also continue to be present.

The authority on the personality and goods of children is undertaken by the fathers while the marriage is maintained or when they are divorced. When the father cannot be found, the authority is passed from father to grandfather and other men in the lineage based on the degree of closeness. When there are no male relatives, the authority is passed to mother or another female relative when a mother cannot be found. A judge can assign an appropriate person when necessary.

The responsibility on the care and education of children is undertaken by the mothers while the marriage is maintained between the spouses or when they are divorced. When the mother cannot be found, it is passed to female relatives such as grandmothers, sisters, aunts or daughters of sisters. If there are no such female relatives, this responsibility is passed to father or other male relatives. A judge can assign an appropriate person when necessary. Whether mothers can be legally or morally forced to fulfill their maternal responsibility of childcare including breastfeeding has been controversial among canonists. Normally, a woman is not expected to avoid breastfeeding her child. The normal duration of breastfeeding is two years. However, upon the spouses’ mutual consent,

¹⁶⁵ at-Talaq 65/7.

¹⁶⁶ an-Nisa 4/12.

they can find a wet nurse for a certain amount of sum when a mother needs to end the breastfeeding period.¹⁶⁷

Meeting Childcare Expenses

According to Hanafis, mothers cannot demand a separate fee for childcare when they are married to the children's fathers or wait for the period of delay after talaq al-rijj or talaq al-bain because the alimony to be paid by the husbands covers the childcare expenses. However, following talaq al-bain, women can demand extra fee for breastfeeding. After the period of delay, mothers can demand separate fees for breastfeeding and childcare. Allah Almighty reports the relevant divine orders in the following verse: *"And if they breastfeed for you, then give them their payment and confer among yourselves in the acceptable way; but if you are in discord, then there may breastfeed for the father another woman."*¹⁶⁸ The childcare and breastfeeding fees here are different to the alimony mothers can demand.

According to many scholars, no fee should be asked for the childcare. However, women can ask for fees for actions such as washing clothes or cooking.

Childcare expenses are met by the goods of children first, if available. In the absence of such goods, these expenses are met by the fathers, and if fathers cannot be found, the alimony is met by other relatives based on the degree of closeness.

Divorced Couples' Right to See Their Children

Scholars have stated that children have the right to see their mothers or fathers everyday. According to Shafi people, children can see their parents in every few appropriate days. One of the divorced sides cannot prevent the other side from seeing the child. Based on the changing conditions, the duration and conditions of seeing the children can be organized by legal decisions.

23. Kinship Alimony

Sources of Islamic law attributed importance to the alimony and care regarding children, ancestry and other relatives. It is clear that the ideas on this topic were determined as a result of judicial opinions based on the customs of the era, meaning they are open to changes. The concept of social

¹⁶⁷ al-Baqarah 2/233.

¹⁶⁸ at-Talaq 65/6.

state which have become popular in present days indicates in this context that many missions assigned to relatives are now undertaken by the state.

As a rule, in terms of ancestry's alimony, parents undertake the responsibility of paying the alimony if they are wealthy. If they are not wealthy, their children are responsible for caring for them. A judicial decision in this regard can be issued when necessary. According to most of the scholars, the religions of parents are not important in regard to the responsibility of children's alimony. If the number of children is more than one, the issue of whether the expenses are shared based on the inherited share or in equal amounts is controversial. If the father can work, whether he can be forced to work is also controversial. The general idea is that fathers cannot be forced to work and that they should be cared for by their children. A judicial decision is not needed for the necessity of ancestry's alimony.

Regarding the children's alimony, a father is responsible for caring for his poor and unemployed children. If their mother is wealthy, then she is also responsible in this regard. Being a student or serving at the military is accepted as the reason of unemployment. Parents of an employed child are not obliged to pay alimony. After the daughter becomes employed, the obligation for her parents to pay alimony becomes nullified. No judicial decision is needed for the necessity of children's alimony.

The main principle in terms of other relatives' (siblings etc.) alimony is the responsibility of alimony between the relatives who are accepted to be mahram. However, a judicial decision is necessary for receiving such an alimony.

24. Succession Between the Family Members

The Islamic Law of Inheritance has a particular system when compared to other systems in the world. The Islamic Law of Inheritance protects family and individuals, ensuring the balance in this regard. This law has been established upon certain hadiths and the works of scholars, with the verses an-Nisa 11, 12, 13 and 176 as the primary reference. Women were not granted a share during the ignorance period, but Islam provides a share to them, with rates changing by the case.¹⁶⁹

The reasons for succession: The blood lineage consists of marriage and custodianship (agreement of muwalat).

¹⁶⁹ an-Nisa 4/7, 32-33.

Successors of blood lineage are divided into three as *ashabu al-faraiz*, *asabah* and *zawi al-arkham*.

Ashabu al-faraiz means those who have a certain share. Their shares are primarily determined. Wife, husband, father, mother, daughter, daughter of son, sister, sister from the same father, siblings from the same mother, paternal grandfather and grandmothers from both sides. Their shares are divided as $1/2$, $1/3$, $1/4$, $1/6$, $2/3$ or $1/8$, based on the cases regarding other successors. These cases are called "forty situations".

Asabah: They get the sum remaining from *ashabu al-faraiz*. In the absence of *ashabu al-faraiz*, they get the entire inheritance sum. *Asabah* is divided into two as *asabah al-nasabiyya* and *asabah al-sababiyyah*, with the former having three subgroups as *binafsihi*, *bigairihi* and *maal-gair*. *Asabah al-sababiyyah* are those who free a slave.

Zawi al-arkham: It indicates distant relatives such as daughter's children, uncles or aunts. According to Hanafi and Maliki followers, they are granted a share when there is nobody in the first group.

Those who can act as successors through a marriage are spouses.

The agreement of *Muwalat* is based on two people's consideration of one another as custodian, which is a reason of heirship solely for Hanafi people.

According to Hanafi and Hanbali people, successors are ordered as follows: *Ashab al-faraiz*, succession based on blood lineage, succession based on freedom, successors within the rejected *ashab al-faraiz* (except the spouses), *zawi al-arkham*, *mawla al-muwalat*, those with certain lineages specified through acknowledgement, *musa lakh* who have succession more than one-third, *hazinah/baytu al-mal*.

The conditions of succession are the passing of the testator, presence of successors, and no obstacles before the inheritance. Those who died collectively cannot be the successors of one another. The share of the child in woman's womb is reserved, and the child can have the share later following a health delivery. Killing the testator intentionally is an obstacle before succession. Whether religious differences are also obstacles have been controversial.

A testator cannot exclude any successor from the inheritance which is compulsory and automatically assigned to the name or account of a successor. The successors are responsible for the debt of the dead as much as the inherited amount. Bequests cannot be granted to successors. The bequests granted to other people cannot be more than one-third of the inherited amount. The balance between the blessings and expenses is

observed in the heritage system. The lesser amounts received by women and other successors are explained accordingly. These amounts are directly associated with the financial responsibilities of men in their societies (guardianship, paying the liabilities, participation to jihad etc.) and families (bride wealth, alimony). It is convenient for successors to share the inheritance however they like (on the condition that they are adults and ready in this regard). In the event that they cannot agree, judicial division is performed. The presence of close relatives prevents distant relatives from benefiting from the inheritance partially (hajb al-noqsan) or totally (hajb al-khirman). The lineage in Islamic law is maintained from the lineage of father. Daughters are regarded as zawi al-arkham.

Conclusion

Islam attributes great importance to family. Most of ahkam verses in the Quran are directly related to the domestic topics of marriage, divorce and inheritance, which is also the case for ahkam verses. Accordingly, the topics that are examined the most in fiqh sources are domestic subjects. Family is a significant institution that dates back to the first humans and that is reported to continue in paradise. It is established with the marriage between men and women, joined with the birth of children, and it expands with other relatives. Marriage is an easy and inexpensive act. The provisions of marriage vary by the statuses of people. Helping or getting along with one another, as well as the concepts of love and mercy are the core of family. Being a family brings certain rights and responsibilities between the spouses, parents and children, and with other relatives. The main purpose of establishing a family is fulfilling what God orders to people in accordance with the reasons behind humans' creation. Certain options such as utilizing advice or an arbitrator are mentioned to solve marital problems. Divorcing is permitted when marriage becomes unbearable. However, spouses' parental rights and responsibilities over their children still continue to exist. Islam permits conducting different actions based on sides' consents in the issues such as the authority to divorce and financial matters.

References

- Acar, Halil İbrahim. *İslam Aile Hukuku*. Istanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Apaydın, H. Yunus. "İslam Hukukunda Aile". *Günümüzde Aile*. 135-150. Istanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Aydın, Mehmet Akif. "Aile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/ 196-200. Istanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Bakkaloğlu, Abdussamet. "Tefviz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40, 310-311. Istanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Birsin, Mehmet. *İslam Aile Hukuku*. Istanbul: Çıra Yayınları, 2019.
- Çolak, Abdullah. *İslam Aile Hukuku*. Istanbul: Ensar Neşriyat, Second Edition, 2019.
- al-Mawsua'tu al-fiqhiyya al-Quwaytiyya*. Kuwait: 2004.
- Esen, Hüseyin. "Kolaylık Açısından İslam'da Nikâh". *Dinlerde Nikâh-Tartışmalı İlmi Toplantı*. 57-103. Istanbul: İSAV, 2012.
- Genç, Mustafa. "İslam Hukukunda Ailenin Önemi ve Evlilik Hayatının Faydaları". *Sosyal Bilimler Dergisi*. (November 2018): 272-294, 5/30.
- Ibn Abidin. *Hashiyatu ibn Abidin (Raddu al-muhtar)*. Istanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- Ibn Hazm. *al-Muhalla*. ed. Muhammad Munir ad-Dimashqi. Cairo: Daru at-Turas, nd.
- Ibn Qudama. *al-Mughni*. ed. Abdallah ibn Abd al-Muhsin at-Turki - Abd al-Fattah Muhammad al-Hulw. Cairo: 1406-1411/1986-1991.
- Ibn Rushd. *Bidayatu al-mujtahid wa nihayatu al-muqtasid*. Cairo: al-Maktabatu at-Tijariyyati al-Qubra, nd.
- Kahveci, Nuri. *İslam Aile Hukuku*. Istanbul: Hikmetevi Yayınları, Second Edition, 2017.
- Kahveci, Nuri. *İslam Hukuku Açısından Nişanlılık*. Istanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016.
- Kahveci, Nuri. *İslam'a Göre Aile Bireylerinin Sorumlulukları*. Istanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017.
- Köse, Saffet. "Aile Hukuku". *İslam Hukuku El Kitabı*. 281-371. Ankara: Grafiker Yayınları, Seventh Edition, 2018.
- Köse, Saffet. *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*. Konya: Mehir Vakfı, Seventh Edition, 2017.

Nawawi. *al-Majmu' sharhu al-muhazzab*. Beirut: Daru al-Fiqr, nd.

Sarahsi. *al-Mabsut*. Istanbul: Çağrı Yayınları, 1982-83.

Sheikhizada Damad Efendi. *Majmau al-anhur fi sharhi multaka al-abhur*. Istanbul: nd.

Yaman, Ahmet. *İslam Aile Hukuku*. Istanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 21st Edition, 2017.

Zamahshari. *al-Kashshaf*. Beirut: Third Edition, 1407 h.

Zaydan, Abd al-Karim. *Al-Mufassal Fi Ahqami al-Mara Wa al-Baytu al-Muslim Fi ash-Shariati al-Islamiyya*. Beirut: Muassasatu ar-Risala, 1992-1993.

Zuhayli, Wahba. *al-Fiqhu al-Islami wa adillatuhu*. Damascus: Daru al-Fiqr, Second Edition, 1985/1405.

الأسرة في الشريعة الإسلامية*

أ. د. حسين أسان**

ملخص:

إن الغرض من هذا المقال هو عرض الموضوعات المتعلقة بالأسرة التي تم شرحها في العديد من المجلدات الكبيرة بتفصيل كبير في كتب الفقه، بمقاربة منهجية وشمولية، على شكل ملخص ثري بالتفسيرات الحديثة، دون عرض الكثير من الموارد بخلاف الآيات والأحاديث ذات الصلة. ووفقاً لهذا الغرض، تم تناول موضوعات مثل موضوع الأسرة في مصادر الفقه، وأهمية الأسرة في الشريعة الإسلامية، وتكوين الأسرة عبر الزواج، والانضمام إلى الأسرة من خلال النسب، والتبني، والمقابلة قبل الزواج، واختيار الزوج والزوجة، والمساواة في الزواج، والعقبات التي تعترض الزواج، وأركان الزواج وشروطه، ونتائج الزواج الصحيح، وحقوق ومسؤوليات الزوج والزوجة تجاه بعضهما بعضاً، وواجبات الزوجين في الأسرة، ومسؤوليات الوالدين تجاه أبنائهم ومسؤوليات الأبناء تجاه الوالدين، وتعدد الزوجات والعدل بينهن، والعدل بين الأبناء، والجنس والحدود بين الزوجين، والتربية الدينية في الأسرة، والتعليم والعبادة، وخصوصية الأسرة، والاختلافات الدينية بين أفراد الأسرة، والميراث بين أفراد الأسرة، والمشكلات الأسرية وسبل حلها، والحالات التي تنهي الزواج، وفترة عدة المرأة، وحق المرأة المطلقة في النفقة والمسكن، وولاية الطفل وحضاته بعد الطلاق.

الكلمات المفتاحية: الشريعة الإسلامية، الأسرة، الزواج، الطلاق

İslam Hukukunda Aile

Hüseyin ESEN

Öz

Bu yazının amacı, fıkıh kitaplarında çok ayrıntılı olarak ciltlerce kitap hacminde anlatılan aile ile ilgili konuları, belirli bir sistematik ve bütüncül bir yaklaşım içinde, ilgili ayet ve hadisler dışında fazla kaynak göstermeksizin, güncel yorumlarla zenginleştirerek özet halinde sunmaktır. Bu amaca uygun olarak, fıkıh

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "İslam Hukukunda Aile" التي نشرت في العدد الحادي عشر من مجلة الإلهيات الأكاديمية. تاريخ إرسال المقال: ١٧/٠١/٢٠٢٠ - تاريخ قبول المقال: ١٥/٠٦/٢٠٢٠. (حسين أسان، الأسرة في الشريعة الإسلامية، الإلهيات الأكاديمية، يوليو ٢٠٢٠، العدد: ١١، ص ١٩-٥٦).

** أ. د.، جامعة التاسع من أيلول، كلية الإلهيات، قسم الشريعة الإسلامية، إزمير: ORCID: 0000-0003-3150-5450

huseyin.esen@deu.edu.tr

kaynaklarında aile konusunun ele alınışı, İslam hukukunda ailenin önemi, ailenin nikâh yoluyla kurulması, aileye nesep yoluyla katılım, evlatlık, nikâh öncesi görüşme, eş seçimi, evlilikte denklik, evlenme engelleri, nikâhın rükün ve şartları, sahîh nikâhın sonuçları, karı-kocanın birbirine karşı hak ve sorumlulukları, ailede eşlerin görevleri, ana-babanın çocuklarına karşı sorumlulukları, çocuğun ana-babasına karşı sorumlulukları, çok eşlilik ve adalet, çocuklar arasında adalet, eşler arasında cinsellik ve sınırları, ailede dini terbiye, eğitim ve ibadet, aile içi mahremiyet, aile fertleri arasında din farklılığı, aile üyeleri arasında mirasçılık, aile içi sorunlar ve çözüm yolları, evliliği sona erdiren durumlar, kadının iddeti, boşanan kadının nafaka ve mesken hakkı, ayrılık sonrası çocuğu velayet ve hadânesi gibi konular üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Aile, Nikâh, Talâk

Family in Islamic Law

Abstract

The purpose of this paper is to present the family-related issues described in volumes of books in detail in fiqh books, in a systematic and holistic approach, enriched with current interpretations, without showing much resources other than related verses and hadiths. In accordance with this aim, these issues were discussed: the issue of family in fiqh sources, the importance of family in Islamic law, the establishment of the family through marriage, participation in the family through birth, adoption, pre-marriage interview, spousal selection, marriage equivalence, marriage barriers, elements and the conditions of marriage act, husband's and wife's rights and responsibilities against each other, the duties of the spouses in the family, the responsibilities of the parents towards the children, the responsibilities of the child against the parents, polygamy and justice, justice between children, sexuality and limits between spouses, religious education in the family, education and worship, intimacy in the family, religious differences among family members, inheritance among family members, problems in the family and their solutions, cases ending the marriage, woman's waiting time for new marriage after divorce, alimony and residence rights of the divorced woman, child welfare after separation of spouses.

Keywords: Islamic Law, Family, Marriage, Divorce

١. تناول موضوع الأسرة في مصادر الفقه

يعرّف مفهوم الأسرة في وقتنا الحالي على نحو: «مجتمع يرتبط أفرادُه بعضهم ببعض من خلال علاقة القرابة»^(١). ولا يوجد أي تعريف أو وصف خاص للأسرة في مصادر الفقه. وعلى الرغم من ذلك، يظهر

(١) محمد عاكف أيدن، «الأسرة»، الموسوعة الإسلامية لوقف الديانة التركي (إسطنبول: دار نشر وقف الديانة التركي، ١٩٨٩) ١٩٦/٢.

استخدام صفات توضح مكانة الفرد في الأسرة وفقاً للموضوع المتناول؛ عما في موضوع النكاح والنفقة على سبيل المثال: كالزوج والزوجة، والأب، والأم، والابن، والبنت، والأخ، والأخت، والجد، والجددة، والعممة، والحالة، والحال، والعم، وابن العم.

تناولت كتب الفقه الموضوعات التي تخص الأسرة تحت عناوين مثل النكاح والمهر والنفقة والقسمة والطلاق والخلع والعدة والظهار والنسب واللقيط، والرضاعة والوصاية والميراث، وقد وردت هذه الموضوعات في كتب الفقه فصلاً ومستقلة في مجلدات كبيرة، وعلاوة على ذلك، فهناك كتب مستقلة مخصصة للموضوعات المذكورة وعناوينها الفرعية أيضاً، حيث تتميز موضوعات الأسرة في الشريعة الإسلامية بمحتواها الثري والكبير نتيجة للتطور على مدى قرون طويلة في بيئات جغرافية متنوعة.

ومن جانب آخر، نرى استخدام مصطلحات مثل آل، وعيال، وأهل، وأهل البيت، وأتباع، وأولياء، وعشيرة، وأقارب في بعض مصادر الفقه. وعلى الرغم من الاستخدام المترادف أحياناً واختلاف النطاق في أحيان أخرى بين هذه المصطلحات، وفقاً لآراء العلماء المختلفة، إلا أن النقطة المشتركة بشكل عام، هي أهل بيت الشخص وأقاربه الآخرون^(١)، وعلى سبيل المثال، يستخدم مصطلح الأهل وأهل البيت أحياناً لزوجته الشخص أو زوجات فقط، وأحياناً أخرى لجميع أهله بمن فيهم الأبناء^(٢)، وقد وضعت الموسوعة الفقهية الكويتية، أحد الأعمال الفقهية الموسوعية في وقتنا الحالي، مادة أهل وأهل البيت ضمن مادة آل^(٣).

وفي وقتنا الحالي، يستخدم في اللغة العربية العصرية مصطلح الأسرة بدلاً عن مصطلح آل، وفي هذا السياق، وضعت عناوين مثل «أحكام الأسرة» لبعض المؤلفات التي تتناول القوانين الأسرية^(٤)، وعلى الرغم من ذلك، لم يرد مصطلح الأسرة في القرآن الكريم أو السنة أو أي من المصادر الفقهية^(٥)، كما وجب علينا التأكيد على أن استخدام تعبير «الأحوال الشخصية» في بعض الكتب التي تتناول أحكام الشريعة الإسلامية فيما يتعلق بالأسرة اعتباراً من القرن الثامن عشر، كان نتيجة لتأثر المقارنة والتشريع بالقانون الغربي المعاصر^(٦).

(٢) وضعت الموسوعة الفقهية الكويتية، مادة أهل وأهل البيت ضمن مادة آل. راجع. «أهل»، ٧/ ١٠٠؛ «أهل البيت»، ٧/ ١٠٤.

(٣) هود ٧٢-٧٣.

(٤) الموسوعة الفقهية الكويتية، «آل»، ١/ ٩٧-٩٨. وقد نوقش استخدام مصطلح آل في موضوعات؛ مثل: الوقف والوصاية، علاوة على ذلك، تم تناول مصطلح «آل النبي» كمصطلح خاص، ومناقشة موضوعات مثل الزكاة والغنيمة والفيء، والصلوات، والإمامة/ الخلافة (رئاسة الدولة) بأحكامها الخاصة.

(٥) كمثال، راجع محمد مصطفى شلبي، أحكام الأسرة في الإسلام، (بيروت: دار النهضة العربية، ١٩٧٧)، عبد السلام بوهوش - عبد المجيد شفيق، مدونة الأسرة، (الرباط: دار الإيذان، ٢٠٠٣/ ١٤٢٤).

(٦) الموسوعة الفقهية الكويتية، «الأسرة»، ٤/ ٢٢٣-٢٢٤.

(٧) كمثال، راجع. محمد قدرى باشا، أحكام الشرعية في الأحوال الشخصية، دراسة وتحقيق، محمد أمين سراج - على جمعة محمد (القاهرة: دار السلام، ٢٠٠٦/ ١٤٢٧). هذا الكتاب الذي ألفه قدرى باشا (و.١٣٠٦/ ١٨٨٨)، بمثابة نتاج محاولة مقارنة الفقه مع أسس القانون الروماني.

وفي هذه الحالة، لا يمكن القول إنه تم وضع تعريف محدد للأسرة في مصادر الفقه، لكننا نرى وضع توضيحات وتفسيرات للأحكام المعنية من خلال صفات أفراد الأسرة وفقاً لمواقعهم (أب، زوج، بنت... إلخ)، وبناءً على ذلك، يظهر تغيير نطاق الأسرة وفقاً للموضوع المتناول، على سبيل المثال، يقصد بالأسرة الزوج والزوجة أو الأم والابن فقط، ويتوسع نطاق الأسرة بوجود الأفراد الآخرين وفقاً للحالة، حيث تتشكل الأسرة من طرفين؛ وهما: الزوج والزوجة فقط في موضوعات النكاح والطلاق، وينضم إليهما الأبناء في موضوعات النسب، أو في موضوعات النفقة والميراث يتم إضافة أحكام تشمل: الجد والجدة والأخوات وحتى الأقارب من الدرجة الثانية من الحالات والعمات وفقاً للموضوع.

٢. أهمية الأسرة في الشريعة الإسلامية

خلق الله عز وجل أبا البشر وأول من خلقه الله منهم وأول الأنبياء، آدم عليه السلام، وخلق من ضلعه السيدة حواء، وأكد الله عز وجل على أن علاقات القرابة هي نعمة كبيرة من الله علينا بها، وينحدر جميع البشر من نسل النبي آدم عليه السلام وزوجته حواء^(٨)، وبذلك فقد أسس آدم وحواء أول أسرة. ووفقاً لذلك، فإن الأسرة مؤسسة عريقة متأصلة في جذور تاريخ الإنسانية، وعلى هذا النحو، يفهم أن الإنسان يولد في بيئة أسرية، ويتوجب عليه أن يعيش حياته بشكل اجتماعي وغير منعزل عن الآخرين، كما يتوجب عليه تأسيس أسرته هو أيضاً عندما يمين الوقت المناسب حتى يستمر نسله، فالأسرة هي نواة المجتمع. ومع تكاثر البشر تشكلت هياكل تنظيمية تمثلت في الأعراق والقبائل ثم الدول.

خلق الله عز وجل الإنسان ليعبده ويؤمن به، وبناءً على ذلك، فإن غرض تشكل الأسرة يتوافق مع غرض خلق الإنسان^(٩)، لهذا السبب، وجد الدين والأسرة جنباً إلى جنب منذ القدم، ولذلك، نظمت كل الأديان السماوية الحياة الأسرية، وعليه فإن التنظيمات الدينية مهمة لتأسيس الأسرة وحمايتها، والأسرة مهمة لبقاء الدين وحمايته. وبناءً على ذلك يمكننا القول إن أهم غرض وفائدة للأسرة، هو دفع الإنسان لتحقيق الغرض من خلقه؛ وهو عبادة الله وحده.

ووفقاً للإسلام الذي يعرف نفسه على أنه دين الحق وآخر الأديان، تتأسس الأسرة بعقد النكاح بين الرجل والمرأة، فالنكاح هو السبيل الشرعي الوحيد لتأسيس الأسرة، وأية علاقة أخرى دون عقد نكاح: أي زواج، فهي زنا، ودعا الإسلام للزواج^(١٠) وتشجيع غير القادرين على الزواج^(١١)، وحرّم الزنا والأسباب

(٨) النساء ١/٤-٢.

(٩) سورة الذاريات ٥١/٥٦.

(١٠) النور ٢٤/٣٢.

(١١) الإسراء ١٧/٣٢.

والعلاقات التي قد تؤدي إلى الزنا^(١١)، وبذلك، ارتبطت الاحتياجات الفطرية للإنسان لعلاقة الجنسية والتكاثر بمجموعة من القواعد الدينية الأساسية^(١٢)، ويجب على الإنسان التزواج والتكاثر وفقاً لهذه القواعد الطبيعية دون الانحراف إلى الضلالات حتى قيام الساعة.

النكاح، هو عبادة من ناحية، ومن ناحية أخرى فهو عمل دنيوي بين البشر (عقد/ ميثاق). ويظهر تناول موضوع النكاح، وخاصة في كتب الفقه الحنفي^(١٣) وبعض كتب الأحاديث^(١٤)، بعد فرائض مثل الحج والزكاة، ولكنه ورد في مكانة بين العبادات والمعاملات الدنيوية، وقبل أمور تعاقدية مثل البيع والشراء والتأجير.

تتأسس الأسرة بين الرجل والمرأة بعد إبرام عقد النكاح، ويصبحا بذلك زوجاً وزوجة. وفي اللغة العربية يطلق على الرجل زوج، وعلى المرأة زوجة، وعندما ينجبون أطفالاً، يطلق على الأب والأم مصطلح: الوالدين أو الأبوين. ولقد حرمت جميع الأديان السماوية، بما فيها الإسلام، علاقات الشذوذ الجنسي واكتفاء الذكور بالذكور والإناث بالإناث. لقد خلق الله الذكر والأنثى لكي يكمل كل منهما الآخر، ويلبي كل منهما احتياجات الآخر، ويحميه من السقوط فيما حرمه الله، بخصائصه ومميزاته وأدواره المختلفة، علاوة على تشكيل بنية أسرية للتكاثر في إطار أسس المحبة والرحمة والتسامح. وهذا التزواج أحد الأدلة على وجود الله عز وجل وحدانيته^(١٥)، ولهذا السبب قال الله تعالى للزوج والزوجة ﴿هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ﴾ [البقرة: ١٨٧]، والرجل والمرأة ليسا عدوين متصارعين ومتنافسين، ومحاولة إظهارهما على هذا النحو، يلحق بكليهما أضراراً، ويحيل دون سعادة الأسرة وسعادة المجتمع. إن الزواج لا يمنح أفضلية لأحد على الآخر، بل إنه يفرض على الرجل والمرأة مشاركة المهام والأدوار وفقاً للخصائص التي يمتلكها بالفطرة، وقد فرض الإسلام على الزوج والزوجة حقوقاً والتزامات مختلفة وفقاً لخصائصهما الفطرية. أما الأفضل عند الله: هو الأتقى دون النظر لكونه رجلاً أم امرأة^(١٦).

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «وفي بُضْعِ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ» فرد الصحابة باستغراب: يا رسول الله، آياتي أَحَدُنَا شَهْوَتُهُ وَيَكُونُ لَهُ فِيهَا أَجْرٌ؟ فقال رسول الله: أَرَأَيْتُمْ لَوْ وَصَعَهَا فِي حَرَامٍ أَكَانَ عَلَيْهِ فِيهَا وَزْرٌ؟ فقالوا نعم. فقال: فَكَذَلِكَ إِذَا وَصَعَهَا فِي الْحَلَالِ كَانَ لَهُ أَجْرٌ^(١٧). والقصد من هذا الحديث، أن المسلم إذا فعل أمره

(١٢) في موضوع الشذوذ الجنسي بين الذكور، راجع. النساء ٤/١٦؛ الأعراف ٧/٨٠-٨١؛ الشعراء ٢٦/١٦٥-١٦٦، النمل ٢٧/٥٤-٥٦؛ العنكبوت ٢٩/٢٨-٢٩. في موضوع الشذوذ الجنسي بين الإناث، راجع. النساء ٤/١٥. الوطاء في الحيض

والدبر، راجع. البقرة ٢/٢٢٢. هناك الكثير من الأحاديث الشريفة التي تحرم معاشرته المرأة من الدبر.

(١٣) هناك ما يقرب ٧٠ آية قرآنية حول الأحكام الشرعية المتعلقة بالأسرة. كما يوجد مئات الأحاديث الشريفة المتعلقة بالأسرة.

(١٤) يمكن ذكر من كتاب المبسوط للسرخسي وكتاب الهداية للمرغيناني كمثال على ذلك.

(١٥) يمكن أيضاً ذكر مسلم والترمذي وابن ماجه كمثال على ذلك.

(١٦) سورة الروم ٣٠/٢١.

(١٧) الحجرات ٤٩/١٣.

(١٨) مسلم، «الزكاة»، ١٦.

الدينيوية بما فيها أمور الشهوة بالحلال وبغرض التعبد والبعد عن الحرام، فإن هذا الأمر يتحول إلى وسيلة ثواب. إن الشهوة الجنسية هي إحدى أضعف النقاط في الإنسان، والنكاح (الزواج) هو الوسيلة الشرعية الوحيدة لتلبية هذه الحاجة، فالإسلام يحمي المسلمين من الزنا، وقد فرض على رجال المسلمين ونساءهم، حفظ فروجهم وستر عوراتهم وغيض البصر عن عورات الآخرين^(١٩)، والزواج هو الدرع الذي يحمي من الزنا، وقد أشيد برجل مؤمن رفض دعوة من امرأة جميلة وعالية المقام للزنا قائلاً «إني أخاف الله»^(٢٠): عن أبي أمامة رضي الله عنه قال: إن فتى شاباً أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: «يا رسول الله، ائذن لي بالزنا!» فدنا منه الرسول وقال: «أتحبه لأملك؟» فقال «لا والله، جعلني الله فداءك». فقال الرسول صلى الله عليه وسلم: «ولا الناس يحبونه لأمهاتهم! ولا الناس يحبونه لبناتهم ولا لأخواتهم ولا لعلمتهم ولا لخالاتهم»^(٢١). يظهر في هذا الحديث الشريف، استخدام الرسول صلى الله عليه وسلم العقل وعلم النفس كوسيلة إقناع لإبعاد الشاب عن الزنا.

إن الزنا من الأفعال المحرمة في الأديان والثقافات كافة. كما أن الزنا أمر مخالف لبنية الأسرة، وعائق كبير أمام تأسيس الأسرة، وسبب لهدمها، إذ يعدّ الإسلام أي علاقة خارج الزواج، سواء^(٢٢) كان الشخص متزوجاً أم غير متزوج زناً^(٢٣). ولكن للأسف الشديد يعدّ بعض المجتمعات الغربية في وقتنا الحاضر الزنا على أنه خيانة الزوج لزوجته أو الزوجة لزوجها فقط، ولا يعدّ الزنا كجريمة في تلك المجتمعات، ولكنه يعدّ مبرراً للطلاق في حالة طلب الزوج أو الزوجة. ولا يمانعون العلاقة الجنسية بين الأشخاص غير المتزوجين، كما أنهم يشجعون عليها في إطار الحرية الشخصية والاحتياجات الفطرية، إذ يرون أنه من الممكن استمرار البشرية عن طريق الزنا أيضاً، ولكن الزنا يسبب هلاك المجتمع ويلحق به أضراراً مادية ومعنوية عديدة، مثل: الخصومة والشجار والظلم وفساد الأنساب واختلاطها، وعلى عكس ما يجلبه الزواج من راحة ونظام للطرفين، يجلب الزنا أضراراً كبيرة فردية واجتماعية ودينية وأخرى^(٢٤).

وصف القرآن الكريم عقد النكاح: أي الزواج، بالميثاق الغليظ^(٢٥)، وأكد على ضرورة الالتزام بحدود الله من خلال اتباع القواعد التي فرضها عز وجل في مسائل الزواج والعلاقة الجنسية والطلاق والميراث وغيرها^(٢٦)، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم وأزواجه وأصحابه المؤمنون والمؤمنات التابعون لهم، قدوة حسنة لنا في حياتهم الأسرية.

(١٩) المؤمنون ٢٣ / ٥-٧؛ النور ٢٤ / ٣٠-٣١، الأحزاب ٣٣ / ٣٥.

(٢٠) البخاري، «الأذان»، ٣٦، «الحدود»، ١٩.

(٢١) أحمد بن حنبل، المسند، ٥ / ٢٥٦-٢٥٧.

(٢٢) ووجود فرق في العقوبة التي تطبق على الزاني المحصن وغير المحصن، لا تحمل أهمية من ناحية اعتبار الفعل الواقع زناً.

(٢٣) ولكن العلاقة الجنسية التي تحدث عن طريق الخطأ (الاعتقاد بكونه/ كونها زوجة، إلخ)، لا تعدّ زناً.

(٢٤) عمر نصوحي بيلمان، قاموس الشريعة الإسلامية والمصطلحات الفقهية، ٢، ٤٤-٤٥؛ مصطفى غيتش، «أهمية الأسرة وفوائد

الحياة الزوجية في الشريعة الإسلامية»، مجلة العلوم الاجتماعية، ٥ / ٣٠ (نوفمبر ٢٠١٨)، ٢٨٤.

(٢٥) النساء ٤ / ٢١.

(٢٦) البقرة ٢ / ١٨٧، ٢٢٩-٢٣٠؛ النساء ٤ / ١١-١٣؛ المجادلة ٥٨ / ٤؛ الطلاق ٦٥ / ١.

٣. تأسيس الأسرة عبر النكاح، وحكم النكاح

لقد شجع الدين الإسلامي على النكاح (الزواج)، حيث قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ! مِنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ. فَإِنَّهُ أَغْنَىٰ لِلْبَصْرِ، وَأَخْصَنُ لِلْفَرْجِ»^(٣٧). وفي حديث آخر قال «النُّكَاحُ مِنْ سُنَّتِي. فَمَنْ لَمْ يَعْمَلْ بِسُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي. وتزوجوا. فَإِنِّي مُكَاثِّرٌ بِكُمْ الْأُمَّةَ»^(٣٨) في هذا الحديث الشريف، أمرنا الرسول صلى الله عليه وسلم بالزواج وحذر الذين يرفضون الزواج، وقد ذكر هذا الحديث في الواقعة الآتية: فقد روى البخاري ومسلم عن أنس بن مالك - رضي الله عنه - أنه قال: جاء ثلاث رهط إلى بيوت أزواج النبي صلى الله عليه وسلم يسألون عن عبادة النبي صلى الله عليه وسلم. فلما أُخبروا كأنهم تقالُّوها [أي: عدوها قليلاً]، فقالوا: أئين نحن من النبي صلى الله عليه وسلم؟ قد غفر الله له ما تقدم من ذنبه وما تأخر. قال أحدهم: أما أنا فإني أصلي الليل أبداً. وقال آخر: أنا أصوم الدهر ولا أفطر. وقال آخر: أنا أعتزل النساء فلا أتزوج أبداً. فجاء رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فقال: "أنتم الذين قلتم كذا وكذا؟ أما والله إني لأخشاكم لله وأتقاكم له. لكني أصوم وأفطر. وأصلي وأرقد. وأتزوج النساء. فمن رغب عن سنتي فليس مني". هذا الحديث رفض قطعياً فكرة الرهبة وعدم الزواج بغية التقرب إلى الله^(٣٩)، وبما أن الرسول صلى الله عليه وسلم، أسوة حسنة لنا في كل شيء بما في ذلك مسألة الزواج والحياة الأسرية، فإنه من الخطأ اتباع غيره وعدم الزواج بحجة مهمة؛ مثل: تحصيل العلم والجهاد والمسائل الأخرى، ولكن هناك حالات استثنائية عدّها العلماء عذراً صحيحاً لعدم القدرة على الزواج، ولا يمكن إجبار أي شخص على توضيح مبرره لعدم القدرة على الزواج.

قال الله تعالى: ﴿وَأَنْذِرُوا أَوْلِيَاءَ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ بَنَاتِكُمْ إِذَا قُلْتُمْ لَهُنَّ فُجْرًا لَعَلَّهُنَّ يَتَّقِينَ اللَّهُنَّ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَسِيعٌ عَلِيمٌ﴾ [النور: ٣٢]، وقد ورد في أحد الأحاديث قول رسول الله صلى الله عليه وسلم «ثلاثة حق على الله عونهم: النكاح يريد العفاف، والمكاتب يريد الأداء، والغازي في سبيل الله»^(٤٠)، تحمل هذه الآيات والأحاديث المجتمع مسؤولية التوسط للأشخاص غير القادرين على الزواج ومساعدتهم على الزواج من ناحية، ومن ناحية أخرى، توصي بعدم عدّ الفقر عائقاً أمام الزواج. ومن المناسب فهم النصوص من خلال تقييمها مع حقائق أن الزواج أمر من المفروض أن يكون غير مكلف، وله القدرة على إبعاد الزوجين عن الحرام، وكونه وسيلة للسكينة والطمأنينة، إلى جانب حقيقة أن إمكانية عيش حياة بسيطة والتوكل على الله، وتحديد عدد الأطفال هو أمر

(٢٧) البخاري، «النكاح»، ٣؛ مسلم، «النكاح»، ١؛ أبو داود، «النكاح»، ١؛ الترمذي، «النكاح»، ١؛ النسائي، «النكاح»، ٣؛ ابن ماجه، «النكاح»، ١.

(٢٨) بألفاظ مماثلة: البخاري، «النكاح»، ١؛ مسلم، «النكاح»، ٥؛ ابن ماجه، «النكاح»، ١؛ النسائي، «النكاح»، ٤.

(٢٩) سورة الحديد ٥٧/ ٢٧. وفي هذه النقطة، وجب علينا التذكير بأنه حرم الزواج على بعض رجال الدين في الأديان الأخرى غير الإسلام (الرهبان، إلخ). ولكن من الواضح أن تحريم الزواج أمر مخالف للطبيعة البشرية. وتحريم الطلاق أيضاً.

(٣٠) الترمذي، «فضائل الجهاد»، ٢٠؛ النسائي، «النكاح»، ٥.

متروك لرغبة الزوجين، بخلاف ذلك، من الخطأ الزواج باعتقاد أن الله يغني كل من يتزوج، وبناء عليه التبذير والإنجاب دون تحديد وتفكير، وتميز المجتمعات الإسلامية من غيرها من المجتمعات بفرق بارز وهو مساعدة الأغنياء منهم غير القادرين على الزواج بشكل فردي أو عبر المؤسسات الوقفية لتزويجهم.

ويلاحظ في كتب الفقه، ولا سيما في المصادر الحنفية، وجود التفسيرات الآتية في أحكام الزواج وفقاً لحالات؛ مثل: خطر الوقوع في الزنا، وإمكانية الوفاء بمتطلبات الزواج، وإمكانية الإضرار بالزوج أو الزوجة: فرض النكاح: يفرض النكاح؛ أي الزواج على الشخص الذي قد يقع في الزنا إذا لم يتزوج، لأن النكاح يحمي من الزنا، وكل ما يحمي من الحرام فهو فرض مؤكد. وهذا الحكم بمثابة فرض على الأشخاص الذين لديهم القدرة المادية على دفع المهر والإنفاق ولن يظلموا أزواجهم معهم.

واجب النكاح: وجب النكاح على كل شخص قد يقع في خطر الزنا، ويختلف خطر الوقوع في الحرام وفقاً للحالة، وهذا الحكم بمثابة فرض على الأشخاص الذين لديهم القدرة المادية على المهر والنفقة ولن يظلموا أزواجهم معهم^(٣١).

سنة النكاح: الزواج سنة مؤكدة على كل شخص طبيعي، ويثاب الشخص بزواجه لتلبية احتياجاته الفطرية، ولحماية نفسه وزوجته من الحرام، وتربية أجيال مسلمة، متخذاً الرسول قدوة حسنة له في ذلك. النكاح المباح: النكاح مباح عدّ للشخص الذي قد لا يمكنه الوفاء بمتطلبات الزواج ويتخوف من إلحاقه الأذى والضرر بزوجته، وقد اعتبر النكاح مباحاً عندما يكون الغرض منه تلبية الاحتياجات الفطرية فقط، وليس تطبيق السنة النبوية.

النكاح المكروه: مكروه زواج الشخص الذي قد يعامل زوجته بظلم وبمعاملة غير حسنة، وقد يصل الأمر إلى حد الكراهة التنزيهية والكراهة التحريمية وفقاً لحالة الظلم.

النكاح المحرم: يحرم زواج الشخص الذي من المؤكد أنه سيظلم زوجته أو سيلحق ضرراً بها، حيث إن الظلم والضرر حرام، ويعوق تحقيق الفوائد المرجوة من الزواج. ويسري هذا الحكم على زواج الأشخاص الذين يعانون من أمراض معدية ومميتة كالإيدز والأمراض الممثلة، أو الذين يعانون من اضطرابات قد تؤدي إلى إلحاق ضرر بأحد أعضاء الزوج أو الزوجة أو إلحاق إصابات خطيرة بهم^(٣٢).

وفي الفقه المالكي، حرم الزواج على الأشخاص الذين قد يعانون من ضعف جنسي، وغير القادرين على توفير النفقات، والذين يكتسبون من الحرام، وذلك لأنهم سيلحقون ضرراً بزواجهم. وفي الفقه الشافعي، حرم زواج الرجل السفهية الذي لا يحتاج إلى الزواج (الذي ينفق أمواله دون تدبير)، كما حرم زواج المرأة التي

(٣١) الموسوعة الفقهية، «النكاح»، ٤١ / ٢١٠-٢١٢.

(٣٢) الموسوعة الفقهية، «النكاح»، ٤١ / ٢١٦-٢١٢.

لا تحتاج إلى الزواج والتي لن تستطيع تلبية احتياجات زوجها الجنسية^(٣٣).

٤. الانضمام إلى الأسرة عبر النسب

لقد خلق الله الناس جميعاً من ذكر وأُنثى، وتشكلت البشرية جميعاً من نسلهم^(٣٤)، ووفقاً لذلك، فإن الإنسان ذو نسب صحيح منذ بدء الخليقة، وقد وصفت قرابة الأنساب في القرآن الكريم بمصطلحات ذي رحم/ أرحام، وأحياناً أيضاً بمصطلحات ذي القربى/ الأقربون، والمقصود بذلك صلة القرابة التي تتشكل بسبب الرحم الأساسي، أي التي أسسها الله عز وجل بين الناس منذ الولادة كقدر ليس من اختارهم. أما الزواج، فهو ناتج عن اختار الزوجين بعضهم بعضاً بحرية وإرادة تامة على عكس النسب. والنسب إحدى نعم الله الكبرى على الإنسان^(٣٥)؛ حيث يولد الطفل في الأحوال الطبيعية، وسط مجتمع أسري يتشكل من الأم والأب والأخوات وغيرهم من الأقارب، هذا المجتمع الأسري يتكاتف بشكل طبيعي وضروري للتساند والتضامن مع بعضه بعضاً في جميع مراحل الحياة. وقد أمرنا الله عز وجل بصلة الأرحام وحرّم علينا قطع صلة الرحم^(٣٦). ووفقاً لدرجة القرابة، فرض بين الأقارب أحكام قرآنية تتعلق بالولاية وموانع الزواج وضرورة الالتزام بالنفقة والاشترار في دفع الدية والميراث وغيرها من المسائل. ومن الناحية الطبيعية والمعنوية، يحتاج كل إنسان لمعرفة نسبه. كما أن حفظ النسب أو حفظ النسل أحد الضروريات أو المقاصد الخمس التي تفرضها جميع الأديان وجاءت بها الشريعة الإسلامية أيضاً بغرض توفير حياة طبيعية.

ومن ناحية أخرى، لا يعامل الله الإنسان بنسبه ولكن بعمله، فإذا لم ينفع الإنسان عمله فلن ينفعه نسبه^(٣٧)، ولا فرق بين إنسان وآخر إلا بالتقوى^(٣٨)، وفي يوم القيامة، إذا لم ينفع المرء إيمانه وعمله^(٣٩)، فلن ينفعه أقاربه ونسبه حتى لو كان ابن الرسول صلى الله عليه وسلم^(٤٠).

وفي الحالات العادية، يصبح الأطفال ضمن أفراد الأسرة بولادتهم في تلك الأسرة، وتصبح المرأة التي تلده وأماً للطفل دون أي خلاف من الناحية الدينية والقانونية. ولكن قد يختلف الأمر فيما يتصل بأب الطفل، حيث يصبح الرجل المتزوج من أم الطفل المولود في زواج صحيح، أباً بشرط ولادة الطفل خلال مدة الولادة

(٣٣) الموسوعة الفقهية، «النكاح»، ٤١/ ٢١٥-٢١٦.

(٣٤) النساء ٤/ ١؛ الحجرات ٤٩/ ١٣.

(٣٥) الفرقان ٢٥/ ٥٤.

(٣٦) البقرة ٢/ ٨٣، ١٧٧، ١٨٠، ٢١٥؛ الأنفال ٨/ ٧٥؛ الأحزاب ٣٣/ ٦؛ محمد ٤٧/ ٢٢؛ البخاري «الأدب»، ١٠، ١٣.

(٣٧) أبو داود، «العلم»، ١؛ الترمذي، «القرآن»، ١٠.

(٣٨) الحجرات ٤٩/ ١٣.

(٣٩) البخاري، «الوصاية»، ١١.

(٤٠) الممتحنة ٦٠/ ٣.

الطبيعية (بعد ستة أشهر على الأقل)، بعد الزواج وعدم رد الزوج للطفل باللعان^(٤١)، ويصبح الطفل دون أب في حالة انفصال الزوجين عن طريق اللعان، ولا يمكن رد النسب بأي طريقة أخرى غير اللعان. أما في حالة الطفل مجهول النسب كاللقيط والمنبوذ، يصبح الطفل من نسب الشخص دون الحاجة إلى معلومات مفصلة إذا ادعى الرجل أنه الأب، وإذا كان فارق السن بينه وبين الطفل مناسباً لسن الأبوية (١٢ عاماً على الأقل)، فجهة الترجيح أن يكون الطفل ذا نسب لأحدهم بدلاً من أن يبقى بلا نسب. ولا ينسب الأغلبية العظمى من العلماء، ابن الزنا لنسب والده البيولوجي^(٤٢)، فمن غير المقبول أن يحصل الإنسان على صفة شريفة من الأبوية من وسيلة محرمة كالزنا، كما أن نسبة الطفل إلى أب زانٍ سيشكل للطفل سلبات أكبر من بقاءه بلا أب، علاوة على ذلك، في حالة السماح بإثبات النسب من خلال الزنا، فلا معنى لضروريات النكاح والولادة في نكاح صحيح أو تحريم الزنا بالنسبة للنسب.

٥. التبني

كانت مسألة التبني موجودة قبل الإسلام، فقد كان يتم تبني الأطفال مجهولي النسب أو اليتامى، ويعد الرجل والمرأة المتوليان مسؤولياتها بمثابة والديهم، وقد تبني الرسول صلى الله عليه وسلم، ابناً يسمى زيداً، وعلى الرغم من معرفة أن أباه هو حارثة، إلا أنه كان يسمى باسم زيد بن محمد وليس زيد بن حارثة. وقد وردت الآيات الكريمة الآتية في مسألة التبني: ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرِجَالٍ مِنْ قُلُوبِهِمْ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ أَدْوَابَكُمْ أَلْفِي تَطَاهُرٍ مِنْهُمْ أَمْهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكَ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ ۗ أَدْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَاخْرُؤْهُمْ فِي الدِّينِ وَمَوْلَاهُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ۝﴾ [الأحزاب].

وكما يفهم من الآية الكريمة، فإن التبني الذي حرّمه الإسلام، هو تغيير نسب الطفل المعروف نسبه الحقيقي، واعتباره من نسب الأسرة المتولية رعايته، بخلاف ذلك، فإن التبني بمعنى رعاية الأطفال اليتامى ومجهولي النسب، وتربيتهم والاعتناء بهم ومساعدتهم، هو أمر إنساني وواجب إسلامي ووسيلة للثواب. وتبني الطفل المنسوب لغير المتبني والعناية به وتربيته، بخلاف الأطفال المنسوبين للأب لا يشكل إلزاماً بأحكام مثل: المحرمة وعائق الزواج والميراث، لذلك، عندما يبلغ الابن المتبني أشده، يجب الانتباه إلى مسائل العورة والخلوة كونه غريباً عن الزوج والزوجة الذين تولوا رعايته، ولا يوجد عائق أمام زواج الرجل الذي تولى رعاية الأنتى

(٤١) سيتم تناول مسألة اللعان تحت عنوان الحالات التي تنهي الزواج.

(٤٢) والدليل الأهم على هذا الحكم الحديث الشريف الآتي: «الولد للفراس وللعاهر الحجر». البخاري، «الخصومة»، ٦، «الحدود»، ٢٣، «الأحكام»، ٢٩؛ مسلم، «الرضع»، ٣٦، ٣٧؛ أبو داود، «الطلاق»، ٣٤؛ الترمذي، «الوصايا»، ٥؛ ابن ماجه، «النكاح»،

المتبناة منها أو زواج الذكر المتبنى من المرأة التي تولت رعايته عند بلوغ سن الزواج، ولكن نظراً لاعتبار الطفل المتبنى مثل الطفل المنسوب في الجاهلية، فكانوا يجرمون الزواج من زوجة هذا الشخص المتبنى كزوجة الابن المنسوب أيضاً، وبما أن الإسلام لا يعد الشخص المتبنى مثل الابن المنسوب، فلا يوجد عائق أمام الزواج من زوجة هذا الشخص المتبنى. وقد أزال النبي صلى الله عليه وسلم، هذه العادة الجاهلية بزواجه من السيدة زينب بعد أن طلقها زيد بن حارثة الذي كان الرسول متبنيه^(٤٣)، ويمكن للأسرة المتبنية إعطاء هبة لصالح الابن الذين تبنته وهم على قيد الحياة، كما يمكنهم كتابة ثلث أموالهم في الوصية لهذا الابن بعد وفاتهم. ويمكن للمرأة إرضاع الطفل الذي تم تبنيه لرعايته وتربيته، إذا كان أصغر من أربعة وعشرين شهراً (أصغر من ثلاثين شهراً وفقاً لأبي حنيفة)، وإذا كان يمكنها ذلك (تكفي بعض القطرات وفقاً للمذهب الحنفي)، وذلك لأن هذا الإرضاع سيجعل الرجل والمرأة أبويه في الرضاعة، وبذلك يمكنهم التصرف بأرحية (كالابن المنسوب) في مسائل العورة والخلوة عندما يكبر ويبلغ أشده.

٦. مقابلة ما قبل النكاح (الرؤية الشرعية)

أوصى الرسول صلى الله عليه وسلم، برؤية الرجل للمرأة قبل النكاح، وأكد على أن هذه المقابلة ستكون أفضل وسيلة لتكوين أسرة سعيدة^(٤٤)، وبناءً على ذلك، يجب أن تتم هذه المقابلة وفقاً لحدود العورة والخلوة دون نسيان أنها لما يعقد نكاحها بعد؛ أي ليساً زوجاً وزوجة^(٤٥)، ووفقاً لأغلبية العلماء، فإن العورة هي كل ما خارج اليد والوجه والقدمين.

يطلق في اللغة العربية على مسألة عرض الزواج على امرأة مصطلح الخطبة، وقد نهى الرسول صلى الله عليه وسلم، عرض الزواج على امرأة قبل الحصول على ردها من الذي عرض عليها الزواج قبله^(٤٦)، لأن هذا الأمر قد يؤدي إلى حدوث مشكلات.

كما أن العادات والتقاليد الشائعة في بعض الثقافات، مثل قراءة الفاتحة والخطبة والحننة، ليس عقداً ولا يعدّ نكاحاً إطلافاً، فلا مكان لمثل تلك الممارسات في علم الفقه، وبناءً على ذلك، يجوز فسخ الخطبة وما إلى ذلك لأي سبب كان من قبل الطرفين، وقد تناول الفقه مسألة الهدايا والمهر المدفوع كلياً أو جزئياً في حالة فسخ الخطبة، وأجاز بعض علماء عصرنا، إصدار قرار على الطرف المخطئ لدفع تعويضات في حالة حدوث أضرار بسبب فسخ الخطبة.

(٤٣) الأحراب، ٣٣/٣٧.

(٤٤) مسلم، «النكاح»، ٧٤، ٧٥؛ النسائي، «النكاح»، ١٧؛ الترمذي، «النكاح»، ٥.

(٤٥) «من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فلا يخلونَ بامرأةٍ ليسَ معها ذمٌّ محرّمٌ منها، فإنَّ ثالثَها الشَّيطانُ» البخاري، «النكاح»، ١١١، ١١٢؛ مسلم، «الحج»، ٤٢٤.

(٤٦) البخاري، «السكر»، ٦٤، ٧٠؛ مسلم، «النكاح»، ٥١-٥٦.

٧. اختيار الزوج / الزوجة

ورد في الأحاديث النبوية وكتب الفقه، بعض الخصائص التي يوصى بها أثناء اختيار الزوج أو الزوجة، ويأتي على رأس تلك الخصائص التدين وحسن الخلق، والغرض من ذكر هذه الخصائص والمميزات في المصادر، إعطاء أفكار إيجابية تتعلق بإعطاء نماذج قدوة للشباب، وعدّ الزواج وسيلة لتغيير حياة الزوجين للأفضل.

السمات الموصى بالبحث عنها في الزوجة: حيث قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «تُنكحُ المرأةُ لأربعٍ: لِمَاهِهَا، وَلِحَسَبِهَا، وَلِحُجْمِهَا، وَلِدِينِهَا، فَأَطْفَرُ بَدَاتِ الدِّينِ تَرَبَّتْ يَدَاكَ»^(٤٧). وفي حديث آخر: قال رسول الله: «الدنيا متاع وخير متاعها المرأة الصالحة»^(٤٨). وقال «ليتخذ أحدكم قلبًا شاكراً، ولسانًا ذاكراً، وزوجةً مؤمنةً، تعينه على أمر الآخرة»^(٤٩). وفي أحاديث أخرى، أوصى النبي صلى الله عليه وسلم بالزواج من النساء^(٥٠) البكر الودود الولود^(٥١). ولكن بخلاف السيدة عائشة، تزوج النبي صلى الله عليه وسلم، جميع زوجاته من الأراامل^(٥٢).

وورد في بعض كتب الفقه، أنه من المكروه زواج النساء التي لا يعرف نسبهن، أو اللاتي ولدن بالزنا، أو اللاتي ترعرعن في بيئة سيئة، أو اللاتي زين من قبل^(٥٣)، وفي هذا السياق، يظهر تأكيد الآيات على مصطلح المحصنين والمحصنات على وجه الخصوص^(٥٤).

السمات الموصى بالبحث عنها في الزوج: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إذا أتاكم من ترضون خلقه ودينه فزوّجوه. إن لا تفعلوا تكن فتنة في الأرض وفساد عريض». قالوا: يا رسول الله! وإن كان فيه؟ فقال: إذا جاءكم من ترضون دينه وخلقه فأنكحوه». وكرر الرسول ذلك ثلاث مرات^(٥٥). ويؤكد هذه الحديث على ضرورة البحث عن الخلق والتدين في الزوج.

٨. التكافؤ في الزواج

ناقشت كتب الفقه موضوع التكافؤ في الزواج بين الرجل والمرأة مع قبول وضع المرأة كأساس، وظهر رأيان أساسيان في هذه المسألة:

- (٤٧) البخاري، «النكاح»، ١٥؛ مسلم، «الرضاع»، ٣.
- (٤٨) مسلم «الرضاع»، ٦٤.
- (٤٩) ابن ماجه، «النكاح»، ٥.
- (٥٠) البخاري، «السحر»، ٣٤؛ مسلم «الرضاع»، ٥٥؛ ابن ماجه، «النكاح»، ٧.
- (٥١) أبو داود، «النكاح»، ٣، ١٥؛ ابن ماجه، «النكاح»، ١. «تزوجوا الودود الولود، فإني مكاثر بكم الأمم يوم القيامة». هذه رواية ضعيفة.
- (٥٢) البخاري، «النكاح»، ٩.
- (٥٣) وهبة الزحيلي، الفقه الإسلامي وأدلته (دمشق: ١٤٠٥ / ١٩٨٥)، ١٣ / ٧.
- (٥٤) النساء ٤ / ٢٤-٢٥؛ المائدة ٥ / ٥.
- (٥٥) ابن ماجه، «النكاح»، ٤٦؛ الترمذي، «النكاح»، ٣.

وفقاً لرأي أقلية العلماء، لا يوجد أي آية قرآنية أو حديث نبوي حول مسألة ضرورة وجود تكافؤ في الزواج، وقد رفض بعض العلماء مسألة شرط التكافؤ ومنهم حسن البصري والثوري والكرخي، وأكدوا على عدم وجود أي شرط غير الإيمان، وبناءً على ذلك، في زمن الرسول صلى الله عليه وسلم، يظهر عدم البحث عن أي شرط غير الإيمان للزواج بما في ذلك التكافؤ، وكسر مفهوم شرط التكافؤ الراسخ، على سبيل المثال، زواج بلال الحبشي الذي كان عبداً معتوقاً، بسيدة قرشية، وزواج أبو طيبة وزيد أيضاً.

أما أغلبية العلماء فأكدوا على شرط التكافؤ ولكنهم قيموه كشرط غير لازم لصحة الزواج. وعليه يجب أن تتزوج المرأة من رجل من مستواها أو أعلى، وعدم التكافؤ شرطاً لصحة الزواج، يعني قبول صحة الزواج الذي لم يحقق شرط التكافؤ بلا نقاش، وفيما يتعلق بضرورة تحقيق شرط التكافؤ، يرى أتباع المذهب الحنفي أنه في حالة عدم وجود شرط التكافؤ اللازم من وجهة نظرهم، في مسائل مثل: تاريخ إسلام الأسرة، وحربتها، ونسبها، ومالها، ومهنتها، وما إلى ذلك، فيمكن لولي أمر المرأة الاحتجاج أمام المحكمة لطلب فسخ النكاح، ولكن فشل التكافؤ بعد الزواج لا يضر بالزواج.

وبالنظر للمسائل التي تم ذكرها باسم التكافؤ في الماضي الواردة في كتب الفقه، وكونها موضوعات ثقافية مطروحة للتغيير تبعاً لبنية المجتمع، وأيضاً وجود احترام للحريات واختيارات وترجيحات الأشخاص والاندماج مع الثقافات المختلفة على مستويات كبيرة في وقتنا الحالي أيضاً، نرى أن مسألة زواج المرأة مع من يكافئها، أمر غير ملزم ولكنه بمثابة توصية يمكن تناولها من قبل المحيطين بالمرأة، أما الكلمة الأخيرة فهي للمرأة فقط، ووفقاً لذلك، ليس من الصحيح وجود إلزام للتكافؤ في أي مسألة باستثناء شرط الإسلام أو أن تكون المرأة من أهل الكتاب.

٩. موانع الزواج

تنقسم موانع الزواج في الإسلام إلى نوعين، الأول: موانع تستمر مدى الحياة، والثانية موانع مؤقتة تنتهي بتغيير الشروط. وردت بعض هذه الموانع في الآيات القرآنية^(٥٦) والأحاديث النبوية^(٥٧) بشكل مباشر، وبعض الآخر جاء مبنياً على اجتهادات العلماء، وهناك اختلافات أيضاً في الموضوعات المبنية على الاجتهادات. ويطلق على النساء المحرم الزواج منهن مصطلح «المحرمات»، والمقصود بالحرام هنا، أي المنع والاحترام والحرمة التي يجب أن تولى لهن، حيث إن الزواج بهن، يترتب عليه سلبات عديدة مثل فساد العلاقات الأسرية والتسبب في اختلاط الأنساب، ولهذا السبب. حرمت جميع الأديان والنظم القانونية، على اختلاف التفاصيل، الزواج من بعض الأشخاص.

(٥٦) البقرة ٢/ ٢٢١، ٢٣٠، ٢٣٥؛ النساء ٤/ ٢٢-٢٥؛ المائدة ٥/ ٥؛ الممتحنة ٦٠/ ١١.

(٥٧) مثال: يحرم من الرضاع ما يحرم من النسب» البخاري، «الشهادات»، ٧؛ مسلم، «الرضاع»، ١.

تنقسم موانع الزواج الدائمة في الإسلام إلى ثلاثة أسباب؛ وهي: النسب والرضاعة والزواج. ويمكننا تلخيصها على النحو الآتي:

١. التحريم بالنسب: أي أهل الشخص (الأم، الأب، الجد، الجدة...)، وفروع الشخص (الابن، البنت، الحفيد...)، وفروع الوالدين وأبنائهم (الأخ، الأخت، أبناء الأخوة...)، أبناء الجد والجددة فقط (العم، الخال، العممة، الخالة).

٢. التحريم بالرضاعة: الأصول من ناحية الرضاعة (الأم بالرضاعة، الأب بالرضاعة، الجدة بالرضاعة، الجد بالرضاعة)، فروع الأم والأب بالرضاعة عن طريق النسب والرضاعة أيضاً (الأخوات بالرضاعة وغيرهن)، أبناء الجد والجددة بالرضاعة (الخالة بالرضاعة، العممة بالرضاعة، العم بالرضاعة، الخال بالرضاعة)، أصول الزوجة بالرضاعة (أم الزوجة بالرضاعة، أبو الزوجة بالرضاعة، جدة الزوجة بالرضاعة، جد الزوجة بالرضاعة)، زوجات أصول الرضاعة (زوج الأم بالرضاعة، وزوجة الأب بالرضاعة، وزوج الجدة بالرضاعة، وزوجة الجد بالرضاعة)، زوجات فروع الرضاعة (زوجات الأبناء بالرضاعة والأحفاد بالرضاعة).

ووفقاً لجمهور العلماء، يجب أن تكون الرضاعة خلال أول سنتين (٢٤ شهر)، أما عند المذهب الحنفي، فيجب أن يكون خلال ٣٠ شهراً. وبينما لا تهم كمية الرضاعة في المذهب الحنفي والمالكي، إلا أنه وفقاً للمذهب الشافعي والحنبلي، يجب أن تكون الرضاعة على خمس مرات مشبعات.

٣. التحريم بالزواج (حرمة المصاهرة): أزواج أصول الشخص (زوجات الأب والجد، أي زوجة الأب، وزوج الأم، وأم زوجة الأب أو زوج الأم، وأبوا زوجة الأب أو زوج الأم)، وأزواج فروع الشخص (زوجة الابن، زوج الابنة)، وأصول الزوجة (أبو الزوج أو الزوجة وأم الزوج أو الزوجة...)، وفروع الزوج أو الزوجة (ابن أو ابنة الزوجة)، ولكي تكون ابنة الزوجة محرمة، يشترط أن يدخل الرجل بأمرها بعد عقد النكاح، ووفقاً للمذهب الحنفي، تسري موانع الزواج بين الرجل الذي يزني مع امرأة أو يلمسها بشهوة أو ينظر إلى فرجها بين أصول تلك المرأة وفروعها، وبين تلك المرأة وأصول هذا الرجل وفروعه، كما هو الأمر في الزواج، حيث يقبل المذهب الحنفي أن الزنا يترتب عليه موانع الزواج.

ويمكننا تلخيص موانع الزواج المؤقتة كالآتي: المرأة المتزوجة أو التي تنتظر انتهاء العدة، والمرأة المطلقة ثلاث مرات من نفس الرجل، واختلاف الدين (الرجل غير المسلم والمرأة المسلمة باستثناء نساء أهل الكتاب لرجال المسلمين)، والزواج بالخامسة مع وجود أربع زوجات (يحدد الزواج بأربعة)، والمرأة المنفصلة باللعان أو الملاعنة (يرى بعض العلماء تشكل مانع زواج مدى الحياة في تلك الحالة)، والمرأة وقربيتها (الزواج في آن واحد من نفس الرجل بين الزوجة وأختها أو خالتها أو عمتها، ولا يمكن للرجل أن ينكح المرأة وإحدى قريباتها من النسب أو الرضاعة في آن واحد)، البنت البيولوجية من الزنا (وفقاً للمذهب الحنفي والشافعي)، الزواج أثناء الإحرام (وفقاً للمذاهب الأخرى باستثناء الحنفي).

١٠. أركان النكاح وشروطه

إن ركن عقد النكاح وفقاً للمذهب الحنفي، هو الإيجاب والقبول، أما أركان النكاح وفقاً للمذاهب الأخرى كالآتي: صيغة الإيجاب والقبول، المرأة (الزوجة)، الرجل (الزوج)، ولي أمر المرأة، عدم وجود مانع للزواج. أما المذهب الشافعي، فيرى ضرورة وجود رجلين كشهود، وبعض أتباع المذهب المالكي يعدوا الإشهار والمهر من أركان النكاح، ويصبح النكاح باطلاً إذا لم يتوافر أحد أركانه^(٥٨).

تختلف شروط النكاح وفقاً للمذاهب، فعلى سبيل المثال، يتناول المذهب الحنفي، شروط النكاح على أربع مجموعات نختصرهم كالآتي:

١. شروط الانعقاد: أن يكون الطرفان مؤهلين للنكاح، وإجراء صيغة الإيجاب والقبول وفقاً للأصول

المعمول بها، إذا عقد النكاح وفقاً لهذه الشروط يصبح النكاح منعقداً، بخلاف ذلك يصبح باطلاً، ويمكن تمثيل الطرفين بواسطة آخرين لعقد النكاح، كما يمكن عقد النكاح شفويًا أو كتابياً.

٢. شروط صحة النكاح: عدم وجود مانع أمام زواج الطرفين، عقد النكاح بأسلوب صحيح وفقاً لصيغة

الإيجاب والقبول، وجود الشهود، وجود الرضا والاختيار، وإذا كان النكاح متوافقاً مع هذه الشروط يصبح صحيحاً، بخلاف ذلك يصبح فاسداً، وإذا أزيل سبب فساد النكاح، يصبح صحيحاً، وعُدَّ

النكاح المؤقت غير جائز لكونه مخالفاً لأصول عقد النكاح. ولا يميز نكاح المتعة مقابل دفع المال للمرأة لمدة معينة، سوا الشيعة الجعفرية فقط، ووفقاً للمذهب الحنفي، يجب أن يكون الشهود رجلين أو رجلاً

وامرأتين، أما جمهور العلماء، فيرى ضرورة أن يكون الشهود رجلين عادلين، لا يعدُّ النكاح سرياً إذا عقد بالحد الأدنى من الشهود، ولكن المذهب المالكي، يشترط إعلان الزواج وإشهاره. ويرى أن الزواج

الذي يخفى عن الآخرين ولا يخطر به زواجاً باطلاً، ونظراً للتوقيع على عقد النكاح وتسجيله وفقاً للإجراءات القانونية في وقتنا الحالي، فلا يمكن عدُّ النكاح مخفياً أو سرياً.

٣. شروط النفاذ: يعتمد النكاح الذي عقده منقوص الأهلية، على موافقة ولي الأمر، أما النكاح الذي عقده

شخص آخر غير مخول (فضولي)، فيعتمد على إجازة/ موافقة الأطراف المعنية، إذا كان غير مرتبط بالإجازة يصبح نافذاً، بخلاف ذلك يصبح موقوفاً.

٤. الشروط الإلزامية: يقصد بها عدم امتلاك مبرمي العقد أو ولي الأمر أو الوكيل أو الممثلين الآخرين.

صلاحية فسخ العقد في بعض الحالات، ويطلق مصطلح ملزم على هذا النكاح، أما غير الملزم فهو النكاح الذي يمكن فسخه من طرف واحد.

على سبيل المثال، وفقاً للمذهب الحنفي، يمكن عقد النكاح بين الرجل والمرأة البالغين، بإبداء موافقتهم

(٥٨) راجع الموسوعة الفقهية، «النكاح»، ٤١/٢٣٣، ٣٠١؛ صافت كوسه، «قانون الأسرة» كتيب الشريعة الإسلامية، (أنقرة: دار

غرافيكار للنشر، ٢٠١٨) ٢٨٧.

(الإيجاب-القبول) على الزواج من بعضهم بعضاً في حضور شاهدين ولا حاجة لمأذون، كما لا يشترط إبرام عقد النكاح في حضور رجل دين أو موظف رسمي مخول، ولكن في وقتنا الحاضر، يجب تسجيل عقد النكاح بشكل رسمي لدى الجهات الحكومية المعنية، لأن المرأة قد تصبح ضحية للنكاح غير المسجل رسمياً، كما يمكن استغلال النكاح الشفوي لأغراض سيئة، ويصعب على الجهات المعنية إحقاق الحق في مثل تلك الحالات، وليس من الضروري الإنفاق المادي لإبرام عقد النكاح، ولكن أوصى الرسول صلى الله عليه وسلم، الأشخاص الذين لديهم القدرة المادية، على إطعام الناس المحيطين بهم (تقديم وليمة)^(٤١)، ويجوز ترتيب احتفالات ترفيهية مشروعة في العرس وخصوصاً بين النساء^(٤٢).

إن القاعدة في الإسلام، هي إبرام النكاح في أقصر وقت ودون تعقيد الأمور لتسهيل حياة الطرفين على وجه السرعة، فقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «خير النكاح أيسره»^(٤٣)، ولكن في حقيقة الأمر أصبح النكاح أصعب في وقتنا الحالي بسبب تعنت الأسر في طلب أمور غير ضرورية، وطلب اختبار الدم، والالتحاق بدورة تدريبية للحصول على شهادة، والإجبار على تغريس الأشجار أو دفع مقابله المادي، والإجبار على عقد النكاح في أيام العمل الرسمية فقط، أو تأجيل النكاح بسبب كثافة العمل وغيرها من الأمور، وهناك اعتقاد بإمكانية إبرام النكاح عبر الإنترنت قريباً.

١١. نتائج النكاح الصحيح

تترتب النتائج اللاتية تلقائياً على عقد نكاح صحيح وفقاً لجميع أركانه وشروطه: يجوز للزوجين الدخول في علاقة جنسية مع الامتثال للحدود الإسلامية، ولا يصبح جسد الزوجين عورة على بعضهما بعضاً، ولكن لا يجوز معاشره المرأة من الخلف، أو في الحيض، أو في فترة ما بعد الولادة، ولا في فترة الإحرام.

تحصل المرأة على حق المهر المتفق عليه (المسمى) بين الأطراف، ويجب أن يكون للمهر قيمة مادية تدر النفع، وإذا لم يتم تحديد المهر، تحصل المرأة على مهر المثل، وهو الصداق المقدر للمرأة بمثلها من قريباتها، من جهة أبيها، ثم الأقرب فالأقرب، مع اعتبار الصفات، ويمكن سداد المهر بشكل معجل أو مؤجل وفقاً للاتفاق، ويجب دفع إجمالي المهر في حالة الجماع أو الخلوة الصحيحة أو موت أحد الزوجين. ويعطى نصف المهر للنساء اللاتي طلقن قبل الجماع^(٤٤)، فإذا حدث الطلاق قبل الجماع، ولم يتم تحديد المهر، لا تعطى المرأة مهر المثل، بل

(٥٩) البخاري، «النكاح»، ٦٨ / ٦٩؛ مسلم، «النكاح»، ٨٧.

(٦٠) الترمذي، «النكاح»، ٦؛ النسائي، «النكاح»، ٧٢؛ ابن ماجه، «النكاح»، ٢١.

(٦١) أبو داود، «النكاح»، ٣١.

(٦٢) البقرة، ٢ / ٢٣٧.

تعطى متعة الطلاق وهي تعويض للمطلقة على ما أصابها بسبب الطلاق^(٦٣)، ووفقاً للمذهب الحنفي، الحد الأدنى للمهر ١٠ دراهم، حيث كان يمكن شراء نعتين بهذا المبلغ في ذاك الوقت، ولم يحدد الحد الأعلى للمهر، بل ترك للعادات والتقاليد والاتفاق المتبادل. والمهر ليس مقابلاً لأي شيء، ولكنه يعطى للمرأة كمؤشر عن رغبة الرجل بها بغرض إسعادها، وهو بمثابة هدية أمر بها الله عز وجل (فريضة) يعطيها الزوج بود لزوجته. ويمكن للمرأة عدم طلب المهر إذا أرادت ذلك، وقد تعطي مهرها كله أو جزءاً منه لزوجها^(٦٤)، وعلاوة على نهي الرسول صلى الله عليه وسلم، عن النكاح دون مهر^(٦٥)، فقد أوصى الرجال بإعطاء النساء مهراً ولو خاتماً من الحديد، أو تعليم الزوجة السور التي يحفظها من القرآن الكريم إذا لم يكن لديه مال^(٦٦)، ومن ناحية أخرى، أوصى النبي النساء بضرورة تيسير المهر^(٦٧)، ويجب أن تقيم المرأة التي أخذت مهرها المعجل كاملاً أو المرأة التي أخذت أول قسط منه، في بيت زوجها، ويمكنها الامتناع عن الذهاب إلى بيت زوجها قبل حصولها على المهر المعجل.

تمتلك المرأة حق الحصول على النفقة من زوجها طوال فترة الزواج، والنفقة تشمل المأكل والمشرب والملبس والعلاج والإيواء وما إلى ذلك، كما أن الأب يتحمل أيضاً نفقة الأبناء^(٦٨)، ويمكن للمرأة أيضاً أن تنفق على زوجها أو بيتها أو أبنائها ولكن بشرط رضاها بذلك. ولا تفرض الشريعة الإسلامية على أي من الأطراف أي إلزام بشكل معين للنفقة طالما لم يتنازع الزوجان فيما بينهما ولم يلجؤوا للمحاكم. لا يمكن إجبار المرأة على العمل، ولا يمكنها العمل أيضاً إلا بموافقة زوجها، والمرأة التي تعمل بموافقة زوجها، يسقط عنها مستحقاتها من نفقتها من زوجها.

توجد حرمة للمصاهرة وهي مانعة للزواج بين أصول كل زوج من الزوجين وفروعها. ويعود نسب الطفل الناتج عن زواج صحيح، إلى الأب قانونياً وحقوقياً ما لم يرده الأب، ولا يوجد أي شبهات في نسب الابن من ناحية الأم، حيث إن الأم هي الوالدة. إن مسألة الميراث ثابتة بين الأزواج، ويجب على الرجل متعدد الزوجات، أن يحقق العدالة بين زوجاته. إن مال الزوجة لنفسها، ومال الرجل لنفسه، أي إنه يُعتد بنظام فصل الذمة المالية في الزواج؛ ولهذا السبب، لا يمكن عقد الزواج بغرض المشاركة في المال بعد الزواج، ثم الطلاق بعد فترة قصيرة والحصول على

(٦٣) البقرة، ٢/ ٢٣٦.

(٦٤) النساء ٤/ ٤، ٢٤.

(٦٥) البخاري، «النكاح»، ٢٩.

(٦٦) مسلم، «النكاح»، ٧٦.

(٦٧) أبو داود، «النكاح»، ٣٠، ٣١.

(٦٨) البقرة، ٢/ ٢٣٣.

النفقة مدى الحياة، وبذلك لا تقام دعاوى الطلاق التي تستمر لسنوات طويلة تشارك المال.

١٢. حقوق الزوجة والزوج ومسؤولياتهما

لقد أمر الله عز وجل الزوجين بضرورة إظهار الحب والرحمة كأساس تكوين الأسرة^(٦٩)، والتعامل بالمعروف فيما بينهما^(٧٠). قال رسول الله صلى الله عليه وسلم «خيركم خيركم للنساء»^(٧١). وفي حديث آخر: «خيركم خيركم لأهله وأنا خيركم لأهلي»^(٧٢). هناك الكثير من الأحاديث النبوية الشريفة التي تؤكد على ضرورة المعاملة بالحسنى بين الأزواج، وسنكتفي ببعض هذه الأحاديث:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في حجة الوداع: «أيها الناس! إن لنسائكم عليكم حقاً ولكم عليهن حق. لكم أن لا يواطئن فرشهم غيركم، ولا يدخلن أحداً تکرهونه بيوتكم إلا بإذنكم ولا يأتين بفاحشة، فإن فعلن فإن الله قد أذن لكم أن تعصلوهن وتهجروهن في المضاجع وتضربوهن ضرباً غير مبرح، فإن انتهين وأطعنكم فعليكم رزقهن وكسوتهن بالمعروف، واستوصوا بالنساء خيراً، فإنهن عندكم عوان لا يملكن لأنفسهن شيئاً، وإنكم إنما أخذتموهن بأمانة الله واستحللتم فروجهن بكلمة الله فاتقوا الله في النساء واستوصوا بهن خيراً»^(٧٣). كما أوضح الرسول صلى الله عليه وسلم حقوق المرأة عند زوجها وقال: «أَنْ يُطْعِمَهَا إِذَا طَعِمَ وَأَنْ يَكْسُوَهَا إِذَا اكْتَسَى وَلَا يَضْرِبَ الْوَجْهَ وَلَا يَقْبَحَ وَلَا يَهْجُرَ إِلَّا فِي الْبَيْتِ»^(٧٤).

ونسرد أدناه بعض الروايات التي توضح لطف المرأة ورفقتها مقارنة بالرجل: «استوصوا بالنساء خيراً؛ فإن المرأة خلقت من ضلع وإن أعوج ما في الضلع أعلاه، فإن ذهبت تقيمه كسرته، وإن تركته لم يزل أعوج، فاستوصوا بالنساء»^(٧٥). وفي رواية أخرى: «المرأة كالضلع، إن أقمتهما كسرتها، وإن استمتعت بها استمتعت بها وفيها عوج»^(٧٦).

ورد عن النبي صلى الله عليه وسلم ما يلي فيما يتعلق بمسألة ضرب المرأة: «إني لأكره للرجل يضرب أمته عند غضبه، ولعله أن يضاجعها من يومه»^(٧٧) وقد ذكر أن الرسول صلى الله عليه وسلم لم يضرب خادماً له، ولا

(٦٩) سورة الروم ٣٠ / ٢١.

(٧٠) النساء ٤ / ١٩.

(٧١) الترمذي، «الرضاع»، ١١.

(٧٢) ابن ماجه، «النكاح»، ٥٠.

(٧٣) الترمذي، «الرضاع»، ١١. هذه الأحاديث بمثابة تفسير للآية رقم ٣٤ / ٤ من سورة النساء، وهناك روايات أخرى بألفاظ مماثلة.

(٧٤) أبو داود، «النكاح»، ٤٢.

(٧٥) البخاري، «الأنبياء»، ١.

(٧٦) البخاري، «النكاح»، ٧٩.

(٧٧) مسلم، «الجنة»، ٤٩.

امرأة، ولا ضرب بيده شيئاً. وورد ذلك عن السيدة عائشة زوجة الرسول لمدة عشرة أعوام^(٧٨). «روى إياس بن عبد الله بن أبي ذباب عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تضربن إماء الله. فجاء عمر إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله قد ذُئِر النساء على أزواجهن. فأمر بضرهن فضرين فطاف بآل محمد صلى الله عليه وسلم طائف نساء كثير فلما أصبح قال: لقد طاف الليلة بآل محمد سبعون امرأة كل امرأة تشتكي زوجها فلا تجدون أولئك خياركم»^(٧٩).

«لا يفرِّك مؤمن مؤمنة، إن كره منها خلقاً رضي منها آخر»^(٨٠).

عن أبي هريرة رضي الله عنه سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم: أي النساء خير؟ قال صلى الله عليه وسلم: «التي تسره إذ نظر، وتطيعه إذا أمر، ولا تخالفه في نفسها وماله بما يكره» ثم قرأ النبي الآية رقم ٣٤ / ٤ من سورة النساء^(٨١).

وفيما يأتي بعض الأحاديث الموجهة للنساء: «يا معشر النساء تصدقن فإني رأيتكن أكثر أهل النار. فقلن: وبِمِ ذلك يا رسول الله؟ قال: تكثرن اللعن، وتكفرن العشير»^(٨٢). «إذا ماتت المرأة وزوجها راضٍ عنها دخلت الجنة»^(٨٣) «إذا صلَّت المرأة خمسها، وصامت شهرها، وحفظت فرجها، وأطاعت زوجها، قيل لها: ادْخُلِي الجنة من أي أبواب الجنة شئت»^(٨٤). وقد وضحت حدود الطاعة كالاتي: «لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق، إنما الطاعة في المعروف»^(٨٥).

لم يفرض الإسلام نوعاً محددًا من الأسرة، بل إنه سمح بمرونة تعتمد على الموافقة المتبادلة، وبذلك قد تختلف حقوق الزوج والزوجة ومسؤولياتها وفقاً للشروط والأعراف والتقاليد والموافقة المتبادلة، فلم ينفك الإسلام عن ممارسات مثل انتقال الزوج إلى بيت الزوجة، أو تولي الزوجة مسؤوليات النفقات، وكمثال على ذلك، فقد انتقل الرسول صلى الله عليه وسلم للعيش في بيت السيدة خديجة.

١٣. مسؤوليات الوالدين تجاه الأبناء

إن أساس مسؤوليات الوالدين تجاه الأبناء، هو تربيهم كأبناء صالحين^(٨٦) وفقاً لغرض خلق الله لهم. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾ [التحريم: ٦]. ذكر المفسرون أن المقصود بهذه

(٧٨) ابن ماجه، «النكاح»، ٥١.

(٧٩) أبو داود، «النكاح»، ٤٢. أيضاً، راجع ابن ماجه، «النكاح»، ٥١.

(٨٠) مسلم «الرضاع»، ٦١.

(٨١) النسائي، «النكاح»، ١٤؛ ابن ماجه، «النكاح»، ٥؛ أبو داود، «الزكاة»، ٣٢.

(٨٢) البخاري، «الحيض»، ٦.

(٨٣) الترمذي، «الرضاع»، ١٠.

(٨٤) أحمد بن حنبل، «المسند»، ١/١٩١، (رقم. ١٦٦١).

(٨٥) البخاري، «الآحاد»، ١.

(٨٦) سورة الذاريات ٥١/٥٦.

الآية الكريمة أن الإنسان يحمي نفسه من النار بترك المعاصي والالتزام بطاعة الله، كما يحمي أسرته بجعلهم هم أيضاً يفعلون ذلك^(٨٧). كما قال الله تعالى ﴿قُلْ إِنَّ الْخَيْرَ مِنَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَنْفُسُهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ﴾ [الزمر: ١٥]. وقال الله تعالى أيضاً ﴿قُلْ إِنْ كَانَتْ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَأَخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرْتَفِئُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾ [التوبة: ٢٤].

وقال الله عز وجل مخاطباً الرسول ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا تَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى﴾ [طه: ١٣٢]. وقد شرح الرسول صلى الله عليه وسلم، مسؤوليات الزوج والزوجة في المنزل قائلاً: «كلكم راع، وكلكم مسؤول عن رعيته. الإمام راع ومسؤول عن رعيته. والرجل راع في أهله ومسؤول عن رعيته. والمرأة راعية في بيت زوجها ومسؤولة عن رعيتها. والخادم راع في مال سيده ومسؤول عن رعيته. فكلكم راع ومسؤول عن رعيته»^(٨٨).

يمكننا القول إن حقوق الطفل تبدأ باختيار زوجة صالحة تكون أمًا له، وعندما يولد يجب اختيار اسم جيد له، فقد أمر النبي صلى الله عليه وسلم، بتغيير الأسماء سلبية المعنى التي تجرح اعتبار حاملها^(٨٩)، ويجب تربية الأبناء تربية صالحة على الأخلاق^(٩٠)، وكسب العيش بالحلال، وأن يكونوا قدوة صالحة بأقوالهم وسلوكياتهم، وتشجيعهم على البعد عن المعاصي، وعمل الخيرات، وعبادة الله والصلاة^(٩١)، وتعليمهم ومساعدتهم في اكتساب مهن وفقاً لشرط المرحلة الزمنية.

يجب عدم التفرقة بين الأبناء في موضوع؛ مثل: توزيع المال (الهبة) والاهتمام، دون وجود سبب وجيه ومعقول لذلك، فقد طلب النعمان بن بشير من رسول الله صلى الله عليه وسلم، أن يصبح شاهداً على إعطائه جزءاً من ماله إلى أحد أبنائه، وعندما سأله الرسول عن ما إذا أعطى أبنائه الآخرين نفس المقدار، قال له: لا، فرفض الرسول أن يشهد له، وقال له: «أعد هذه الأموال، وتصرف بالعدل بين أبنائك، ولا تجعلني شاهداً على ظلمك»، فراجع النعمان عن ذلك^(٩٢)، وفي تفسيرهم لهذا الحديث، رأى بعض العلماء أن العدل بين الأبناء مستحب، والتفريق بينهم مكروه. وبعضهم الآخر، يرى أن العدل بينهم واجب، والتفريق بينهم محرم، علاوة

(٨٧) الزمخشري، الكشاف، (بيروت، ١٤٠٧)، ٥٦٨/٤.

(٨٨) البخاري، الجمعة، ١١، «الاستقراض»، ٢٠، «النكاح»، ٨١، ٩٠، «أحكام»، ١؛ مسلم، «الإمارة»، ٢٠.

(٨٩) أبو داود، «الأدب»، ٦١، «الموطأ»، «الاستئذان»، ٢٤.

(٩٠) قال رسول الله «من كان له ثلاث بنات يؤويهن ويكفيهن ويرحمهن فقد وجبت له الجنة». أبو داود، «الأدب»، ١٢٠، ١٢١.

(٩١) أبو داود، «الصلاة»، ٢٥، ٢٦. لمراجع نصائح لقمان الحكيم لابنه فيما يتعلق بالصلاة وبعض المسائل الأخرى، راجع. لقمان ١٧/٣١.

(٩٢) البخاري، «الهبة»، ١٠-١٢؛ مسلم، «هبات»، ٩، ١٣، ١٩. يوجد اختلاف ألفاظ في الروايات.

على ذلك، فإن مسألة إعطاء الذكر من حظ الأنثيين كما هو وارد في شرع الميراث، أو التوزيع المتساوي بينهم، أمر جدليّ، والرأي الأغلب يصب في اتجاه التوزيع المتساوي^(٩٣)، ويرجح الرأي القائل إن حظر التفريق بين الأبناء هو مبدأ عام يسري في الشروط الطبيعية، ولكن يمكن التصرف على نحو مختلف أحياناً بحجج صحيحة ومعقولة وفقاً للضرورة القصوى^(٩٤).

وقد خضع موضوع ضرورة مساعدة الأب لابنه على الزواج للنقاش، فبينما ذكر في المذهب الحنفي والشافعي أنه يمكن إجبار الأب على ذلك، ذكر في المذهب الحنبلي أنه يجب على الأب مساعدة ابنه على الزواج في إطار النفقة، إذا كان الأب هو من يتحمل نفقة الابن^(٩٥). وفي هذه المسألة، يمكننا القول إن الحكم قد يتغير وفقاً للحالة، حيث تعد مساعدة الأب ذي القدرة ابنه على الزواج عند وصوله للسن المناسب، أمراً مستحباً حتى قيل إنه واجب. ويحمل موضوع تزويج الابنة أهمية خاصة من ناحية المدافعين عن الرأي الذي ينص على إمكانية تزويج البنات من قبل ولي أمرها فقط، وخصوصاً في المذهب الشافعي، ويجب أن يفهم من المقصود بالتزويج هنا، هو الاحتياجات الأساسية كالمهر والإيواء وما إلى ذلك، وليس إقامة العرس، كما يستحب أن يساعد الوالدان الابن على اختيار الزوجة الصالحة وتوجيهه نحو الطريق الصحيح.

يتولى الأب صلاحية التصرف في الابن وماله عن طريق ولايته عليه، أما الأم فتتولى مسؤولية رعاية الابن والاهتمام به عن طريقة حضانتها له، وفي حالة عدم وجودهما، تنتقل هذه المسؤوليات إلى الأقرباء الآخرين بالترتيب الوارد في كتب الفقه، وعند الضرورة، يمكن للقاضي تعيين شخص مناسب لهذه المسؤوليات.

١٤. مسؤوليات الأبناء تجاه الوالدين

لقد أمرنا الله عز وجل في القرآن والسنة بضرورة معاملة الوالدين بالحسن، وشكرهما، وعدم نهرهما، والرفق بهما عند الكبر، حتى إن القرآن الكريم نهانا عن قول «أفّ» كإشارة إلى الضجر أثناء تلبية طلباتها واحتياجاتها^(٩٦)، إذ يعد عقوق الوالدين من الكبائر^(٩٧)، ولا يمكن معصيتهما إلا فيما يخالف شرع الله مثل الكفر والشرك بالله، أو الظلم أو الكذب، أو شهادة الزور^(٩٨). وذكر الله في كتابه الكريم أنه لن تفيّد طاعة المخلوق في

(٩٣) ابن قدامة، المغني، ٦/ ٢٥٦-٢٥٩.

(٩٤) شيخ زاده داماد أفندي، مجمع الأنهر في شرح ملتقى الأبحر (إسطنبول)، ٢/ ٦١٠.

(٩٥) ابن قدامة، المغني، ١١/ ٣٨٠.

(٩٦) النساء ٤/ ٣٦؛ الأنعام ٦/ ١٥١؛ الإسراء ١٧/ ٢٣-٢٤؛ العنكبوت ٢٩/ ٨؛ لقمان ٣١/ ١٤-١٥؛ الأحقاف ٤٦/ ١٥-١٨؛

البخاري، «الأدب»، ١؛ مسلم، «الإيمان»، ١٣٧.

(٩٧) البخاري، «الأدب»، ١؛ مسلم، «الإيمان»، ١٤٣، ١٤٤.

(٩٨) النساء ٤/ ١٣٥؛ التوبة ٩/ ٢٣، ٢٤، ١١٤؛ الممتحنة ٦٠/ ٤.

معصية الخالق يوم القيامة سواء كانت طاعة الوالدين للأبناء أم طاعة الأبناء للوالدين^(٩٩).

وذكر بعض العلماء أن مسؤولية مساعدة الأب أو الأم على الزواج، إذا كانا بحاجة للزواج وليس لهما قدرة مالية، تقع على عاتق الأبناء.

١٥. المسؤولية تجاه الأقارب

إن صلة الرحم إحدى أهم النعم التي أنعم الله عز وجل بها علينا، وأمرنا الله تعالى بضرورة صلة الرحم ومعاملتهم بالمعروف والتحلي بالعرفو والتسامح في المعاملات^(١٠٠)، ولقد أمرنا الله تعالى بعدم قطع الأرحام، وحذرنا من أن قطع الأرحام قد يمنعنا من دخول الجنة^(١٠١)، وحثنا على زيارة من يقطعنا أيضاً^(١٠٢)، كما ذكر أن صلة الأرحام تزيد الرزق^(١٠٣) ومساعدتهم تكسبنا ثواباً مضاعفاً^(١٠٤)، وأكد الله تعالى على ضرورة مراعاة الجيران^(١٠٥) واليتامى من الأقارب على وجه الخصوص^(١٠٦)، وتنص شريعة الموارث الإسلامية، على أن الأقارب يرثون بعضهم بعضاً وفقاً لدرجة القرابة^(١٠٧).

ومن الواجبات اللازمة تحذير الأقارب في الأمور الدينية والإيمانية^(١٠٨)، إذ يجب عدم الانحراف عن العدل أو شهادة الزور لصالح الأقارب^(١٠٩)، فلن يجاسب أحد بذنوب الآخر حتى ولو كانوا أقارب^(١١٠)، وقال الله تعالى أيضاً ﴿قُلْ إِنْ كَانَتْ آبَاءُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَبِجَارَةٍ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرْتَفِئُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾ [التوبة: ٢٤]

١٦. تعدد الزوجات والعدل بينهما

كان تعدد الزوجات أمراً شائعاً في المجتمع العربي الجاهلي قبل الإسلام والعديد من المجتمعات الأخرى

(٩٩) لقمان ٣١/٣٣.

(١٠٠) البقرة ٢/٢١٥؛ النساء ٤/٨، ١٠، ١١؛ الرعد ١٣/٢١، ٢٥؛ النور ٢٤/٢٢؛ محمد ٤٧/٢٢.

(١٠١) البخاري، «الأدب»، ١١؛ مسلم، «البر»، ١٨، ١٩.

(١٠٢) البخاري، «الأدب»، ١٣.

(١٠٣) البخاري، «الأدب»، ١٢؛ مسلم، «البر»، ٢٠، ٢١.

(١٠٤) النسائي، «الزكاة»، ٨٢؛ الترمذي، «الزكاة»، ٢٦.

(١٠٥) النساء ٤/٣٦.

(١٠٦) البلد ٩٠/١٤-١٦.

(١٠٧) الأنفال ٨/٧٥. وتتناول لاحقاً موضوع وراثته الأقارب لبعضهم البعض بشكل مفصل.

(١٠٨) الشعراء ٢٦/٢١٤.

(١٠٩) النساء ٤/١٣٥؛ الأنعام ٦/١٥٢.

(١١٠) سورة فاطر ٣٥/١٨.

ولم يكن هناك حد معين للزوجات، ولكن عندما جاء الإسلام، حدد عدد الزوجات بأربع وفرض شرط العدل بينهن، وأمر الله من يخاف ألا يعدل بين الزوجات، بالاكْتفاء بزوجة واحدة أو ما ملكت يمينه^(١١١)، فقال الله في كتابه العزيز: ﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَدْرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ﴾ [النساء: ١٢٩].

وبعد أن حدد الرسول الأيام بين زوجاته قال: «اللهم هذا قسمي فيما أملك فلا تلمني فيما تملك ولا أملك». روته السيدة عائشة وقالت: كان يقصد قلبه بقوله فيما تملك ولا أملك^(١١٢). هذا الحديث يوضح أن العدالة التي أمرنا بها هي العدالة المالية، أما الحب فلا يمكن توزيعه بشكل متساوٍ، فقد كان النبي صلى الله عليه وسلم يقيى عند إحدى الزوجات في يوم الأخرى بعد موافقتهن^(١١٣)، وعند الزواج كانت زوجته بكراً، كان يقيى عندها سبعة أيام، أما إذا كانت أرملة، فكان يقيى عندها ثلاثة أيام^(١١٤)، وكانت تحدث غيرة بين زوجات النبي صلى الله عليه وسلم، بسبب بقاء النبي لدى إحدى الزوجات والأمور المماثلة^(١١٥). ولقد حذر النبي الزوج الذي لا يعدل بين زوجاته قائلاً: «من كان له امرأتان يميل مع إحداهما على الأخرى جاء يوم القيامة وأحد شقيه ساقط»^(١١٦).

يحق للمرأة أن ترفض تعدد الزوجات، كما يمكنها أن تشتترط على الرجل عدم الزواج عليها قبل عقد النكاح. وإذا قبل الرجل هذا الشرط، فيجب عليه الالتزام بذلك بعد الزواج. بخلاف ذلك يعدّ خلفاً بوعده وظالماً لزوجته وغير عادل. ولكن اختلف الفقهاء في مسألة ما إذا كان يتوجب على الزوج الحصول على موافقة الزوجة الأولى إذا رغب في الزواج مرة أخرى، وما إذا كان شرط الزوجة على الزوج بعدم الزواج عليها ملزماً شرعياً أم لا. وقيل إذا تم تسجيل شرط عدم الزواج مرة أخرى، مآخل الزوج بهذا الشرط، فقد يعد ذلك سبباً للتفريق؛ فقد رفضت السيدة فاطمة، بنت الرسول صلى الله عليه وسلم، زواج زوجها علي بن أبي طالب رضي الله عنه مرة أخرى، وبالفعل تراجع علي بن أبي طالب عن الزواج مرة أخرى^(١١٧). ولكن بعد وفاة السيدة فاطمة تزوج علي بن أبي طالب رضي الله عنه، وتعددت زوجاته، إلا أن في المجتمعات التي يسيطر عليها تقليد تعدد الزوجات، لا يمكن للمرأة مجرد التفكير في وضع شرط عدم الزواج مرة أخرى للرجل، وفي مثل هذه البيئة، سيكون من الخطأ اعتبار عدم وجود هذا الشرط بمثابة موافقة من المرأة على تعدد الزوجات منذ البداية.

(١١١) النساء ٤/٣.

(١١٢) أبو داود، «النكاح»، ٣٩؛ الترمذي، «النكاح»، ٤٢.

(١١٣) البخاري، «النكاح»، ٩٨؛ مسلم، «الرضاع»، ٤٦؛ أبو داود، «النكاح»، ٣٩.

(١١٤) البخاري، «النكاح»، ١٠٠؛ مسلم، «الرضع»، ٤١؛ أبو داود، «النكاح»، ٣٥. السيدة عائشة هي الوحيدة التي تزوجها بكراً من بين زوجاته.

(١١٥) مسلم «الرضاع»، ٤٦.

(١١٦) ابن ماجه، «النكاح»، ٤٧؛ أبو داود، «النكاح»، ٣٨، ٣٩؛ الترمذي، «النكاح»، ٤٢.

(١١٧) البخاري، «النكاح»، ١٠٩.

١٧. الجماع وحدوده بين الزوجين

يباح للزوجين الجماع بعد عقد النكاح، وقد شبهت المرأة بالحقل الذي يزرع ويحصد، ووفقاً لذلك، يجب أن يتم هذا الجماع المباح في الوقت الطبيعي وعبر الأعضاء التناسلية (الفرج)، وقد حرم الله الجماع في الحيض^(١١٨) أو من الدبر^(١١٩)، ويجب ألا توافق الزوجات على ما يطلبه الأزواج إذا ما خالف شرع الله، لأن الرسول صلى الله عليه وسلم قال «لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق إنما الطاعة في المعروف»^(١٢٠).

امتناع الرجل عن المرأة دون رضاها، مكروه ومحرم، ومن ناحية أخرى، هناك روايات عديدة عن ضرورة عدم رفض المرأة دعوة زوجها للجماع دون عذر، ومن هذه الروايات: «إذا دعا الرجل امرأته إلى فراشه فأبت أن تحيى لعنتها الملائكة حتى تصبح»^(١٢١). وفي رواية أخرى: «إذا دعا الرجل زوجته لحاجته، فلتأته وإن كانت على التنور»^(١٢٢) وفي رواية أخرى: «لا تصم المرأة وبعلمها شاهد إلا بإذنه، ولا تأذن في بيته وهو شاهد إلا بإذنه»^(١٢٣).

١٨. الحرمات بين الأسرة

إن مراعاة الحرمات بين أفراد الأسرة، هي إحدى أهم المسائل التي تخص الأسرة. والحرمات: هي الخصوصية أو المجالات الخاصة بكل شخص التي ولا يريد اطلاع الآخرين أو معرفتهم بها. وقد نص الإسلام على ضرورة عدم دخول البيوت دون إذن من أهلها^(١٢٤)، وستر العورة وغيض البصر^(١٢٥) والنهي عن التجسس للحفاظ على حرمات وخصوصية الأشخاص، ويجب ألا ننسى أن الإسلام عدّ كل قريب غير محرم مثل أخي الزوج، كشخص غريب^(١٢٦)، والمسائل الخاصة بين الزوج والزوجة تدخل في إطار المحرمية والخصوصية ويجب أن تبقى سرّاً بينهما ولا يعلم بها الآخرين^(١٢٧).

الحرمات يقصد بها أن يكون الشخص حرماً، والمحرم: هو الشخص القريب المحرم نهائياً زواجه من المرأة، وليس كل قريب محرم، فلا يعدّ المحارم بسبب مانع الزواج المؤقت محارم دائمين كأخي الزوج وأخت الزوجة.

(١١٨) البقرة، ٢/ ٢٢٢-٢٢٣.

(١١٩) الترمذي، «الطهارة»، ١٠٨٤.

(١٢٠) البخاري، «الآحاد»، ١.

(١٢١) البخاري، «بدء الخلق»، ٧.

(١٢٢) الترمذي، «الرضاع»، ١٠.

(١٢٣) البخاري، «النكاح»، ٨٤، ٨٦.

(١٢٤) النور ٢٤/ ٢٧-٢٩؛ البخاري، «الاستئذان»، ١٣.

(١٢٥) النور ٢٤/ ٣٠-٣١، ٦٠؛ الأحزاب ٣٣/ ٥٩.

(١٢٦) الترمذي، «الرضاع»، ١٦.

(١٢٧) مسلم، «النكاح»، ١٢٣-١٢٤؛ أبو داود، «الأدب»، ٣٢؛ أبو داود، «النكاح»، ٥٠.

والأجنبي: هو الذي ليس من محارم المرأة، أي يمكنه الزواج بها، وعند مراجعة الآيات المعنية^(١٢٨) وما ورد في كتب الفقه، يمكننا فهم أن محارم المرأة هم: الأب، الجد، والد الزوج، الابن، أبناء الزوج من الزوجات الأخريات، الأخ، أبناء الأخ، وأبناء الأخت، العم، الخال، الأخ بالرضاعة، الأب بالرضاعة، زوج الابنة.. أما المحارم بالنسبة للرجل هم: الأم، الجدة، الابنة، الأخت، الخالة، العممة، بنات الأخ وبنات الأخت، الأم بالرضاعة، البنت بالرضاعة، الأخت بالرضاعة، أم الزوجة، ابنة الزوجة التي دخل بها من زوج آخر، زوجة الابن، زوجة الأب...

تعد أحكام العورة والتستر بين المحارم أخف مقارنة بالأجانب غير المحارم، عورة الرجل: ما بين السرة والركبة. فبينما يعدّ المذهب الحنفي الركبة ضمن العورة، يرى المذهب الشافعي أن السرة عورة، ويعد رفع الستر عن ما فوق الخصر مكروه ما لم يكن ضرورياً، عورة المرأة على المحارم: ما بين السرة والركبة ومنطقة الظهر، ولا يعدّ الرأس أو الصدر أو ما تحت الركبة ضمن العورة. وعورة المرأة على النساء الأجانب: ما بين السرة والركبة، أي مثل عورة الرجل. ويعدّ بعضهم عورة المرأة تجاه نساء غير المسلمين كعورتها تجاه الرجال الأجانب، وبعضهم الآخر يعدّها كعورتها تجاه نساء المسلمين.

حدود العورة هي الحدود الدنيا، ويتطلب حسن الخلق والأدب والتحضر أن يكون الإنسان أكثر حيطة وحساسية، فيجب ألا يكون الغرض من الملابس تغطية العورة فقط، بل يجب أن تكون الملابس حشيمة لا تظهر ما بداخلها، ولا تلتصق بالجسد، ولا تظهر الأعضاء، كما يجب أن يكون الإنسان أكثر تديباً وحيطة بجانب الأشخاص الآخرين حتى ولو كانوا أقارب. ومن الضروري تعليم الأطفال العورة والاحتشام. وفي الأحاديث الشريفة، ورد عن الرسول صلى الله عليه وسلم أنه يجب الفصل بين الأبناء من سن سبعة أو عشرة^(١٢٩).

والآية التالية توضح الحرمات بين أفراد الأسرة: ﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لِيَسْتَأْذِنُوا وَالَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْتَاعُوا الْغُرُوبَ لَكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ [النور: ٥٨]

ويجب مراعاة أحكام العورة والتستر والخلوة على نحو أكبر وخصوصاً في الحالات التي تكون فيها الأسرة كبيرة، أو في حالة إقامة أكثر من أسرة في منزل واحد، ووجود ضيوف أجنبى باستمرار، إضافة إلى ذلك، في حالة تربية أسرة ما لطفل ليس من أبنائهم، فيجب عليهم التعامل معه كأجنبي عندما يصل سن البلوغ، ومراعاة مسألة الحرمات في المواقع الإلكترونية والبيئات الافتراضية بقدر مراعاتها في الحياة الواقعية من الأمور

(١٢٨) النساء ٤/ ٢٢-٢٤؛ النساء ٢٤/ ٣١.

(١٢٩) أبو داود، «الصلاة»، ٢٦.

المهمة التي لا يجب تغافلها.

١٩. المشكلات الأسرية وأساليب حلها

يستخدم مصطلح نشوز للتعبير عن التصرفات الخاطئة التي يقوم بها أحد الزوجين التي قد تؤدي إلى هدم الأسرة، وإذا كان النشوز متبادلاً بين الزوجين، فيطلق عليه مصطلح الشقاق.

وتوضح الآية الكريمة الآتية حالة نشوز الزوجة: ﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالَّذِينَ نَكَحْتُمْ فَلِذَلِكَ كَفْتُمْ مَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّيِّئَاتِ فَسُورَهُنَّ فِعْظُهُنَّ وَأَهْجُرُهُنَّ فِي الْمَصَاجِعِ وَأَضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْتَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً﴾ [النساء: ٣٤].

كما توضح الآية الكريمة الآتية حالة نشوز الزوج: ﴿وَإِنْ أَمْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوراً أَوْ إِعْرَاضاً فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحاً وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً﴾ [النساء: ١٢٨].

وتوضح الآية الكريمة التالية حالة النشوز المتبادل بين الزوج والزوج (شقاق): ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْتِهِمَا فَأَبْغُوا حَكْماً مِنْ أَهْلِهِمْ وَحَكْماً مِنْ أَهْلِهِمْ إِنْ يُرِيدُوا إِصْلَاحاً يُوَفِّقُ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً﴾ [النساء: ٣٥].

يفهم من الآيات المذكورة أعلاه أنه في حالة تعثر حل المشكلات الأسرية وصعوبة استمرار الزواج، يمكن اتخاذ الإجراءات التي تنهي الزواج؛ بمعنى أنه يحق للزوج تطليق الزوجة، كما يحق للزوجة طلب الخلع أو التفريق من المحكمة بمبرر معقول (قصور جنسي، إلخ).

٢٠. الحالات التي تنهي الزواج

يعد الانفصال مشروعاً كآخر حل شرعي لإنهاء الزواج الذي تعثر استمراره رغم كل المحاولات، ولا يوجد في الإسلام ما يفرض على شخص البقاء متزوجاً مع نفس الشخص مدى الحياة كما هو الأمر في الزواج الكاثوليكي، حيث إن حظر الطلاق مخالف للطبيعة كما هو الأمر في حظرهم الزواج على رجال الدين.

ونوضح اختصاراً الحالات التي تنهي الزواج في الشريعة الإسلامية كالآتي:

الطَّلَاقُ: يكون الطلاق من طرف واحد، وهو وصف عارضي في الشريعة الإسلامية، فالأساس هو عقد النكاح بغرض استمراره مدى الحياة. والطلاق هو الوسيلة الأخيرة التي يمكن اللجوء إليها عند تعثر استمرارية الزواج. وقال الرسول صلى الله عليه وسلم «أبغض الحلال عند الله الطلاق»^(١٢٠). وتكون عصمة

(١٣٠) ابن ماجه، «النكاح»، ١.

الطلاق في يد الزوج، ويحق له الطلاق ثلاث مرات، وبعد الطلاق ثلاث مرات، لا يمكنه الزواج بنفس المرأة مرة أخرى، إلا إذا تزوجت المرأة برجل آخر، ثم طلقت منه أو مات زوجها، تمكنها أن تتزوج بزوجها السابق مرة أخرى^(١٣١)، ويفسر بعضهم إعطاء عصمة الطلاق للزوج، على أنه أمر متعلق بالمسؤوليات الملقاة على عاتق الزوج في المجتمع والأسرة، والخصائص التي يمتلكها الرجل فطرياً بشكل عام، ولكن يمكن للرجل أن يعطي عصمة الطلاق (تفويض الطلاق) لزوجته، وفي تلك الحالة، تستمر عصمة الطلاق لدى الرجل، ويصبح لدى الطرفين صلاحية الطلاق من طرف واحد^(١٣٢)، ويمكن القول إن في هذه الحالة، تضاعف احتمالية انتهاء الزواج، ولكن في أنظمة القانون الغربية والتركية في وقتنا الحالي، تمتلك المحكمة فقط صلاحية الطلاق، ولا يملك الزوجان سوى تقديم طلب الطلاق للقاضي. وذكر جمهور العلماء أنه ليس من الضروري وجود شهود على الطلاق^(١٣٣)، على عكس عقد النكاح، حيث إن وجود الشهود شرط وركن للنكاح الصحيح، وعلى هذا النحو، يلاحظ أن الطلاق أسهل بكثير مقارنة بسهولة النكاح، ولا يمنع الزوجان من استخدام صلاحية الطلاق بشكل خاطئ، وأخذ قرارات فورية لا يمكن الرجوع فيها، ولا يشجعهم على الدقة والحذر في استخدام هذه الصلاحية، سوى شعورهم بالمسؤولية تجاه الله عز وجل.

يتغير حكم الطلاق وفقاً للحالة كتغير حكم النكاح؛ فعلى سبيل المثال. عُدَّ الطلاق مندوباً في حالة إصرار المرأة على ارتكاب الذنوب في المسائل الدينية، أو طلب الانفصال بسبب شقاق المرأة، ويكون الطلاق مباحاً لأسباب مثل النشوز وعدم التفاهم أو الضعف الأخلاقي أو انتهاء الحب، أما الطلاق دون مبرر أو دون وجود سبب منطقي، فيعتبر حراماً وفقاً لبعض العلماء ومكروهاً وفقاً للبعض الآخر بسبب ما تتعرض له المرأة من أضرار، ويمن المؤكد أن الطلاق بما يخالف ما ورد في السنة (الطلاق في الحيض أو بعد العلاقة الجنسية، إلخ)، يعد محرماً^(١٣٤).

الْفَسْخُ: هو انفساخ عقد النكاح الصحيح لأسباب معينة، وقد يحدث الفسخ تلقائياً أو بحكم القاضي، يحدث الفسخ تلقائياً في حالة ظهور مانع للزواج بين الطرفين (أخوة الرضاعة وما إلى ذلك)، أو في حالة الردة، كما يحدث الفسخ بواسطة حكم القاضي بناءً على اعتراض ولي الأمر في حالة وجود زواج غير متكافئ، وينتهي الفسخ النكاح على الفور، ويمكن الزواج بعقد جديد في حالة زوال مانع الزواج، ولا يحدث نقص في عدد

(١٣١) البقرة ٢/ ٢٢٩-٢٣٢؛ الطلاق ٦٥/ ١-٢.

(١٣٢) عبد الصمد بقال أوغلو، «تفويض»، الموسوعة الإسلامية لوقف الديانة التركي (إسطنبول: منشورات وقف الديانة التركي، ٢٠١١)، ٤٠/ ٣١٠-٣١١.

(١٣٣) الطلاق ٦٥/ ٢-٣. ولقد فهم من المقصود بضرورة إحصار الشهود، هو وجودهم حتى الرجعة أو الانفصال عند انتهاء المدة بعد الطلاق، وليس أثناء الطلاق، وقيل إن حكم هذا مندوب أيضاً.

(١٣٤) الموسوعة الفقهية، «الطلاق»، ٢٩/ ٨-٩.

مرات الطلاق الثلاث في حالة فسخ النكاح.

التَّفْرِيقُ: التفريق: يحدث التفريق بين الزوجين بحكم قضائي، وذلك لتمكين المرأة من إنهاء الرابطة الزوجية، على الرغم من امتلاك الرجل عصمة الطلاق من طرف واحد. ويعد المذهب الحنفي، أكثر المذاهب تقييداً لأسباب لجوء المرأة إلى القضاء، فوفقاً للمذهب الحنفي، لا يحدث التفريق إلا في حالات ضرورية؛ مثل: الضعف الجنسي والمرض العقلي والجذام والبهاق وما إلى ذلك. ويظل الجدل قائماً بين العلماء حول عدد أسباب مثل: عدم قدرة الزوج على توفير النفقة أو رفضه لتوفيرها، وغياب الزوج أو اعتباره مفقوداً، ونشوز الرجل وتصرفاته السيئة، أسباباً للتفريق أم لا؛ حيث عدّ بعض العلماء أنها ليست أسباباً للتفريق، ولا بد من إيجاد حلول أخرى غير الطلاق للحفاظ على الروابط الأسرية، كما أن زنا أحد الزوجين لا يفسد النكاح، ولكنه يعد سبباً للطلاق إذا رغب الطرف الآخر، ولا يجوز الزواج بالرجل الزاني غير التائب أو المرأة الزانية غير التائبة^(١٣٥).

التحكيم: لقد أمر الله عز وجل بتعيين حكم من أهل المرأة وحكم من أهل الرجل في حالة وجود خلاف متبادل بينهما، وأمر هذين الحكمين بالسعي للإصلاح^(١٣٦)، ولم يرد في الآية الكريمة وجود صلاحية تطليق هذين الحكمين، ووفقاً للمذهب الحنفي والحنبلي أيضاً، لا توجد صلاحية تطليق لدى الحكمين، ولكن يوجد صلاحية الحكم بالطلاق والمخالعة وفقاً للمذهب المالكي، أما لدى المذهب الشافعي فقد ورد وجود صلاحية التطليق في بعض الروايات وعدم وجودها في روايات أخرى.

الإيلاء: الإيلاء هو أن يحلف الرجل ألا يقرب زوجته أربعة أشهر فأكثر^(١٣٧)، وكان الإيلاء يعدّ أحد أنواع الطلاق في الجاهلية، ولكن الإسلام حدده بأربعة أشهر، فإن رجع الزوج قبل مرور الأربعة أشهر وحنث في يمينه فعليه كفارة يمينه، ويستمر في زواجه. وإن لم يرجع خلال الأربعة أشهر، يحدث الطلاق تلقائياً وفقاً للمذهب الحنفي ويكون طلاقاً بائناً، أما لدى المذهب المالكي والشافعي والحنبلي، فيجب على المرأة اللجوء للقضاء.

الظَّهَارُ: أن يشبه الرجل زوجته بأمه أو أي امرأة محرمة عليه أو بجزء منها فيحرمها على نفسه. كان الظهار أحد أنواع الطلاق في الجاهلية، وقد شرع الإسلام حكماً خاصاً لهذه الحالة، وأصبح الظهار حراماً شرعاً^(١٣٨)، لا يحدث الطلاق بين الزوجين في الظهار، ولكن لا يمكن للرجل أن يلمس زوجته إلا بعد أن يؤدي كفارته. بخلاف ذلك، يجبر على أداء ذلك من قبل القضاء، حيث عدّ الإيجاب أو الإكراه جائزاً في تلك الحالات بسبب

(١٣٥) النور ٣/٢٤.

(١٣٦) النساء ٤/٣٥.

(١٣٧) البقرة، ٢/٢٢٦-٢٢٧.

(١٣٨) المجادلة ٥٨/٤-١.

ما تعرضت له المرأة من ضرر، على الرغم من عدم وجود إكراه في تأدية العبادات في الأمور الأخرى.

اللَّعَانُ / مُلَاعَنَةٌ: يحدث عندما يتهم الزوج زوجته بالزنا دون أن يأتي بأربعة شهودا على وقوع الزنا، وبذلك يحدث الطلاق بحكم القضاء^(١٣٩)، حيث يجب وجود أربعة شهود لإثبات الزنا، بخلاف ذلك^(١٤٠)، يجلد المدعي ٨٠ جلدة، ولا تقبل شهادته مطلقاً^(١٤١)، والملاعنة ليست دعوى جزائية، ولكنها دعوى للطلاق، ونتيجة للملاعنة، يحدث الطلاق بين الزوجين، ويعد الأبناء بلا أب. ووفقاً للمذهب المالكي والشافعي والحنبلي، تعد الملاعنة مانعاً أبدياً للزواج، أي لا يمكن للزوجين الذين حدث بينهما الطلاق نتيجة للملاعنة، الزواج مرة أخرى من بعضهم بعضاً، ولكن وفقاً للمذهب الحنفي، فإن الملاعنة تعد مانعاً مؤقتاً للزواج، وإذا اعترف الزوج أنه ادعى ذلك افتراءً وكذباً، يجلد ٨٠ جلدة، ويمكنه بعد ذلك الزواج من نفس المرأة إذا أراد ذلك.

الْخُلْعُ / مَخْلَعَةٌ: الخلع هو فراق الزوجة بعوض يأخذه الزوج منها^(١٤٢)، وقد يكون العوض إعادة المهر أو مال آخر بمقدار معين، وحرّم بعض العلماء أن يكون العوض أكبر من المهر، وبعضهم الآخر عدّه أمراً مكروهاً.

الارتداد: يلغي الارتداد عن الإسلام النكاح. فالزواج بغير المسلمين محرّم، ما عدا المحصنات من أهل الكتاب، وينتهي النكاح تلقائياً في حالة الارتداد، ولا حاجة للجوء للمرأة للقضاء، ولا يحدث الانفصال في حالة ارتداد الزوجين معاً، ويستمر نكاحهما إذا عادا إلى الإسلام مجدداً، وإذا تحولت المرأة المسلمة إلى النصرانية أو اليهودية، أو النصرانية إلى اليهودية، أو اليهودية إلى النصرانية، يستمر النكاح لأنه جائز منذ البداية.

الموت: ينتهي النكاح بالموت، ولكن يجب على المرأة التي مات زوجها، أن تقضي شهر العدة.

ورغم انتهاء الزواج بموجب حالات محددة إلا أن الروابط الأسرية بين الأشخاص غير الزوج أو الزوجة المطلقة تستمر، وبذلك تستمر موانع الزواج مثل مانع زواج الأبناء من والدة الزوج أو الزوجة ووالدهما.

٢١. النتائج المترتبة على انتهاء الزواج

إذا انتهى النكاح نتيجة لإحدى الحالات المذكورة أعلاه، يترتب على ذلك أولاً قضاء المرأة شهر العدة، وحصولها على النفقة من زوجها السابق، وتختلف عدة الطلاق عن عدة الوفاة، وتناول العلماء مسألة نفقة الزوجة المطلقة، كما ناقشوا أيضاً مسائل نفقة الأبناء، ونفقة الأصول والفروع، ونفقات الأقارب الآخرين، فإذا كان للمرأة المطلقة أو التي مات زوجها أطفال، أو أنجبت في شهر العدة، في تلك الحالة تطرح موضوعات

(١٣٩) النور ٢٤/٦-٩.

(١٤٠) النور ٢٤/٢.

(١٤١) النور ٢٤/٤، ٢٣-٢٤.

(١٤٢) البقرة، ٢/٢٢٩.

نسب الطفل والرضاعة والحضانة.

عدة المرأة

العدة هي المدة التي تقضيها المرأة ولا يحل لها أن تتزوج أثناءها. ويكون بعد وفاة زوجها أو حدوث الطلاق، وقد أمر الله تعالى بضرورة تربص المرأة شهور العدة حتى انقضائها^(١٤٣)، ويحرم نكاح المرأة التي تنتظر انقضاء العدة أو عرض الزواج عليها مباشرة، ولكن يمكن التعريض^(١٤٤).

الحالات التي تتطلب انتظار المرأة لانقضاء العدة: ١. موت الزوج. ولا يختلف الأمر بحدوث الخلو أو الجماع. ٢. الطلاق بعد الخلو أو الجماع بعد النكاح الصحيح، ولكن لا تنتظر المرأة العدة في حالة عدم حدوث الخلو أو الجماع. ٣. إذا حدث الجماع بعد نكاح فاسد، هذه الأسباب تجعل انتظار شهور العدة فرضاً، ولا ينتظر الزوج انقضاء عدة.

تختلف مدة العدة وفقاً لحالة المرأة وسبب العدة، وتختلف مدة العدة وفقاً للحيض وحساب اليوم أو الحمل، ووفقاً للآية الكريمة ﴿وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ [البقرة: ٢٢٨]، تنتظر المرأة غير الحامل أو التي تحيض، ثلاثة أشهر حيض وفقاً للمذهب الحنفي والحنبلي، وثلاثة أشهر طهر وفقاً للمذهب المالكي والشافعي، أما عدة المرأة المطلقة التي لا تحيض، ثلاثة أشهر قمرية^(١٤٥)، وعدة المرأة التي مات زوجها، أربعة أشهر قمرية وعشرة أيام^(١٤٦)، والمرأة التي مات زوجها، تعلن الحداد طوال فترة العدة، أي لا تنام خارج بيتها، ولا تتزين، ولا تضع العطر^(١٤٧). أما عدة المرأة الحامل، فانتهاه حملها^(١٤٨)، وهناك آراء مختلفة حول موضوع عدة المرأة التي مات زوجها ولا تحيض أو مات أثناء حملها.

نفقة عدة المرأة وحق المسكن

تتغير نفقة العدة وفقاً للطلاق الرجعي والطلاق البائن، حيث اتفق العلماء على أن نفقة الزوجة في عدة الطلاق الرجعي على الزوج^(١٤٩)، وإذا كانت المرأة حاملاً في عدة الطلاق البائن، فإن نفقتها أيضاً على الزوج^(١٥٠)، وإذا لم تكن المرأة حاملاً في عدة الطلاق البائن، يتحمل الزوج النفقة وفقاً للمذهب الحنفي، ولكن وفقاً

(١٤٣) الطلاق ١/٦٥.

(١٤٤) البقرة، ٢/٢٣٥.

(١٤٥) الطلاق ١/٦٥.

(١٤٦) البقرة ٢/٢٣٤.

(١٤٧) البخاري، «الجنائز»، ٣٠؛ مسلم، «الطلاق»، ٩؛ النسائي، «الطلاق»، ٥٥.

(١٤٨) الطلاق ١/٦٥.

(١٤٩) الطلاق ١/٦٥.

(١٥٠) الطلاق ٦/٧-٦.

للمذاهب الأخرى فليس لها حق نفقة في تلك الحالة. وورد في المذهب الشافعي أن المرأة التي تقضي العدة في الطلاق البائن، ليس لها سوى حق السكن فقط، ولكن مصدر الخلاف الأساسي في هذا الموضوع، الاختلاف في تفسير الآية رقم ٧/٦٥ في سورة الطلاق، حيث ورد حكم نفقة العدة في الآية الكريمة كالآتي: ﴿أَشْكُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنَ مِنْ بَيْتِكُمْ وَمِنْ أَوْلَادِكُمْ فَاسْكُوهُنَّ وَمِنْ أَهْلِ بَيْتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ فَاسْكُوهُنَّ وَلَا تُنْفِقُوا مِنْ مَالِكُمْ عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَئِكَ حَمَلَ فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّىٰ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَارْزُقُوهُنَّ مِنْ أَجْرِهِنَّ وَأَتَمِّرُوا بَبَنَاتِكُمْ يَمْتَرُوهُنَّ وَإِنْ تَعَاَسَرُوا فَاسْتَغْضَبْ لَهُنَّ أُخْرَىٰ ۖ لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ وَمَا آتَاكَ اللَّهُ لَا يُكْلَفُ ۗ اللَّهُ يَفْعَلُ الْإِمَاءَ أَنَّهُمْ سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرِكُمْ إِيسْرًا ﴿٧﴾﴾ [الطلاق]

أما بالنسبة للعدة التي تنتظرها المرأة بسبب موت الزوج، فليس لها نفقة، لأن المرأة تحصل على ميراث من زوجها^(١٥١).

٢٢. ولاية الأبناء وحضانتهم بعد الطلاق

على الرغم من تفكك الأسرة بطلاق الزوجين، إلا أن العلاقات الأسرية تبقى مستمرة بين الأبناء والوالدين، والجد والجددة، والأحفاد، والأخوات، وباقي الأقارب بالنسب، وتستمر موانع الزواج أيضاً مع فروع الزوج أو الزوجة وأصولهما بعد الطلاق.

ويتولى الأب ولاية الطفل والإنفاقة عليه من حيث المبدأ خلال الزواج أو حتى بعد الطلاق. وفي حالة عدم وجود الأب، تنتقل الولاية من الأب للجد ثم الأقارب الذكور بترتيب القرابة، وفي حالة عدم وجود أقارب ذكور، تنتقل الولاية للأم، وفي حالة عدم وجودها، تنتقل إلى الأقارب من النساء بترتيب القرابة. وعند الضرورة يمكن للقاضي تعيين شخص مناسب لهذه المسؤوليات.

وتحصل الأم على حضانة الأطفال وتربيتهم فعلياً خلال الزواج أو حتى بعد الطلاق، وفي حالة عدم وجود الأم، تنتقل الحضانة للقريبات من النساء كالجدة والأخوات والحالات وأبناء الأخوات والعمات على حسب ترتيب القرابة. وإذا لم يكن هناك أي من هؤلاء النساء، فإن الحضانة تنتقل إلى الأب والأقارب الذكور الآخرين في غيابها. وعند الضرورة، يمكن للقاضي تعيين شخص مناسب لهذه المسؤوليات. وكانت مسألة ما إمكانية إجبار الأم شرعاً وأخلاقياً على أداء واجب الحضانة - بما في ذلك الرضاعة الطبيعية - محل جدل بين العلماء، حيث لا يتوقع من الأم الطبيعية أن تمتنع عن إرضاع طفلها طبيعياً. وفي إطار الزواج، تكون المدة الطبيعية للرضاعة الطبيعية سنتين. وبموافقة متبادلة يمكن للوالدين الفطام مبكراً أو الاتفاق مع مرضعة مقابل أجر إذا لزم الأمر أيضاً^(١٥٢).

(١٥١) النساء ٤/١٢.

(١٥٢) البقرة، ٢/٢٣٣.

تغطية نفقات حضانة الطفل

وفقاً للمذهب الحنفي، إذا كانت الأم مطلقة طلاقاً رجعيماً أو بائناً، وتنتظر انقضاء العدة، فلا يحق لها طلب نفقات أخرى لحضانة الطفل، لأن النفقة التي يدفعها الزوج في تلك الفترات، تغطي حضانة الطفل أيضاً. ولكن في الطلاق البائن، يحق للمرأة طلب نفقات الرضاعة، ويمكن للأم طلب نفقات الرضاعة والحضانة بشكل منفصل من والد الطفل بعد انتهاء العدة، فقد أمر الله تعالى بأن يعطي والد الطفل نفقات الرضاعة للأم المرضعة بعد الطلاق، وأن يتشاورا فيما بينهما بالمعروف، فإذا تعذر الاتفاق بينهما، فيمكن إرضاعه من قبل امرأة أخرى بشرط أن يدفع الأب مقابل ذلك^(١٥٣)، وفي تلك الحالة، تعد نفقات الحضانة والرضاعة نفقات مختلفة تماماً عن نفقة الأم.

وفقاً لجمهور العلماء، لا تحصل الأم على نفقات لحضانة الطفل، ولكن يمكن الحصول على نفقات لأعمال مثل غسل ملابسه وتحضير طعامه.

وتغطي نفقات حضانة الطفل من مال الأب إذا وجد. وفي غيابه، تنتقل نفقة حضانة الطفل لمن بعده من الأقارب بترتيب القرابة.

حق رؤية الأطفال للأبوين المطلقين

ذكر العلماء أن الطفل لديه الحق في رؤية أمه وأبيه كل يوم، وورد في المذهب الشافعي، أن حق الرؤية يكون كل بضعة أيام محددة، ولا يحق لأحد الزوجين المنفصلين، أن يمنع الزوج الآخر من رؤية الطفل، وقد يتم تنظيم فترات المقابلة المعقولة وشروطها بموجب القانون أو قرار المحكمة، اعتماداً على المواقف المتغيرة.

٢٣. نفقة الأقارب

وردت في مصادر الشريعة الإسلامية مسألة نفقة الأصول والفروع والأقارب الآخرين وحضانتهم، وتظهر أغلب الآراء في هذه المسألة، نتيجة اجتهاد مبني على تقاليد الفترة، وبناءً على ذلك، فهي قابلة للتغير، حيث إن مفهوم الدولة الاجتماعية الشائع في وقتنا الحالي أوكل للدولة العديد من المهام التي كانت موكلة للأقارب في الماضي.

وفي مسألة نفقة الأصول يغطي نفقاتهم الوالدان إذا كانا ميسوري الحال، وفي حال كان الوالدان فقراء، فإن أبناءهم ملزمون برعايتهم، وقد يصدر قرار قضائي بهذا الأمر عند الضرورة. ووفقاً لجمهور العلماء، ليس لدين الوالدين أي أهمية وفيما يتعلق بمسؤولية نفقة الأبناء. كما كانت مسألة ما إذا كان يجب مشاركة الكلفة

وفقاً لحصة الميراث أو بشكل متساوٍ في حالة تعدد الأبناء محل نقاش، كما تظل مسألة ما إذا كان يجب إجبار الأب على العمل إذا كان يستطيع ذلك، محلاً للنقاش، والرأي السائد، هو عدم إجبار الأب على العمل، وضرورة رعايته من قبل أبنائه، ولا حاجة لقرار القضاء حتى تصبح نفقة الأصول إجبارية.

وفي مسألة نفقة الفروع، يلزم الأب برعاية ابنه الفقير غير القادر على الكسب، وإذا كانت الأم ميسورة الحال، فهي ملزمة أيضاً برعاية ابنها، وقد عدت فترة التعليم والتجنيد، أحد أسباب عدم القدرة على الكسب للأبناء، أما في حال كان الابن قادراً على الكسب، فالوالدان غير ملزمين بنفقته، وإذا بدأت الابنة في كسب الرزق، يسقط عن الوالدين التزامها بنفقته، ولا حاجة لقرار القضاء حتى تصبح نفقة الفروع إجبارية.

وفيما يتعلق بنفقة الأقارب الآخرين (الأخوات وما إلى ذلك)، فالمبدأ الرئيسي هو وجود إلزام بالنفقة بين المحارم من الأقارب، ولكن يجب صدور قرار قضائي حتى تصبح هذه النفقة إجبارية.

٢٤. وراثه أفراد الأسرة بعضهم لبعض

عند مقارنة قانون الإرث الإسلامي بالنظم القانونية الأخرى في العالم، نجد أنه نظام فريد من نوعه، حيث إن قانون الإرث الإسلامي، يعمل على تحقيق التوازن من خلال حماية الأسرة من جهة، والفرد من جهة أخرى. وقد بُني قانون الإرث الإسلامي على الآيات رقم ١١، و١٢، و١٣، و١٧٦ من سورة النساء وبعض الأحاديث واجتهادات العلماء، وقد أعطت الشريعة الإسلامية للمرأة حصة من الميراث مع اختلاف النسب وفقاً للحالات، على الرغم من منعها من الإرث في زمن الجاهلية^(١٥٤).

أسباب الإرث: القرابة والنكاح الصحيح والولاء (عقد الموالاة).

وينقسم الورثة بسبب القرابة إلى ثلاثة؛ وهم. أصحاب الفروض والعصبة وذوو الأرحام. يحصل أصحاب الفروض على حصة معينة، ويتم تحديد حصتهم أولاً: الزوجة، الزوج، الأب، الأم، الابنة، بنت الابن، الأخت الشقيقة، أخت الأب، أخوات الأم، الجدود الذين لا يدخل بينهم امرأة من جهة الأب والجدات من جهة الأم والأب. ويحصل هؤلاء على حصصهم على شكل ٢/١، أو ٣/١ أو ٤/١ أو ٦/١ أو ٣/٢ أو ٨/١ على حسب حالة الورثة الآخرين، ويطلق على تلك الحالات «الأربعون».

العصبة: يحصلون على ما تبقى من أصحاب الفروض، وفي حالة غيابهم، يحصلون على إجمالي التركة، وتنقسم العصبة إلى عصبة نسبية وعصبة سببية، وتنقسم العصبة النسبية إلى بنفسه وبغيره ومع غيره، والعصبة السببية وهي العصبة الناشئة عن سبب وهو العتق.

ذوو الأرحام: وهم الأقارب البعيدون مثل أبناء البنت والعم والخال والخالة. ووفقاً للمذهب الحنفي

والشافعي يعطى لهؤلاء الأقارب حصة في حالة غياب كل الأشخاص في المجموعتين الأوليين.

ولا يرث عبر النكاح الصحيح إلا الزوج والزوجة.

ويعني عقد الموالاة تسمية شخصين بعضها بعضاً بالمولى، ولا تعدّ سبباً للإرث سوا في المذهب الحنفي.

ترتيب الورثة عند الحنفية والحنابلة كالآتي: أصحاب الفروض، العصبية بسبب القرابة، العصبية بسبب

العتق، الورثة داخل أصحاب الفروض الذين رفضوا (باستثناء الزوج والزوجة)، ذوي الأرحام، مولى الموالاة،

ثابتي النسب عبر الإقرار، الموصى عليه المذكور في أكثر من ثلث الوصايا، الخزينة/ بيت المال.

وشروط الحصول على الميراث، وفاة المورث، ووجود الورث على قيد الحياة، وعدم وجود عائق أمام

الإرث. ولا يرث الأشخاص الذين يموتون سويماً بعضهم بعضاً. ويتم فصل نصيب الميراث للجنين، وإذا ولد

حيّاً، يحصل على ميراثه. ويعد قتل المورث عمداً عائقاً أمام الإرث، أما مسألة ما إذا كان اختلاف الدين عائقاً

أمام الإرث فهو أمر جلي.

لا يحق للمورث منع أي من ورثته من الميراث، والميراث جبري، وينتقل إلى ذمة الورثة تلقائياً. ويلتزم

الورثة بمسؤولية تسديد دين المتوفى كالتزامهم بالتركة، ولا يمكن عمل وصية للورثة، أما الوصية الخاصة

بالأشخاص الآخرين فيجب ألا تتجاوز ٣/١ من قيمة التركة. يقسم الميراث على توازن الكلفة؛ أي حصول

النساء وبعض الورثة الآخرين على نسبة أقل وفقاً للحالة. ويتعلق ذلك بالأعمال الاجتماعية (الولاية، دفع

الدية، الجهاد، إلخ) والمسؤوليات المادية داخل الأسرة الملقاة على عاتق الذكور (المهر، النفقة). ويجوز للورثة

تقسيم الميراث كما يرغبون (بشكل مساوٍ وما إلى ذلك) برضاهم (شريطة أن يكونوا جميعاً بالغين)، ويتم اللجوء

إلى التقسيم القضائي إن تعذر الاتفاق بينهم، وفي حالة وجود قريب من الدرجة الأولى، يتم منع القريب البعيد

من الميراث جزئياً (حجب نقصان) أو كلياً (حجب حرمان)، ويستمر النسب من الأب وفقاً للشريعة

الإسلامية، أما البنات فهن ذوات أرحام.

النتيجة

أعطى الإسلام أهمية كبيرة للأسرة، حيث تتعلق معظم آيات الأحكام في القرآن بقضايا الأسرة؛ مثل:

الزواج والطلاق والميراث. والوضع ذاته فيما يتعلق بأحاديث لأحاديث الأحكام، وبناءً على ذلك، فإن أكثر

القضايا التي تركز عليها المصادر الفقهية هي قضايا الأسرة؛ فالأسرة أهم مؤسسة منذ بدء الخليقة وتستمر أيضاً

في الجنة بإذن الله. تتأسس الأسرة بالزواج بين الرجل والمرأة، ويشارك الأطفال فيها بالولادة وتتوسع مع

الأقارب الآخرين، والنكاح عقد يسير وغير مكلف، تتغير أحكامه وفقاً لحالة الشخص المعني. والتفاهم

والتضامن أساس الحب والتسامح في الأسرة، حيث إن تأسيس الأسرة يفرض بعض الحقوق والمسؤوليات بين

الزوجين، وبين الوالدين والأبناء، وبين الأقارب الآخرين، كما أن الغرض من الأسرة هو نفسه غرض خلق الله للإنسان؛ وهو عبادته. وقد وضحت بعض الوسائل على شكل نصائح، ويكون اللجوء للتحكيم بغرض تجاوز المشاكل الأسرية التي قد تحدث، وسمح بالطلاق إذا أصبحت الحياة الزوجية غير محتملة. ومع ذلك حتى إن حدث الطلاق بين الزوجين، تستمر حقوقهما ومسؤولياتهما تجاه أبنائهما، ويسمح الدين الإسلامي بممارسات مختلفة في أمور مثل: صلاحية الطلاق أو عصمته والنفقات المالية، بناءً على موافقة الطرفين.

المصادر:

- خليل إبراهيم أجار، شريعة الأسرة الإسلامية. إسطنبول: دار أنصار للنشر، ٢٠١٧.
- يونس أبابدين، «الأسرة في الشريعة الإسلامية». الأسرة في الوقت الحاضر. ١٣٥-١٥٠. إسطنبول: دار أنصار للنشر، ٢٠٠٧.
- محمد عاكف أيدن، «الأسرة». الموسوعة الإسلامية لوقف الديانة التركي. ١٩٦/٢-٢٠٠. إسطنبول: منشورات دار نشر وقف الديانة التركي، ١٩٨٩.
- عبد الصمد بقال أوغلو، «تفويض». الموسوعة الإسلامية لوقف الديانة التركي. ٤٠، ٣١٠-٣١١. إسطنبول: منشورات وقف الديانة التركي، ٢٠١١.
- محمد برسين، شريعة الأسرة الإسلامية. إسطنبول: دار نشر جيرا، ٢٠١٩.
- عبد الله تشولاك، شريعة الأسرة الإسلامية. إسطنبول: دار أنصار للنشر، الطبعة الثانية، ٢٠١٩.
- الموسوعة الفقهية الكويتية: الكويت ٢٠٠٤.
- حسين أسان، «النكاح في الإسلام من ناحية التسهيل». اجتماع علمي لتقاسم موضوع النكاح في الأديان. ٥٧-١٠٣. إسطنبول: ISAV، ٢٠١٢.
- مصطفى غينش، «أهمية الأسرة في الشريعة الإسلامية وفوائد الحياة الزوجية». مجلة العلوم الاجتماعية. (نوفمبر ٢٠١٨) ٢٧٢-٢٩٤، ٣٠/٥.
- ابن عابدين. حاشية ابن عابدين (در المختار). إسطنبول: دار كهرمان للنشر، ١٩٨٤.
- ابن حزم. المحلى. محمد منير الدمشقي. القاهرة: دار التراث.
- ابن قدامة. المغني. الناشر. عبد الله بن عبد المحسن التركي - عبد الفتاح محمد الحلو. القاهرة: ١٤١١-١٩٨٦/١٤١١-١٩٩١.
- ابن رشد. بداية المجتهد ونهاية المقتصد. القاهرة: المكتبة التجارية الكبرى.
- نوري قهوجي، شريعة الأسرة الإسلامية. إسطنبول: دار نشر حكمت، الطبعة الثانية، ٢٠١٧.
- نوري قهوجي، الخطبة من منظور الشريعة الإسلامية. إسطنبول: دار نشر حكمت، ٢٠١٦.
- نوري قهوجي، مسؤوليات أفراد الأسرة من منظور إسلامي. إسطنبول: دار نشر حكمت، ٢٠١٧.
- صفت كوسه، «شرع الأسرة». كتيب الشريعة الإسلامية. ٢٨١-٣٧١. أنقرة: دار نشر غرافيكار. الطبعة السابعة، ٢٠١٨.
- صفت كوسه، المفاهيم المتلاعب بعيناتها ونهاية الحضارة الأسرية. قونية: وقف مهير، الطبعة السابعة، ٢٠١٧.
- النووي. المجموع شرح المهذب. بيروت: دار الفكر.
- السرخسي. المبسوط. إسطنبول: دار تشغري للنشر، ١٩٨٢-٨٣.
- شيخ زاده داماد أفندي. مجمع الأنهر في شرح ملتقى الأبحر. إسطنبول.
- أحمد إيان، شريعة الأسرة الإسلامية. إسطنبول: منشورات وقف كلية الإلهيات جامعة مرمرة، الطبعة الحادية والعشرون، ٢٠١٧.
- الزمخشري. الكشاف. بيروت: الطبعة الثالثة، ١٤٠٧.

-
- عبد الكريم زيدان، الفصل في أحكام المرأة والبيت المسلم في الشريعة الإسلامية. بيروت: مؤسسة رسالة، ١٩٩٢-١٩٩٣.
 - وهبة الزحيلي، الفقه الإسلامي وأدلته. دمشق: دار الفكر، الطبعة الثانية، ١٩٨٥/١٤٠٥.